

2025/2

XXXIV. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont –
MTA Kiváló Kutatóhely referált folyóirata

© HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont,
MTA Kiváló Kutatóhely, 2025
© A folyóiratban publikáló szerzők, 2025

Kiadja a HUN-REN TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

A folyóirat megjelenetését a HUN-REN Központ támogatja

ISSN 1216-1438 (Nyomtatott)
ISSN 2064-6550 (Online)

A folyóiratot az MTMT indexeli, és a REAL archiválja.

Megjelenik a Compositio Libri Kft. gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomás és kötés: Multiszolg Bt.

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit
Szerkesztőségi asszisztens: Hadászi Szabolcs
Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

TARTALOM

IDENTITÁSPOLITIKA, AUTOKRATA LEGALIZMUS, POLITIKAI IDŐ

- *Körösényi András*: Identitáspolitikai: korlát vagy stratégiai eszköz? 7
- *Antal Attila*: A jog politikai meghatározottságának tendenciái
az autoriter rendszerekben. Kettős állam, populista alkotmányosság,
egységes végrehajtó hatalom 38
- *Nyíri Szabolcs*: Kontingencia mint permanens állapot?
Az idő strukturális értelmezésének lehetősége a kortárs
politikaelmélet és politikai cselekvés esetében 57

KITEKINTŐ

- *Baranyai Artúr*: Elméleti keretek árnyékában? Irányzatok
és tendenciák a kortárs ideológiakutatásban 79

VITA

- *Löffler Tibor*: A harmadikutas magyar politológia lehetősége
a politikai impresszionizmus korában 101

RECENZIO

- *Dobos Gábor*: Az ellenzékiiség relevanciája
(*Molnár Csaba: A súlytalanság súlya*) 119

- ÖSSZEFOGLALÓK 125

Szerkesztők:

Gyulai Attila (2022–, főszerkesztő 2024–)
Bene Márton (2023–)
Juhász Krisztina (2023–)
Molnár Gábor Tamás (2024–)

Szerkesztőbizottság:

Körösenyi András (elnök)	
Ágh Attila	Balogh László Levente
Balázs Zoltán	Lánczi András
Balogh István	Papp Zsófia
Bayer József	Pálné Kovács Ilona
Boda Zsolt	Szabó Andrea
Bozóki András	Szabó Márton
Csizmadia Ervin	Szabó Máté
Enyedi Zsolt	Tóka Gábor

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)
Szabó Márton (1992–1994)
Szabó Máté (1992–1999)

A folyóirat szerkesztői voltak:

Arató Krisztina (2019–2023)
Balázs Zoltán (2011–2012)
Boda Zsolt (2008–2018)
Csizmadia Ervin (2000–2013)
Fricz Tamás (1994–2013)
Kurtán Sándor (2000–2010)
Lánczi András (2000–2002)
Szabó Andrea (2014–2024)
Szűcs Zoltán Gábor (2014–2021)

IDENTITÁSPOLITIKA, AUTOKRATA LEGALIZMUS, POLITIKAI IDŐ

Körösényi András:

Identitáspolitikai: korlát vagy stratégiai eszköz?

Antal Attila:

A jog politikai meghatározottságának tendenciái az autoriter rendszerekben.

Kettős állam, populista alkotmányosság, egységes végrehajtó hatalom

Nyíri Szabolcs:

Kontingencia mint permanens állapot? Az idő strukturális értelmezésének lehetősége a kortárs politikaelmélet és politikai cselekvés esetében

IDENTITÁSPOLITIKA: KORLÁT VAGY STRATÉGIAI ESZKÖZ?*

Körösényi András

(HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont; ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet)

A tanulmány beérkezett: 2024. július 1., opponálás: 2025. február 20.,

véglegesítés: 2025. március 14.

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a demokratikus verseny és az identitáspolitika összefüggéseit vizsgálja a politikai stratégiák és a politikai valóság konstruálásának szempontjából. Kiindulópontjait a társadalmi identitáselmélet és a demokratikus verseny modelljei jelentik. Az identitáspolitika és a polarizáció hatásait elemezve felállít egy új modellt, ami a pártos identitásalapú verseny dinamikáját írja le. A modell megmutatja, hogy míg az identitáspolitika korlátozhatja a versenyt, az értelmezési dimenziók manipulációja a demokratikus diskurzus és a választói preferenciák alakítását is lehetővé teszi. A kutatás eredményei hozzájárulhatnak a demokratikus verseny normatív és stratégiai megértéséhez.

Kulcsszavak: politikai identitás ■ politikai vezetés ■ demokrácielmélet ■ választási verseny

A társadalmi identitáselmélet már a XX. század utolsó negyedében teret nyert a társadalomtudományokban (Tajfel, 1978; Tajfel–Turner, 1979), és az ezredfordulótól egyre nagyobb szerepet kapott a politikatudományi kutatásokban. Az elmúlt másfél évtizedben a politikai identitás szerepe a politikai viták és a politikatudományi érdeklődés középpontjába került. Egyre többen a csoport és/vagy pártos identitást tekintik a szavazói viselkedés, a politikai tagoltság és a pártverseny meghatározó alapjának (Halsam et al., 2011; West and Iyengar, 2020; Huntington, 2005; Clark et al., 2019; Iyengar et al., 2012). Achen és Bartels (2017) szerint például a szavazói viselkedés legfontosabb magyarázó tényezője nem az állampolgári informáltság és önértékelő racionalitás, hanem a politikai- és/vagy pártidentitás. Az ezredforduló után a primordiális vagy szociológiai alapú (etnikai, faji, vallási) és

* A kutatást az EU Horizon Europe programja (szerződésszám no. 101132601), valamint az NKFIH (szerződésszám: K142410) támogatta. Köszönettel tartozom továbbá a Politikatudományi Szemle referenseinek és szerkesztőjének a kéziratához fűzött értékes szakmai megjegyzéseiért.

a politikailag generált pártos identitás – amelyeket összefoglalóan identitás-politikának nevezünk¹ – egyaránt hozzájárult a polarizáció és a „törzsi” vagy szektás politika kialakulásához (Mason, 2015; 2018; Finkel et al., 2020). Látni fogjuk ugyanakkor, hogy a kétféle identitáspolitika különbsége mégis kritikus szerepet játszik a demokráciák működésében.

Az identitáspolitika megerősödése azonban nem általános érvényű. A szavazói viselkedés volatilitása például a legtöbb európai országban a XX. század utolsó negyedétől kezdődően folyamatosan erősödött, mindig jelentős az ingadozó szavazók aránya (Chiaramonte–Emanuele, 2022), ami ellentétes tendenciának tűnik. Ugyanakkor az elmúlt két évtizedben az Egyesült Államok mellett több európai, illetve tengerentúli országban a politikai polarizáció és a pártosság erősödését regisztrálták (McCoy–Rahman–Somer, 2018; Finkel et al., 2020; Reiljan, 2020; Patkós, 2023). A politikai és/vagy pártos identitás erősödése olyan társadalmi és politikai jelenségek kialakulásához vagy megerősödéséhez járul hozzá, amelyek veszélyt jelenthetnek a liberális demokráciák politikai stabilitására és alááshatják normatív erőnyeit (Horowitz, 1993). A polarizáció (McCoy–Somer, 2019; Patkós–Szántó, 2020) és a „törzsi” vagy szektás politika (Finkel et al.) egyaránt hozzájárul az ellenségkép-képzés és a pártos elfogultság erősödéséhez (Mason, 2015; 2018), a politikai agenda „átpolitizálásához” (a közpolitikai kérdések háttérbe szorításához), továbbá a deliberáció elemeinek gyengüléséhez a politikai kommunikációban. Mindez a demokrácia alapkonszenzusának gyengülését eredményezi. A pártos identitás erősödése pártos elfogultsághoz és a kettős mérce alkalmazásához vezet, ami gyengíti a választott politikusok demokratikus elszámoltathatóságát (McCoy–Somer, 2019; Körösenyi, 2012).

Az identitáspolitikán alapuló polarizációs versenynek van egy extrém esete, ami további problémát jelenthet: az, amikor az identitáspolitikai verseny olyan sikeres, hogy az végső soron magát a versenyt is felszámolja. Ennek következménye a politikai piac szegmentálódása, a politika „pilléresítése” (*pillarization*). Erre Arend Lijphart (1968) pilléresedés-kutatásai és az etnikailag megosztott demokráciákkal foglalkozó irodalom (Rabushka–Shepsle, 1972; Horowitz, 1993) már évtizedekkel ezelőtt felhívta a figyelmet. De Bartolini és Mair (1990) könyve is hangsúlyozta a társadalmi törésvonalak és identitások a pártok közti versenyt korlátozó, a pártrendszer stabilizáló szerepét. A képvisolet mai elméleti irodalmában a konstruktivista megközelítést alkalmazó Lisa Disch (2021) is óv a „rögzítettség” (*fixation*) visszatérésétől, mert az azzal a veszéllyel jár, hogy megmerevíti a politikát: felszámolja a versenyt, és „befagyasztja” a demokrácia politikai dinamikáját és flexibilitását. Ha ugyanis a többségi identitáscsoport fölénye permanenssé válik, az a demokratikus váltogazdaság megszűnéséhez, a többség zsarnokságához vezethet (Horowitz, 1993; Rabushka–Shepsle, 1972).

Míg ezek a kutatások a primordiális és társadalmi törésvonalakhoz kapcsolódó identitások strukturális szerepét hangsúlyozták, a mi célunk az iden-

titáspolitiká, mint *politikai stratégia* megértése és demokráciaelméleti megragadása. Achen és Bartels (2017) egy identitásalapú demokráciaelmélet kidolgozására hívtak fel, de a kiindulópontok felvázolásával adósak maradtak. Írásunkban néhány ilyen kiindulópontot fogunk meghatározni. Ezzel nem pusztán Achen és Bartels felhívására kívánunk válaszolni, arra a kérdésre keressük a választ, hogy az identitáspolitiká és a polarizáció az elmúlt évtizedekben egyes demokráciákban bekövetkezett erősödése milyen hatással van a választási versenyre, pártok és szavazók viszonyára, a politikai valóság percepciójára és a demokrácia normatív kapacitására. A hazai politikatudományban eddig kevés figyelem került ezekre a tágabb összefüggésekre, noha egy-egy részterületen, mint a politikai nyilvánosság átalakulása (Szabó–Kiss, 2021; Bene, 2023), a pártos polarizáció (Patkós–Szántó, 2020) vagy a pártos identitás versenyre gyakorolt hatása (Illés–Körösényi, 2024), számos eredmény született. Az identitáspolitiká demokratikus versenyre gyakorolt hatásainak az analitikus-elméleti elemzésével a további empirikus kutatásokhoz is szeretnénk hozzájárulni.

Kiindulópontunk a demokratikus verseny racionális térmodellje. Négy ismert térmodell segítségével egy analitikus keretet állítunk fel kutatásunkhoz. Célunk az, hogy az ismert térmodellek korrekciójával egy olyan új modellt konstruáljunk – ezt nevezzük horgony-modellnek –, amely révén megragadhatóak és integrálhatóak az identitáspolitikával foglalkozó empirikus kutatási eredmények. Mivel az empirikus kutatások a pártos identitás erősödése mellett több, egymással is ellentétes tendenciát is feltártak, olyan analitikus keretet fogunk alkalmazni, amely lehetővé teszi ezek egyidejű megragadását. Három kutatási kérdésre keressük a választ. Ezek a következők: (1) Miként változtatja meg az identitáspolitiká, *mint stratégia* a demokratikus versenyt? (2) Mi az identitáspolitiká hatása a politikai valóság közös percepciójára és a közvéleményre? (3) Miként hat az identitáspolitiká a demokratikus elszámoltathatóságra?

Kutatásunk három nagyobb elméleti-fogalmi pillérre épül: a társadalmi-identitás elméletére (Tajfel, 1978), Willam Riker (1983; 1986) heresztetika koncepciójára, továbbá a demokratikus verseny racionális térmodelljére (Downs, 1957; Chandra, 2005; Körösényi, 2009b). Kutatásunk tágabb elméleti keretként egy mérsékelt konstruktivista megközelítést alkalmazunk. Összekapcsoljuk az identitáspolitikát és a konstruktivista megközelítést, hogy a demokrácia identitáspolitikai modelljét megépíthessük. A demokratikus verseny e konstruktivista modelljét horgony-modellnek nevezzük. Azt állítjuk, hogy a horgony-modell segítségével érthető és ragadható meg, miként működik a politikai verseny a XXI. századi identitáspolitiká-alapú demokráciában. Ez a konstruktivista megközelítés, mint majd látni fogjuk, kikezdi a demokrácia downsi (Downs, 1957) térmodelljének fundacionalista és pozitivista alapjait.

Kulcsfogalmunk a riker-i heresztetika (Riker, 1983, 1986), azaz a politikai valóság értelmezési dimenzióival való játék. A dimenziók manipulációja összekapcsolja a stratégiai cselekvést és a diszkurzív jelentésalkotást. William Riker eredményei mellett a politikai kommunikáció és viselkedéstudomány területén végzett framing-kutatásokra támaszkodunk (Chong–Druckman, 2007a; Sniderman–Theriault, 2004). A jellemzően rövidtávú mikro- és a hosszabb távon is ható makrokeretezés megkülönböztetésével fogunk rámutatni arra, hogy az identitáspolitikai retorika vagy diskurzus – azaz a lehorgonyzás stratégiája – miként válik a versenykorlátozás eszközévé.

Látni fogjuk: az irodalomban feltárt veszélyek valóságosak, az identitáspolitikának számos negatív hatása van a demokrácia működésére, amelyeket a pilléresedés-modell mutat meg számunkra. De a horgony-modellben korlátokat és ellenhatásokat is feltárunk. A versenynek jótékony hatása lehet az identitásalapú szegmentálódással és pilléresedéssel szemben; a heresztetika, azaz az értelmezési dimenzió megváltoztatása nem csak az identitás-konstruálás, de a dekonstruálás eszközévé is válhat. A demokrácia normatív kapacitása sem veszik el teljesen, de minőségében átalakul: az instrumentális értelemben vett elszámoltatás helyett az identitáscsoport, mint közösség képviselőjének autentikussága válik az elszámoltatás mércéjévé.

Írásunk szerkezete a következő. Az első részben a politikai identitás kutatásának hagyományos fundacionalista, majd konstruktivista megközelítését mutatjuk be. A második részben William Riker heresztetika-elméletét és az empirikus megfelelőjének tekinthető keretezés-kutatások eredményeit mutatjuk be. A heresztetika és a keretezés fogalmi kulcsot adnak a pártos identitásalapú demokráciákat jellemző politikai versenyben bekövetkező kommunikációs és elitstratégiai váltásnak a megragadásához. A harmadik részben a demokratikus verseny ismert racionális térmodelljeit idézzük fel. A modellek analitikus összehasonlító keretként szolgálnak számunkra ahhoz, hogy feltárjuk a pártos identitáson, primordiális identitáson és pilléresedett politikán alapuló demokratikus verseny sajátosságait és különbségeit. Munkánk novumát, a pártos identitás megragadására és elemzésére szolgáló horgony-modellt a negyedik részben fejtjük ki. Itt választ adunk kutatási kérdéseinkre, elemezzük azok demokráciaelméleti jelentőségét és normatív következményeit. Végül összefoglaljuk vállalkozásunk eredményeit.

IDENTITÁSPOLITIKA: FUNDACIONALISTA ÉS KONSTRUKTIVISTA MEGKÖZELÍTÉS

A politikai identitásnak számos alapja lehet, például az etnikai-, nyelvi-, faji-, vallási vagy osztály-hovatartozás. A politikai identitás-elmélet hagyományos, primordiális vagy szociológiai (the social-as-substrate) megközelítése szerint

a társadalmi csoport-hovatartozás a politikai- és/vagy a pártidentitás alapjává is válhat, mint például a 19-20. század fordulójának európai szociáldemokráta- és munkáspártjai, a 20. századi írországi pártrendszer vagy a kortárs *woke* és BLM mozgalom esetében. Itt már nem a közpolitikai prioritásuk határozza meg a polgárok pártpreferenciáit, hanem éppen fordítva (vö.: Achen–Bartels, 2017.; Kinder–Kalmoe, 2017). Ahogy Achen és Bartels (2017: 266.) megfogalmazta: „A legtöbb ember számára a párthovatartozás nem az ideológia hordozója, hanem a ‘magamfajta’ hovatartozásáról alkotott ítéletük tükröződése... Aztán elég gyakran hagyják, hogy a pártjuk mondja meg nekik, mit gondoljanak az aktuális kérdésekről”.²

A politikai- és pártidentitás szociológiai (és/vagy pszichológiai) csoport magyarázatával szemben mások még erőteljesebben hangsúlyozták azt a számunkra kulcsfontosságú fejleményt, hogy a korábban feltárt képpel szemben fokozatosan egy fordított összefüggés alakult ki. Nevezetesen az, hogy a *politikai* (csoport-)hovatartozás, illetve a pártos identitás vált a tágabb értelemben vett társadalmi identitás alapjává (Mason, 2015; West–Iyengar, 2020). Létrejön a „sorting” jelensége, amikor a politikai identitás már nem egy a különböző identitásaink közül, hanem egyfajta mindent magába olvasztó „mesteridentitássá” válik, azaz minden más identitásunkat egy koherens rendbe szervezi (Mason, 2018: 23.). Ilyenkor már nem egyszerűen véleményünk van a különböző politikai kérdésekről, de véleményeink a személyiségünk részévé válnak (Disch, 2021: 132.). Jelen munkában az identitáspolitikai fogalmán ezt a politikai „mester”identitást értjük. A társadalmi identitás hagyományos fundacionalista, primordiális vagy *szociológiai* magyarázatától tehát megkülönböztetjük a pártos identitás *politikai* magyarázatát adó konstruktivista megközelítést. E megközelítés segítségével fogjuk majd az írásunk középpontjában álló horgony-modellt felvázolni.

A politikai identitás kialakulásának primordiális-szociológiai és pártos-politikai magyarázataiban egyaránt érvényesül két, számunkra fontos összefüggés. Az első, hogy minden politikai identitáscsoportot jellemez egy sajátos, csak rá jellemző értékrend, világnézet, valóságglátás, és az ebből következő politikai problémameghatározás és helyzetmagyarázat. A második, hogy az erős pártos identitás és a pártpolitikai polarizáció gyakran politikai homofíliát és egyfajta „törzsi” politikát alakít ki (Clark et al., 2019; Finkel et al., 2020). Döntőek azonban a két magyarázat különbségei. Míg a fundacionalista magyarázat szerint a politikai identitás létrejötté egy csoport „objektív” társadalmi helyzetéből és érdekeiből következik, addig a konstruktivista magyarázat szerint az összefüggés fordított. A pártok és pártvezetők üzenetei, az értékeket, attitűdegyüttest manifesztáló elit-diskurzus, és az abban kialakított világ- és helyzetértelmezés az, ami az állampolgárok politikai véleményét, politikai identitását és érdekfelfogását kialakítja és politikai identitáscsoportokká for-

málja (Haslam–Reicher, 2016; West–Iyengar, 2020; Finkel et al., 2020; Illés–Körösényi, 2024).

A demokratikus verseny pártos identitásra épülő horgony-modelljének megalkotásához a konstruktivista megközelítést alkalmazzuk. A konstruktivista fordulat (Saward, 2010; Disch, 2015; 2021) demokraciaeelméleti jelentőségét a képviselet-kutatás konstruktivista irányzatához tartozó Lisa Disch egyik markáns tézisével illusztráljuk. Disch koncepciója szerint a politikai képviselet nem úgy valósul meg, hogy a képviselők választóik érdekeire és véleményére lennének *reszponzívok*, hanem éppen fordítva: a képviseltek lesznek *reszponzívok* a képviselőik üzeneteire: „A legtöbb ember az olyan forrásokból kapott üzenetek alapján alakítja ki véleményét és politikai preferenciáit, amelyeket megbízhatónak tart.” (Disch, 2021: 6.). A képviselet így konstitutív szerepet játszik a képviseltek pártos politikai identitásának a létrejöttében és artikulálásában (vö.: Fossen, 2019). Disch érvelése átvezet minket a pártos identitás létrejöttében fontos szerepet játszó politikai véleményformálási stratégiákhoz.

A PÁRTOS IDENTITÁSFORMÁLÁS STRATÉGIÁI: HERESZTETIKA ÉS KERETEZÉS

A heresztetika fogalmi kulcsot ad számunkra annak a kommunikációs- és elit-stratégiai váltásnak a megragadásához, amely a pártos identitásalapú demokráciát jellemző politikai versenyben bekövetkezik. Willam Riker (1986) szerint a politikai szereplők két, egymástól analitikusan megkülönböztethető stratégiát alkalmazhatnak a vélemények formálására: a retorikát és a heresztetikát. Míg a retorika az ékesszólás vagy érvelés útján történő meggyőzés, ami közvetlenül a befogadó preferenciáinak a megváltoztatására irányul, addig a heresztetika – a választói preferenciák halmazát adottnak véve – a döntési helyzetek manipulálását, azaz „az ízlések és alternatívák struktúrájának” a megváltoztatását tűzi ki célul (Riker, 1983: 55.). A heresztetika ugyanis közvetlenül nem a preferenciákat és attitűdöket, hanem azok számbavételének a módját és/vagy megítélésének a dimenzióját kívánja megváltoztatni – és ezen keresztül, közvetve változtatja meg a *döntési* preferenciákat.³ A heresztetika Riker (1983, 1986) által feltárt típusai közül – napirend-formálás, új alternatíva bevezetése, a szavazási eljárás manipulációja, stratégiai szavazás és a megítélés dimenziójának manipulálása – ebben a kutatásban csak az utóbbival foglalkozunk. A heresztetikát így a retorikához képest határozzuk meg (vö.: Riker, 1996). Az nem pusztán ellenérvelést, hanem „*átkeretezést*”, azaz az értelmezési dimenzió megváltoztatását is jelenti – és ezért van jelentősége számunkra (vö.: Körösényi et al., 2022). A heresztetika, mint Riker rámutatott, korántsem egy marginális jelensége a politikai folyamatnak, hanem mindig és mindenütt jelen van. Ennek oka, hogy a politikai küzdelem vesztese abban érdekelt, hogy

„találjon egy olyan kérdést, amely megosztja a győzteseket”, és ilyen módon egy új többséget teremtsen (Riker, 1982).

Riker heresztetika-elmélete különösen gyümölcsöző számunkra, mivel egyrészt segítséget nyújt stratégiai és diszkurzív megközelítések összekapcsolására, másrészt pedig kaput nyit az empirikus keretezés (*framing*) kutatásai felé. Az (át)keretezés fogalmát a rikeri analitikus heresztetika-fogalom empirikus megfelelőjének tekintjük (vö.: Körösényi et al., 2022): a keretezés a heresztetikai manőver egy eszköze.

De nézzük, mit is értünk pontosan a keretezés fogalmán? Keretezésnek az olyan szelektív politikai kommunikációt nevezzük, amely egy kérdés vagy ügy bizonyos jellemzőit és/vagy következményeit hangsúlyozza, míg más szempontokat figyelmen kívül hagy. Robert Entman definíciója szerint a „[...] keretezés az érzékelt valóság néhány aspektusának kiválasztása és kiemeltebbé tétele egy kommunikációs szövegben oly módon, hogy a leírt elemre vonatkozóan egy adott problémameghatározást, ok-okozati értelmezést, erkölcsi értékelést és/vagy kezelési javaslatot ösztönözzön” (Entman, 1993: 52.).

A keretek nélkülözhetetlen eszközök az emberek számára, hogy csökkentsek a mindennapi világuk komplexitását és értelmezni tudják a világot, amelyben élnek (Goffman, 1986/1974); Entman, 1993; Lakoff, 2011; Chong–Druckman, 2007a). George Lakoff szerint mindannyiunknak „(S)zükségünk van a keretezésre, hogy értelmet adjunk a tényeknek” (Lakoff, 2011: 96.). Azaz, a keretezés az emberi létezés és gondolkodás nélkülözhetetlen velejárója, amin keresztül értelmet adunk a körülöttünk lévő világnak.⁴ Csakhogy míg egy keret hozzáférést biztosít egy bizonyos nézőponthoz, addig ez más nézőpontból szükségképpen elérhetetlen marad. Egy-egy szempont kiemelése a kommunikációban így egyszerre informatív és szelektív, hiszen az befolyásolja a befogadó értékeléseit. Miként Entman definíciójában láthattuk, a kommunikációs stratégia egyik kulskérdése, hogy mire tesszük a hangsúlyt (salience), mit emelünk ki – miközben más szempontokat negligálunk. Csakhogy ez azt is jelenti, hogy a keretezés nem pusztán informál, hanem a szelekció révén az adott ügy megítélését is formálja, annak meghatározott „jelentést” ad. Már az első keretezéskísérletek is azt mutatták, hogy egy adott ügy eltérő keretben történő kommunikálása jelentősen befolyásolhatja a befogadók véleményalkotását, illetve az ügy és az üggyel kapcsolatos döntési preferenciáit (Chong–Druckman, 2007a). A hatás azonban nem korlátlan, és léte, illetve mértéke eltérő: az eddigi kutatások már feltártak néhány befolyásoló tényezőt, mint például a tartósabb predispozíciók, a keretezés forrása, vagy a megítélés uralkodó dimenziója (Druckman, 2001; Sniderman–Theriault, 2004; Wedeking, 2010; Körösényi et al., 2022).

A heresztetikai keretezés robusztusságát két egymástól független dimenzióban fogjuk értelmezni: az első az absztrakciós szint (mikro- és makroszint), a második az időhorizont (rövid- és hosszútáv). Mindkettő fontos lesz szá-

munkra a heresztetika (mint átkeretezés) és az identitás kapcsolatának elemzésben, mivel az identitást egyrészt mint a heresztetikai keretezés eredményét (függő változó), másrészt mint annak korlátját (független változó) is vizsgáljuk.

Identitás és keretezés: mikro- és makroszintű keretezés

Az empirikus keretezéskutatások a szűken vett kommunikáció-kutatás horizontján túl számos elméleti és diszciplináris irányzat közös metszéspontjában állnak. Míg a pszichológia és a kognitív tudományok a jelentés mikroszintjén (pl. egy-egy szó esetében) hangsúlyozzák a keretezés, azaz a szöveghelyzet szerepét a jelentésadásban, addig a posztstrukturalista gyökerű diskurzuselmélet makroszinten hangsúlyozza a keretezés vagy a tágabb narratíva szerepét a jelentésadásban (Howarth, 1995; vö.: Laclau–Mouffe, 1985). A keretezés és az identitáspolitika összekapcsolása szempontjából irányadó számunkra Lakoff (2011: 95–96.) felfogása, aki a konkrét ügyek „mikroszkopikus” keretezésétől megkülönböztette a tágabb vagy szélesebb világnézet vagy politikai-értelmezési narratíva „teleszkopikus”, magasabb absztrakciós szintjét, amit „mély keretnek” (*deep frame*) vagy kulturális narratívának nevezett (makroszint). Ebben az írásban mi a keretezés e kétféle típusát egyszerűen mikro- és makroszintű keretezésnek nevezzük. Míg a mikroszintet szavak és metaforák alkotják, a makroszintet olyan, az előbbieket összeszövő, átfogó narratívába rendező történetek, amelyek vezérfonalul szolgálnak számunkra a világ megértésében és viselkedésünkben. A mikroszintű keretezés tudatos alkalmazása a politikai kommunikáció egy stratégiai eszközévé válhat az állampolgárok döntési preferenciáinak formálására. Jellemzően rövid távú kommunikációs küzdelmek, például a választási kampányok eszköze (keretezés és ellen-keretezés), de hozzájárulhat a mélyebb politikai identitások hosszabb távú formálásához is. A makroszintű, átfogó narratívák gyakran olyan hosszú távú keretezési törekvések eredményeként jönnek létre, amelyek a politikai paletta egész térszerkezetét kívánják átstrukturálni (vö.: Hindmoor, 2004; Körösi, 2009a; 2010; Péli, 2021).⁵ Számunkra a legfontosabb, hogy a makroszintű keretezés összekapcsolható az identitáspolitikával: olyan stratégiai eszköznek tekintjük, ami alkalmas a pártos politikai identitás generálására. Az identitásdimenzióban megfogalmazott keretezés egy olyan kommunikáció, ami egy „mélyebb keretet” – vagy másképpen kulturális narratívát – hív elő, és abba helyezi az üzenetét. Rikertől (1983; 1986) tudjuk, hogy heresztetikával (stratégiai keretezéssel) hosszabb távon is növelhető egyik vagy másik identitásunk, azaz az identitásdimenzió súlya (*salience*) a politikai közvélemény-formálásban. Így makroszintű stratégiai keretezéssel tartós, identitásalapú politikai predispozíció is kialakítható. A következő részben rátérünk kutatásunk harmadik elméleti pillérére, a demokratikus verseny racionális témodelljére.

A DEMOKRATIKUS VERSENY RACIONÁLIS TÉRMODELLJE

A demokratikus verseny racionális térmodellje analitikus keretként szolgál számunkra a verseny pártos identitáspolitikát megragadó horgony-modelljének bevezetéséhez. Kiindulásul négy, a szakirodalomból jól ismert modellvariánst fogunk felvázolni, amelyek segítségével kutatási kérdéseink jól megragadhatóak lesznek. Ezek a medián szavazó, a termosztát, a változó kalkulus és a pilléresedés modell. Mindegyik modell a szavazók és a pártok vagy a kormány közti viszony egy-egy jellegzetességét ragadja meg. A modellek kutatásunk számára legfontosabb eltéréseit két előfeltevés adja: (1) a választói preferenciák exogén vagy endogén volta; (2) a politikai tér egy- vagy többdimenziós jellege. E két kulcsváltozó alapján a modellek egy mátrixba rendezhetőek (1. ábra). Alább felidézük a négy modell néhány számunkra fontos elemét, majd ezek segítségével – a következő pontban – megkonstruáljuk a pártos identitáspolitika horgony-modelljét.

1. ábra. A demokratikus verseny négy modellje

		a politikai tér dimenziói	
		egydimenziós	többdimenziós
állampolgári közpolitikai preferenciák jellege	exogén	1. medián szavazó-modell	4. pilléresedés-modell
	endogén	2. termosztát-modell	3. változó kalkulus-modell

(1) A medián szavazó-modell

A medián szavazó-modell (Downs 1957) racionális, önérdékű szereplőket feltételez: exogén politikai preferenciákkal rendelkező és közpolitika-orientált szavazókat, és hivatalorientált és ezért szavazat maximalizáló politikusokat, illetve pártokat. A modell implicit fundacionalista előfeltevése következtében a politikai valóságnak létezik egy közösen osztott percepciója, így a politikai tér egydimenziós és statikus. A választói preferenciák egy Bal–Jobb ideológiai skálán helyezkednek el, és normál eloszlást alkotnak. A pártok itt, mivel hivatalorientáltak, reszponzív módon viselkednek: követik a szavazók preferenciáit (*pandering*), ami normál preferencia-eloszlás és kétpártrendszer esetén centripetális versenyhez, és a közpolitikai programok konvergenciájához vezet. A medián szavazó-modell e sematikus és leegyszerűsített alapesete szinkronban van a klasszikus demokráciaelméletnek (Schumpeter, 1987; Körösenyi, 2019: 11–48.) a demokratikus akaratképzés *bottom-up*, és a képviselő reszponzív jellegéről kialakított normatív feltevésével (Druckman, 2014; Disch, 2021).

(2) A termosztát-modell

A termosztát-modell több ponton hasonló előfeltevésből indul ki, mint a medián szavazó-modell: a szereplők racionálisak, a politikai tér egydimenziós. A két fontos különbség egyike, hogy noha implicit módon feltételezi az állampolgári preferenciák exogén eredetét, mint kiindulópontot, a modell döntően mégis azok további formálásának, finomításának endogén magyarázatát adja. Feltárja a kormánypolitikának az állampolgári preferenciaformálásra kifejtett visszahatását. A medián szavazó modell egyirányú hatásmechanizmusával (*állampolgári preferenciák* → *közpolitika*) szemben a termosztát modell a kormánypolitika és a választói preferenciaformálás közti kétirányú, oda-vissza hatásokat veszi számba, (Soroka–Wleizen, 2009) a visszacsatolás mechanizmusára (*közpolitika* → *állampolgári preferencia*) téve a hangsúlyt. A másik különbség, hogy a választási versenyre koncentráló medián szavazó-moddellel szemben a választások közti kormányzási időszakra, így az inkumbens és a szavazók közti interakcióra fókuszál, és eltekint az ellenzéki pártok szerepétől. A termosztát-modell kimutatja, hogy a visszacsatolás során a tényleges kormányzati közpolitika, vagy annak percepciója, módosíthat az állampolgári preferenciákon – így kerül bele az endogenitás a modellbe, inkább kiegészítő, mint meghatározó elemként. Mivel elemzésünket a pártok közti versenyre korlátozzuk, a kormánypolitika visszacsatolását ábrázoló termosztát-modelltől a továbbiakban eltekintünk.

(3) A változó kalkulus-modell

Amikor a medián szavazó-modellben két versengő párt a jövőre vonatkozó programokkal kampányol, „szimmetrikus” versenyben van, mintha a választások csak a jövőbeni közpolitikáról és egyfajta „*episztemikus*” versenyről szólnának: arról, hogy ki tudja jobban felderíteni és megközelíteni a többségi preferenciákat. A termosztát-modellből kimarad az ellenzék és a verseny: a fókusz a kormányzati közpolitika és a választói preferenciák közti finomhangoláson van. A rikeri heresztetika elméletére, továbbá McKelvey és Schofield (1978) káosz-elméletére építő konstruktivista megközelítésű változó kalkulus-modell ezzel szemben abból indul ki, hogy a medián szavazó-modellnek a szavazói preferenciák *exogenitására* és a politikai tér statikusságára vonatkozó feltevései nem tarthatóak: a preferenciák endogén módon formálhatóak, illetve formálódhatnak (Körösényi, 2009b). A hivatalorientált pártok, mint racionális politikai aktorok, nem pusztán a választói preferenciákhoz történő reszponzív igazodással (*pandering*) növelhetik a megszerzett szavazatokat, hanem a preferenciák heresztetika révén történő formálásával – és ebben a modellben ez lesz a verseny fő terepe. Egyfajta „fordított reszponzivitás” alakul ki. A pártok új értelmezési keret, illetve megítélési dimenzió bevezetésével, közvetett módon, megváltoztatják a preferenciák politikai helyi értékét, politikai jelentését: azaz

formálják a politikai verseny térszerkezetét, és ilyen módon közvetve a választók *döntési preferenciáit*.

Szemben a medián szavazó-moddell, a kormány és ellenzék helyzete itt egy döntő szempontból aszimmetrikus. A mindenkor ellenzék, mivel hivatalorientált és racionális szereplő, motivált a status quót biztosító uralkodó értelmezési és értékelési dimenzió – heresztetika segítségével történő – aláásására, és ezáltal a többséget alkotó inkumbens szavazótábor megbontására annak érdekében, hogy egy új többséget hozhasson létre. Riker elmélete szerint a heresztetikai manipuláció alkalmazása egy új értelmezési keret és értékelési dimenzió bevezetésére éppen ezt a stratégiai célt szolgálja. A verseny ilyen módon több, egymást kereszttbemetsző értelmezési dimenziót hoz létre a politikai térben. A modell az extremitásig fokozódó permanens kalkulus-váltást ragadja meg.

Míg a racionális szereplők lépései a medián szavazó- és a termosztát-moddellben egyaránt egy egyensúlyi ponthoz visznek közelebb, addig a változó kalkulus-moddell éppen az inkumbens pozícióért folyó verseny permanens egyensúlytalanságot előidéző dinamikáját ragadja meg. E dinamika főbb sajátosságai a következők: először is, a pártok és/vagy politikusok nem passzív követők, hanem aktív formálói a politikai folyamatnak és a választók döntési preferenciáinak. Másodszor, a pártok nem tekintik *exogén* adottságnak az állampolgári preferenciákat, hanem stratégiai cselekvés, heresztetika révén *endogén* módon formálják azokat. Harmadszor, a verseny jellege is megváltozik: a szavazatokért versengő pártok már nem a medián pozíció felé mozognak egy adott politikai értelmezési dimenzióban, hanem az értelmezési és értékelési dimenzió, illetve a napirend meghatározása válik a verseny tárgyává. Az értelmezési keret manipulációs versenye alakul ki. Végül, míg a közös értékelési dimenzió a medián szavazó-moddellben közpolitikai konvergenciát teremt a versenyző pártok között (centripetális verseny), illetve a termosztát-moddellben a közpolitikai kereslet és kínálat között kialakuló egyensúly felé tart, addig a változó kalkulus-moddellben a divergencia lesz a trend. Az inkumbens és kihívója ugyanis eltérő domináns értelmezési, illetve értékelési dimenzió mellett szerezhet többséget. Összegezve: az értelmezési keret heresztetikai manipulációja, a permanens kalkulus-váltás extrém fokozódása nyomán ebben a moddellben végső soron megszűnik a politikai valóság transzparenciája és a racionális kalkuláció alapja az állampolgárok számára. Ez egyben illúzióvá teszi az inkumbens racionális vagy instrumentális értelemben vett elszámoltatását.

(4) A pilléresedés-moddell

Ellentétben a racionális, önértékkövető egyéneket feltételező medián szavazó-moddell, a pilléresedés moddellben az állampolgárokat a primordiális, illetve a szociológiai csoport-hovatartozáson alapuló prepolitikai identitás jellemzi. Ez robusztus és stabil identitást jelent, ahol a közpolitikai preferenciák

másodlagosak, és a prepolitikai identitáson nyugvó lojalitáson alapulnak – az az exogének. A pilléresedés-modellt a társadalmi heterogenitás és szegmentálódás jellemzi, ahol ez a megosztottság az uralkodó elitstratégiák következtében fixálódik, befagy. A többdimenziós társadalmi-politikai tagoltság dimenziói⁶ egymást erősítik, így több többé-kevésbé zárt, egymástól szervezetileg is elkülönülő, szocio-kulturális és/vagy nyelvi-etnikai azonosságon alapuló szegmentált szervezeti struktúrák (Horowitz, 1993) vagy „pillérek” jönnek létre (Lijphart, 1968). Az állampolgárok primordiális vagy prepolitikai identitás csoportjukba, tömbjükbe „zárt” egyének. Ez az identitásuk lesz a pártkötődésük alapja, az állampolgári issue-preferenciák súlya, szerepe másodlagossá válik. A pilléresedést a leglátványosabban a vallásfelekezeti- és az etnikai alapon szerveződő pártokkal foglalkozó irodalom teoretizálta. Rabushka és Sheplse (1972), Horowitz (1993) és Chandra (2005) rámutatott, hogy a fix primordiális etnikai megosztottságot átpolitizáló pártok „etnikai licitálási” spirált eredményező stratégiája végső soron megfojthatja a politikai versenyt és egy befagyott stabilitáshoz vezethet.

A pilléresedés-modellben, mint láttuk, a megmerevedett pártos identitás és a konstans értelmezési keret következtében megszűnik a pártok *közt*i verseny. A pártok primordiális identitást átpolitizáló „túllicitáló” (*outbidding*) stratégiája felszívja a „köztes” vagy „többszörös” identitású állampolgárokat és így felszámolja a pártok *közt*i versenyt. Ennek eredményeként egy hatékony társadalmi-politikai „sorting” jön létre (Mason, 2018).

A medián szavazó-modell hallgatólagos előfeltevése volt a politikai valóság közös percepciója, aminek következtében egydimenziós politikai tér jött létre. A politikai konfliktusok és verseny középpontjában a közpolitikai ügyek álltak és a verseny az egyensúly felé tartott. A pilléresedett modell sajátos vonása ezzel szemben az, hogy hiányzik a politikai valóság közösen osztott percepciója. A társadalom faji-etnikai, vallási alapon egymástól elkülönülő pillérei eltérő világnézettel, erkölcsi világképpel rendelkeznek, amelyek mögött vagy fölött nincs egy közös mérce, közös valóság-percepció – a pilléreket alkotó politikai pártok vagy táborok így egy többdimenziós politikai térben helyezkednek el.

A DEMOKRATIKUS VERSENY HORGONY-MODELLJE

A vázolt négy térmodellt összehasonlító elemzési keretként fogjuk használni, hogy megkonstruáljuk a demokratikus verseny pártos identitáspolitikát megragadó horgony-modelljét. Gondolatmenetünk kiindulópontja a változó kalkululus-modell lesz, amelynek átalakítása révén konstruáljuk meg a horgony-modellt. A kifejtés során a három kutatási kérdésünk mentén fogunk haladni, hogy kibonthassuk a horgony-modell alapjellezőit. Kérdéseink a követke-

zőek voltak: (1) milyen hatással van a pártos identitáspolitika a szavazatokért folytatott demokratikus versenyre, (2) a politikai valóság közös percepciójára és a közvéleményre, illetve (3) a választott vezetők elszámoltathatóságára?

A változó kalkulus-modell pártjainak azzal a kihívással kell szembenéznük, hogy a manipulációs verseny korlátlan és kaotikus jellege szinte véletlenszerűvé teszi annak kimenetelét. Ez az extrém kiszámíthatatlanság arra ösztönzi a pártokat, hogy korlátozzák a versenyt, csökkentsék a szavazói volatilitást és ezáltal kiszámíthatóbbá tegyék a demokratikus verseny eredményét (pl. szerzett szavazatok, erőforrások). A horgony-modellben az identitáspolitikát a versenykorlátozás egy stratégiai eszközének tekintjük. A pártok célja a volatilitás csökkentése, szavazótáboruk stabilizálása, magukhoz kötése, amit a lehorgonyzás metaforával fejezünk ki. Második kérdésünknel a heresztetika konstruktivista jellegének megvilágításán keresztül mutatunk rá a horgony-modell döntő metapolitikai sajátosságára, arra, hogy ebben a modellben elporlad a politikai valóság medián szavazó-modellt jellemző közös perspektívája. Eltérő episztemológiai perspektívák jönnek létre. A harmadik kérdésünk közvetlenül az identitásalapú politikának a demokrácia normatív kvalitásait veszélyeztető, lerontó hatását elemzi. A horgony-modell megmutatja, hogy mi marad az inkumbens vezetők választások révén történő elszámoltathatóságából.

Hogyan hat az identitáspolitika a demokratikus politikai versenyre?

(*Elitstratégiák*) Ellentétben a medián szavazó-moddellel, ahol a pártok és/vagy politikusok követik a szavazók preferenciáit, a vezetők a horgony-modellben is arra törekednek, hogy formálják a választóik döntési preferenciáit – hasonlóan a változó kalkulus-modellhez. Csakhogy, míg a változó kalkulus modellben e formálás célja a soron következő választás megnyerése, azaz az időhorizont rövid távú, addig a horgony-modellben stratégiaváltás történik: a pártok/politikusok elsődleges célja a pillanatnyi szavazatmaximalizálás helyett (vagy mellett) a követőknek a párthoz vagy politikai táborhoz kötése, azaz a szavazói lojalitás hosszú távú megteremtése, a választói preferenciák stabilizálása. A vezetők „identitás-vállalkozóként” lépnek fel (Haslam et al., 2011: 71–72.). Azaz a mikroszintű, és elsősorban rövid távú *keretezés* mellett itt a politikai valóság robusztusabb formálása, a *makroszintű*, és jellemzően *hosszú távú keretezés* kap prioritást. Ennek stratégiai eszköze a közös csoportidentitás artikulálása, a pártos identitás erősítése, a követők politikai közösségként, társadalmi identitáscsoportként való megszervezése (vö.: Disch, 2021; Haslam et al., 2011). A közösen osztott identitás megkonstruálásának folyamatában a politikai vezetők és pártok szerepe nem kizárólagos, a folyamat a vezetők és követők közti kölcsönösség elemeit is tartalmazza (McDermott, 2011: 121–122.).

Az identitáscsoport generálása mindazonáltal a „Mi”/”Ők” csoport megkülönböztetését jelenti. Ennek egyik fontos eszköze az ellenségekép-generáló, polarizáló politika, aminek következtében politikai „szektásodás” jön létre (Mason, 2018; Iyengar et al., 2012; 2019; Finkel et al., 2020). Ez tovább növeli az amúgy is létező (Bartels, 2002) pártos elfogultságot és az érzelmem alapú expresszív szavazást a szavazói viselkedésben. Összefoglalva: a pártok az identitáspolitikát stratégiai eszközként használva a szavazótáboruk „lehorgonyzására” törekednek.

(*A verseny jellege*) A horgony-modellben a verseny jellege gyökeresen átalakul: a pártok és/vagy politikusok arra törekednek, hogy korlátozzák a változó kalkulus-modell szélsőséges versenyét. Noha a kampányban továbbra is szerepet kapnak (köz)politikai ügyek, a hangsúly a párt vagy tábor politikai identitását erősítő ügyekre kerül. Mindez mérsékli a verseny kaotikusságát és a politikai folyamat kiszámíthatatlanságát, de olyan módon, hogy közben növeli a rivális politikai aktorok közti érzelmi-politikai távolságot, azaz a polarizációt. A politikai identifikációt, vagy másképp a „Mi”-tudatot erősítő ügyek ugyanis egyúttal növelik az „Ők”-kel szembeni érzelmi távolságot, azaz az ellentét intenzitását. Ezt ragadta meg az „érzelmi polarizáció” (Iyengar et al., 2012; 2019; Reiljan, 2020), a „társadalmi polarizáció” (Mason, 2018) vagy a politikai pszichológia „szektásodás” és „tribalizmus” fogalma (Finkel et al, 2020).⁷ Minél sikeresebb a pártok saját szavazóikból történő politikai identitásalapú táborteremtése, annál jobban csökken szavazóik kitettsége a rivális pártok versenyének. A polarizációs stratégia így, paradox módon, a versenykorlátozás eszközévé válik (vö.: Chandra, 2005).

(*Szavazói preferenciák és viselkedés*) Míg a medián szavazó-modell exogén, a változó kalkulus-modell pedig endogén állampolgári (issue-) preferenciákat feltételez, a képlet az identitásalapú politika világában összetettebb lesz. Először is, mivel a „lehorgonyzás” politikai stratégiájának célja a rövid távú heresztetikai támadástól és a mikroszintű keretezéstől való védelem létrehozása, a szavazói preferenciák endogenitásának/exogenitásának kérdése rövid- és hosszútávon elválhat egymástól. Míg az attitűdök vagy tartósabb predispozíciók itt rövid távon *exogén* adottságot jelentenek, addig hosszú távon a stratégiai cselekvés, nevezetesen makroszintű („mély”) keretezés vagy kulturális narratíva révén *endogén* módon formálhatóak, ha nem is korlátlanul.⁸ Másodszor, a medián szavazó-modellre jellemző instrumentális szavazást az expresszív szavazás váltja fel (Bartels, 2002; Mason, 2018). Harmadszor, az identitásalapú politika világában preferenciák és identitás kapcsolatát egy sajátos kettősség jellemzi. Egyrészt vannak olyan ügyek, és arra vonatkozó preferenciák (issue-preference), amelyek közvetlenül kapcsolódnak a politikai identitáshoz, annak mintegy belső, szerves részei. (Európában például ilyen a bevándorlásellenesség a radikális jobboldalon: annak szerves részét képezi, hiszen közvetlenül kapcsolódik a „Mi”/”Ők”, vagy másképpen: „in-group”/„out-group”

megkülönböztetéshez.) Más ügyekben azonban az aktuális politikai álláspontot az identitáscsoport politikai vezetőinek kell retorikai és/vagy heresztetikai eszközökkel a kulturális- vagy mesternarratívába bekapcsolnia, hogy szavazók hűségesen kövessék azt. A pártelit által napirendre vett ügyeket ezért olyan módon keretezik, hogy azzal a szavazók politikai identitását erősítsék (Plesz–Körösényi, 2024). Negyedszer, mindez azt is jelenti, hogy míg a medián szavazó-modellben az állampolgárok célja a kormányzati közpolitika formálása, reszponzivitásra készítése volt, addig a változó kalkulus- és a lehorgonyzás-modellben ez a viszony jelentős részt megfordul. A szavazók válnak reszponzívvá az elitdiskurzusra, és ők válnak a politikai pártok és/vagy vezetőik manipulációs törekvéseinek (heresztetika) alanyává (Riker, 1983; 1996; Disch, 2021; Druckman, 2014; Saward, 2010; Körösényi, 2009b) – noha, mint fentebb láthattuk, korántsem korlátlanul (vö.: Redlawsk et al., 2010).

(*Versenykorlátozás*) A csoportidentitás generálásával létrehozott szavazótábor rövid távon valóban kisebb-nagyobb mértékben védett lesz a közpolitikai ügyekben támasztott kihívásoktól, a rövid távú mikroszintű keretezéstől vagy heresztetikai támadástól. A védettség egyik oka, hogy a verseny jellege átalakult. A pártok és politikusok közti versenyt ugyanis nem a szavazók közpolitikai preferenciáihoz történő igazodás (*pandering*), és nem is az ügyenkénti heresztetika vagy átkeretezés mozgatja – mint a változó kalkulus-modellben) –, hanem egy polarizáló diskurzus, amely a riválisokat ellenséges csoportként látta, és ezzel erősíti a tábor-mentalitást a saját szavazói körében. A csoportidentitás létrehozása és stabilizálása – azaz a szavazók lehorgonyozása – a „Mi”/”Ők” pszichológiáján, az ellenségkép-konstruáláson, politikai polarizáción, és az „outgroup”-hoz tartozók diszkriminálásán alapszik (Volkan, 1985; Huntington, 2005; Mason, 2018; Finkel et al., 2020). A mikroszintű keretezéstől és rövid-távú heresztetikai támadástól relatív védettség másik oka, hogy az állampolgárok identitáscsoportokba sorolása, azaz a volatilis szavazók egyik vagy másik tábor mellett történő tartós lehorgonyozása a politikai piac szegmentálását (*sorting*) idézi elő (Mason, 2018). Amikor a rivális pártok a szavazóközönségüket tartós politikai táborokba szervezik, azzal felosztják a piacot és szűk korlátok közé szorítják (potenciálisan megszüntetik) a versenyt. Piaci analógiával kifejezve: tartós márkahűséget alakítanak ki. Saját szavazótáborával szemben minden párt monopolpozícióba kerül, védetté válik a verseny keltette kihívástól. Vegyük észre, hogy a polarizációs politika az identitásalapú modellben egy racionális elitstratégia (vö.: McDermott, 2011: 121.). A polarizáció ugyanis az „érzelmi polarizációs” vagy „szembenállási” tengelyen (Pélli, 2021) növeli a rivális tábor(ok)tól való politikai távolságot (Iyengar et al., 2012; 2019; Reiljan, 2020), így minimálisra csökkenti a saját táborhoz tartozó szavazók kitettségét a rivális(ok) (közpolitikai programalapú) versenyének.

Mindez mérsékli a politikai versenyt, mégsem vezet annak teljes megszűnéséhez, azaz pilléresedéshez. A pilléresedés-modell szegmentálódásban ki-

egyező elitjeivel szemben a horgony-modellt egy kombinált elitstratégia jellemzi. Itt ugyanis a saját tábor lehorgonyzásának stratégiája mellett érvényes marad a változó kalkulus-modellt jellemző rikeri logika. A vesztes oldal mindig érdekelt lesz az inkumbenst támogató többségi tábor megosztásában, az azt megteremtő és fenntartó kulturális narratíva vagy „mélyebb keret” aláadásában, hogy többségbe kerüljön vagy választást nyerjen, amihez a mikro- és makroszintű keretezés eszközei egyaránt alkalmasak (Riker, 1983; 1986; Plesz–Körösényi, 2024). Egyrészt ugyanis a politikai piacon mindig maradnak ingadozó szavazók, akik preferenciái a közpolitikai ügyek mikroszintű keretezésével alakíthatóak – így ők az aktuális többségről könnyebben leválaszthatóak. A lehorgonyzás hatékonysága ugyanis nem korlátok nélküli, nem lesz mindenkiből „törzsi” lojalitással rendelkező expresszív szavazó, vagy Brennan (2016) fogalmával „huligán”. Másrészt, míg a pártok saját táborukat lehorgonyozni igyekeznek, az ellenfél táborát „kiolvasztani”, megosztani próbálják. Erre az ad lehetőséget, hogy – mint cikkünk elméleti-fogalmi részében bemutattuk – makroszintű keretezéssel hosszabb távon a politika értelmezési-értékelési dimenziója alakítható (Riker, 1983; 1986), a politikai törésvonalak (cleavages) és a politikai térszerkezet pedig átstrukturálható (Hindmoor, 2008; Körösényi, 2009b; Péli, 2021; Disch, 2021), ami átrendezheti a pártok szavazatszerző potenciálját és választási esélyeit.

Hogyan hat az identitáspolitikára a valóság percepciójára,
a közvéleményre és a politikai tagoltságra?

Heresztetika és konstruktivizmus: a politikai valóság percepciója

A horgony-modell döntő metapolitikai sajátossága az eltérő episztemológiai perspektívák létrejötte, aminek következtében elvész a politikai valóság közös perspektívája. A jelenség gyökere a heresztetika konstruktivista jellegében rejlik, aminek megvilágításához röviden vissza kell nyúlnunk a változó kalkulus-modellhez. A medián szavazó- és a pilléresedés-modellek mindegyike fundacionalista ontológiai és pozitivistá episztemológiai előfeltevésekre épült, ami lehetővé tette e modellek prediktív jellegét. A heresztetikára épülő változó kalkulus-modellt ezzel szemben a konstruktivista ontológia és az interpretatív episztemológia világa jellemzi. Azaz itt a politikának nincsen valamiféle objektív, a politikai szereplőktől független, fundacionalista alapja: a politikai preferenciák és preferenciarendezések között nincsen feltétlenül koherencia; a preferenciák endogén természetűek, azaz a politikai folyamatban alakulnak ki és a politikai diskurzus hatására folyamatosan változnak. A modell nem prediktív, a politikai folyamat itt kiszámíthatatlan. A pártok és politikusok az inkumbenciáért folytatott versenyben egymástól eltérő politikai valóságkonstrukciókat építenek fel, azaz valóságértelmezési, illetve valóságalkotási versenyt

folytatnak egymással. Mindegyik párt vagy politikai tábor kialakítja a saját valóságkonstrukcióját. Ahogy Achen és Bartels (2017: 268.) megfogalmazta: „Egy párt egy olyan fogalmi nézőpontot konstruál, amelynek segítségével választói értelmet adhatnak a politikai valóságnak. [...] Ez a keretrendszer azonosítja a barátokat és az ellenségeket, beszédtemákat szolgáltat, és megmondja az embereknek, hogyan gondolkodjanak és mit higgyenek. [...] Ha a választó egyszer a fogalmi keretrendszerbe kerül, akkor egy viszonylag koherens univerzumban találja magát.”

Az értelmezési verseny következménye, hogy a verseny centrifugális lesz, ami az egyensúlytalanság irányába mutat. A változó kalkulus-modell fő jellemzője így az extrém kiszámíthatatlanság. A pilléresedés-modellhez képest ez éppen az ellentétes véglet: ott ugyanis, mint láttuk, a primordiális alapú pártos identitás és a konstans értelmezési keret következtében megszűnik a pártok *közi* verseny.

A változó kalkulus-modellben a heresztetika, mint szelektivitás és súlyozás, és mint *új*rakeretezés új episztemológiai perspektívát hoz létre. Csakhogy az eltérő episztemológiai perspektíváknak ontológiai hatásuk is van: a percepciókra alapozott cselekvés megváltoztatja a politikai valóságot. Ha ugyanis mást látunk politikai valóságnak, cselekvésünk is eltérő lesz, majd annak következményei is. A változó kalkulus-modellben a heresztetika manőverek kavalkádjában elvész a politikai valóság *közös* perspektívája: a politikai valóság kaotikussá válik. Így a szavazói döntések mögül éppen az a közös percepció tűnik el, ami az értékelésben – normatív értelemben is – mindenki számára érvényes kalkulusként szolgálhatna.⁹

A horgony-modell metapolitikai síkon legtöbb jellemzőjében közelebb áll a változó kalkulus-, mint a medián szavazó-modellhez. A közös jellemzők között van az antifundacionalista ontológiai felfogás és a mérsékelt konstruktivista episztemológiai pozíció. A horgony-modellt is eltérő episztemológiai perspektívák kialakulása jellemzi. Disch (2021) kifejezésével élve, egyfajta „episztemikus szakadék” (*epistemic gulf*) alakul ki: eltűnik a közös értékelési mező és ezzel együtt a közös kalkulus is. A valóság közösen osztott percepcióját mindkét modellben valamiféle „igazságon túli” (post-truth) valóság (Kalpokas, 2019) váltja fel. A fragmentált, széttöredezett világba történő átmenetet jól illusztrálják a politikai kommunikáció átalakulásáról végzett empirikus kutatások (Fox–Gangl, 2011; Sunstein, 2001; Blumler, 2016; Boler–Davies, 2018).¹⁰

Ugyanakkor a horgony-modell három lényeges ponton eltér a változó kalkulus-modelltől, és ezek lényegesek számunkra. Az első különbség, hogy noha a politikának – a pilléresedés-modelltől eltérően – itt sincsen egységes objektív alapja, de léteznek tartósabb mintázatok. Itt is elsősorban a pártok és/vagy politikusok formálják a politikai valóságot, de ezek a valóságkonstrukciók nem változnak kaotikusan, hanem a makroszintű „mély keretezés” vagy

a kulturális narratíva nyomán tartósabb valóságértelmezésekbe rendeződnek. Az identitáspolitika itt – Disch (2021: 131–132.) megfogalmazásával – egyfajta *sa-ját nyomait eltüntető konstruktivizmus*, amely a „lehorgonyzás” érdekében természetesnek próbálja láttatni az általa konstruált identitásokat (vö.: Mouffe, 2005: 17.). A második eltérés, hogy a horgony-modellben az állandó egyensúlytalanságot és kaotikusságot a szegmentáltság, a káoszt pedig a korlátozott kiszámíthatóság (pl. a volatilis szavazók identitáscsoportokba történő „lehorgonyzása”) váltja fel. A harmadik sajátosság, hogy a fentiek nyomán a választópolgárok saját politikai valóságképpel rendelkező – és az identitáspolitika „Mi”/”Ők” jellege miatt – egymással polárisan szembenálló, „törzsi” vagy „szekta” jellegű politikai táborokba rendeződnek (vö.: Haslam et al., 2011; Mason, 2018; Iyengar et al., 2019; Finkel et al., 2020; Metz–Kövesdi, 2023).

Közvélemény és politikai tagoltság

A fundacionalista alapokon nyugvó medián szavazó-modellben a politikai valóság, illetve annak percepciója mindenki számára azonos: a politikának egyetlen érvényes értelmezési és értékelési kerete vagy mércéje jött létre (a Bal/Jobb skála), aminek segítségével a politikai pozíciók összehasonlíthatóak és összemérhetőek. A modell alapesetben az állampolgárok haranggörbe alakú preferenciaeloszlását feltételezi: ez felel meg ugyanis (a fundacionalista alapok mellett) az állampolgári racionalitás és autonómia feltételének. Ez biztosítja egyben azt is, hogy a „közvélemény” fogalma értelmezhető és az empirikusan is létezik.

A horgonyzás-modell ezzel szemben, mint láttuk, konstruktivista ontológiai és interpretatív episztemológiai alapokon nyugszik. Az egymással rivális politikai valóságértelmezések eredményeként nem jön létre egyéges értelmezési és értékelési mérce. Következésképpen közvélemény sem jön létre a fogalom hagyományos értelmében. Mindebben erős a hasonlóság a változó kalkulus-modellhez, más tekintetben azonban élesek a különbségek. A változó kalkulus-modellben a rövid távú, endogén preferencia-formálás jellemzi a politikai folyamatot, ahol az állampolgári vélemények extrém mértékben volatilisak és kiszámíthatatlanok. A kaotikus vélemény-manipulációból (mikroszintű keretezés) politikai tagoltság, mint tartós mintázat, nem jön létre. A horgonyzás modellben kialakuló szektás politikai tábor(oka)t viszont nem mikroszintű (ügyenkénti), illetve rövid távú heresztetikával, hanem hosszú távon fenntartott makroszintű keretkezéssel lehet létrehozni. Másképpen, a politikai szereplők itt „mélyebb keret”, illetve kulturális narratíva segítségével strukturálják tartósabb elrendezésbe a politikai teret és alakítják a politikai valóság percepcióját (lásd Péli, 2021; Disch, 2011; Plesz–Körösényi, 2024). Empirikus szinten ez gyakran egyfajta átfogó- vagy „mesternarratíva” felállítását jelenti, amihez minden felmerülő konkrét ügyet hozzáillesztenek (vö.: Körösényi–Illés–Gyulai, 2020: 83–92.) A politikai tér „szektás” vagy „törzsi” jellegű szegmentálása

a közvélemény fragmentálását (Fox–Gangl, 2011; Sunstein, 2001) és az egységes értékelési mérce eltűnését jelenti.

Miként hat az identitáspolitikára a választott vezetők elszámoltathatóságára?

Az instrumentális elszámoltatás elporladása

A fundacionalista megalapozású, racionális medián szavazó-modellben a politikai valóság közös percepciója, a politikai pozíciók összehasonlíthatósága és összemérhetősége elvileg lehetővé teszi a hatékony mandátum-elszámoltathatóságot. Az összemérhetőség következtében a választók a következő választásokon könnyedén szankcionálhatják az esetleges mandátumsértést. A képviselő(k) elszámoltatásának ezen instrumentális karakterét a legjobban a Megbízó–Ügynök (P–A)-modell fejezi ki (Strom et al., 2003). Azonban amint a modell szigorú kontrafaktuális előfeltevésén enyhítünk, illetve az absztrakciós „létrán” lejjebb ereszkedünk, úgy gyengül az elszámoltatás hatékonysága. Először is, a választási ígéretek teljesítéséről szóló empirikus kutatások szerint a mandátum jellegű kormányzati felhatalmazás – és az az alapján történő szankcionálhatóság – empirikus feltételei¹¹ csak ritkán, vagy csak kismértékben teljesülnek. Amint feladjuk a tökéletes informáltság, továbbá a politikusok és állampolgárok közti érdekharmónia kontrafaktuális előfeltevését (vö.: Manin et al., 1999; Stokes, 1999), azonnal megjelenik a delegálási láncban a „mandátumszivárgás” (Sebők, 2016; Körösenyi–Sebők, 2018), és bekerül a képbe a heresztetika, következményeivel együtt. Másodszor, míg a downsi térmodell pártjai kontradiktórius, azaz egymással összehasonlítható közpolitikai pozíciókkal kampányolnak (Downs, 1957), addig a választási verseny empirikus kutatási eredményeikre építő hangsúly-elméletében (*saliency theory*) ez már nincs így. A pártok csak azon témákat hangsúlyozzák retorikájukban, amelyeket dominálnak (míg a többitől hallgatnak): azaz bizonyos témákban nem reagálnak egymásra, hanem elbeszélnek egymás mellett (Sniderman–Theriault, 2004; Chong–Druckman, 2007c; Riker, 1996).¹² Harmadszor, az egymással versengő pártok/politikusok mindegyike a napirend manipulációjára törekszik: arra, hogy a számukra kedvező ügy kerüljön a verseny középpontjába és váljon a választói döntések kritériumává (vö.: Riker, 2016). A napirend-manipuláció jelensége azonban már átvezet bennünket a heresztetika világába és az azt megragadó változó kalkulus-modellbe.

Csak hogy, mint láttuk, a medián szavazó-moddellel szemben a változó kalkulus-modell ontológiai és episztemológiai alapja az, hogy az elszámoltatás közös mérése eltűnik (Körösenyi, 2009b). Azaz a modell egy olyan „igazságon túli” világba illeszkedik, ahol a szavazótáborokat eltérő valóságpercepciók jellemzik. Ez kihúzza a talajt a hatékony elszámoltathatóság alól, annak ex ante

és ex post értelmében egyaránt. Ex ante értelemben azért, mert itt maguk a rivalizáló pártok és/vagy politikusok formálják a politikai napirendet és alakítják ki az(oka)t a dimenzió(ka)t, amely(ek)ben az állampolgárok értékelik a jelölteket (Maravall, 1999: 157–158.). A rivális pártok egymástól eltérő dimenzióban versenyeznek ígéreteikkel, illetve választásról választásra saját maguk is dimenziót válthatnak, ami aláássa az összemérhetőséget, és így a mandátumsértés hatékony szankcionálhatóságát. De hasonló a kép a kormányzati teljesítmény retrospektív, eredmény (outcome)-alapú elszámoltathatósága (Przeworski et al., 1999) tekintetében is. Itt a választók nem magát a kormányzati közpolitikát vagy a kampányígéretet teljesítését kísérik figyelemmel, hanem e politika eredményét mérlegetlik akkor, amikor szavazatukkal ítéletet mondanak a leköszönő kormány teljesítménye felett. Csakhogy a kormány újraválasztásának sikere itt már nem csupán azon múlik, hogy milyen teljesítményt képes produkálni, hanem azon is, hogy vajon a ciklus végén mi lesz a megítélés mércéje. Ez arra ösztönzi az újraválasztására törekvő inkumbens pártokat és/vagy politikusokat, hogy innovatív heresztetikával ők maguk „ál-lítsák elő” politikájuk majdani megítélésének a mércéjét. Egy olyan mércét próbálnak felállítani, ami újraválasztásukat közpolitikai teljesítményüktől függetlenül biztosítja. Mindez aláássa a kormány teljesítményének egy független mérce alapján történő elszámoltathatóságát (Körösényi, 2009b; Fearon, 1999; Manin et al., 1999).

A pilléresedés-modellt, mint láttuk, szintén az eltérő valóságpercepciók jellemzik, azzal a lényeges különbséggel, hogy a konfliktusvonalak itt „befagytak”. Azaz ebben a modellben valóban életre kel Dischnek (2021) a politikai tagoltság és dinamika újbóli „rögzítésétől” (*new fixation*) való félelme, ami szintén kihúzza az instrumentális értelemben vett elszámoltathatóság alól a talajt (vö.: Rabushka–Shepsle, 1972).

A horgony-modellben ugyanezek a problémák szintén fennállnak. Az elsődleges kérdés már nem az elszámoltatás tényleges effektivitása, annak alacsony szintje (persze az is) – amit a medián szavazó-modellnél láttunk –, hanem az, hogy az *instrumentális* értelemben vett elszámoltatás fundacionalista és pozitivistá alapjai elporladtak, így maga az elszámoltathatóság lehetősége is megkérdőjeleződik. Mindez különböző tényezők együttes hatásának a következménye, amelyekből kettőt emelünk ki. Az első az összemérhetőség hiánya: a változó kalkulus-modellhez hasonlóan itt sincsen egységes értékelési mérce. A különböző értelmezési dimenziókban megfogalmazott értékelések nem összemérhetőek, hiányzik a közös *tertium comparationis* (Ankersmit, 1996). A politikai verseny síkja a közpolitika (*public policy*) – medián szavazó-modell jellemző racionális, összemérhető – dimenziójáról a politikai folyamat (*politics*) dimenziójába kerül; itt a rivális pártok és/vagy politikai táborok között heresztetikai küzdelem alakul ki arról, hogy milyen dimenzió legyen a politika valóságértelmezésének és -értékelésének mércéje. Fentebb bemutattuk, hogy az

egymással rivalizáló pártok a heresztetikai manőverek keltette kaotikus politikai versenyt olyan módon próbálják korlátok közé szorítani, hogy szavazótáborukat tartósan magukhoz kötik, azaz „lehorgonyozzák”. A politikai valóság értelmezésére minden identitáscsoport saját, riválisaitól eltérő értelmezési és értékelési dimenziót alakít ki, ami aláássa az egységes közpolitikai mandátumalapú *prospektív* elszámoltatást.

A második magyarázó tényezőnk az elszámoltatás lehanyaglására a politikai polarizáció (Körösényi, 2012; Iyengar et al., 2019; McCoy–Somer, 2019). A „Mi”/”Ők” identitáscsoportok elválasztása ugyanis szektás jellegű politikai táborok kialakulásával és erőtejes politikai polarizációval jár, ami aláássa az inkumbens vezetők elszámoltathatóságát. Fentebb láttuk, hogy a tábormentalitás megjelenése széttöredezi és aláássa a pártpolitikai érdekektől független politikai közvéleményt.¹³ A politikai homofília (Angelusz–Tardos, 2011), a tábormentalitás kialakulása negatív hatással van az állampolgárok informáltságára, illetve az informáltságuk „kiegyensúlyozottságára” (vö.: Patkós–Szántó, 2020). A politikai polarizáció erősödése így növeli a politikai elfogultságukban különböző csoportok „politikai valóságérzékelése” közti szakadékot (Bartels, 2002; Iyengar et al., 2012): létrejön Disch (2021) „episztémikus szakadéka”.¹⁴ A „véleménytorzulás” pszichológiai magyarázatai között van például a „motivált érvelés”, a „megerősítési torzítás” és a „szelektív percepció” jelensége (Plous, 1993; Redlawsk et al., 2010; Patkós–Szántó, 2020), de ezt az ún. médiahatás is erősíti (Bernhardt et al., 2008). Hozzájárul ehhez továbbá egyfajta morális hatás is. A (párt)politikai és/vagy tábor-hovatartozás és lojalitás szerepének következtében ugyanis kettős mérce alakul ki: bocsánatos bűnné válik a normák, alapértékek, vagy akár a törvények megsértése, ha a „Mi” oldalunkon történik, miközben drámai hatású, végzetes, ha a „Másik” oldalon jelentkezik. Ugyanígy a kettős mérce eltorzítja a retrospektív elszámoltatás lehetőségét. A *közös* mérce (a közvélemény) megszűnése morális relativizmushoz vezet és teret enged a politikai felelőtlenségnek, korrupciónak, ami szintén hozzájárul az instrumentális értelemben vett demokratikus kontroll és *retrospektív* elszámoltatás elporladásához. A horgony-modellben egy politikusi manipulációktól független mérce alapján történő, instrumentális értelemben vett elszámoltatásnak nincsen tere, az értelmezhetetlenné válik.

A voluntarizmus korlátai és az elszámoltatás lehetősége

Ezek után felmerül, hogy van-e a pártos identitáspolitika horgony-modelljében olyan saját, csak rá jellemző normatív kritérium, vagy minőség, ami a képviselők tartalmi és/vagy szimbolikus elszámoltatásának az alapja lehet? Alább, exploratív jelleggel, megpróbálunk néhány szempontot felvázolni.

A képviselők és a képviseltek tökéletes azonossága esetén – Ankersmit (1996) *mimetikus* reprezentációnak hívta ezt – magának az elszámoltatásnak a fogalma is értelmetlen. A változó kalkulus-modell szélsőséges versenye, a per-

manens kalkulusváltás extrém fokozódása illúzióvá teszi az inkumbens demokratikus elszámoltatását. A horgony-modell azonban versengő és versenykorlátozó identitásalapú modellek kombinációja, ahol a riválisok közti heresztetikai manipulációs verseny nem válik szélsőséges mértékűvé, de a lehorgonyzás sikere is mindig csak részleges lehet. Utóbbi okán azt állítjuk, hogy Dischnek (2021) a politikai tagoltság megmerevedésétől vagy befagyásától való félelme eltúlzott: ugyanis a képviselők és a képviseltek között soha nincsen teljes „azonosság”: mindig marad egy „esztétikai rés” (Ankersmit, 2002), ami az *ex ante* és az *ex post* elszámoltatásnak az alapja lehet. Az elszámoltatás, egy nem instrumentális és „puhább” (thin) értelemben így nem eleve értelmetlen kérdés.

Kérdéses azonban, hogyan keletkezik és termelődik újra az „esztétikai rés”? A pártos politikai identitással rendelkező csoportok vagy táborok konstruálása nem racionális kalkulatív alapú, nem is érdekkaggregáció eredménye, ugyanakkor korántsem teljesen önkényes, vagy korlátok nélküli. Mint arra Illés és Körösenyi (2023) felhívta a figyelmet, az identitáskonstruálásnak is van *reszponzív* dimenziója: az identitás-formálás korlátainak a megismerése vezetői „kitapogatás” segítségével történik. A kitapogatás hatékonysága azonban sohasem lesz tökéletes, és ennek a következménye az „esztétikai rés” keletkezése. A „rés” létrejötté megteremti az *elszámoltathatóság* lehetőségét, vertikális és horizontális értelemben egyaránt.

De miben ragadható meg a horgony-modellben a politikai elszámoltatás értelme? Vertikális dimenzióban a demokratikus választások elszámoltatást jelentenek arról, hogy a képviselők által artikulált politikai identitáskonstrukcióval a politikai táborukba tartozó követőik (*constituency*) mennyire tudnak azonosulni, az identitáskonstrukció mennyire „autentikus” számukra. Kialakult-e egy bizonyos „rezonancia” képviselők és képviseltek között (Disch, 2015)? Az értékelés mércéjét nagymértékben a politikusok alakítják heresztetikai eszközökkel, de a változó kalkulus-modellhez képest ez itt már nem teljesen önkényesen – a „horgonyzás” ugyanis bizonyos mértékű tartalmi kötöttséget is teremt. A pártos politikai identitás kialakításával a politikai aktorok saját maguknak állítanak fel egyfajta korlátot, ami bizonyos mértékig „megköti a kezüket”: a rövid távú heresztetikai manővereknek összhangban kell állniuk a hosszabb távon kifinomult pártos politikai identitás karakterével – azaz fennáll a *kongruencia* szüksége. Utóbbi valamiféle alapot ad a választott vezetők elszámoltatására, noha nem a klasszikus demokráciafelfogásnak megfelelő instrumentális értelemben. Azaz az elszámoltatás alapja itt nem az állampolgárok közpolitikai preferenciája vagy érdeke, és nem is valamiféle, a Megbízó–Ügynök-modellnek megfelelő racionális újraválasztási kritérium (vö.: Manin et al., 1999), hanem *közös politikai identitás* kifejezésének *autentikussága*, az azzal való kongruenciája és az azt kifejező performansz.

Az inkumbens elszámoltatásának ez az újfajta „mércéje” ugyanakkor sosem lesz merev, vagy rögzített, ugyanis annak meghatározására az ellenzék perma-

nens, jelenlévő politikai kihívása miatt az inkumbensnek nincsen monopóliuma – és éppen ez teremti meg a horizontális elszámoltathatóság lehetőségét. Miközben ugyanis a pártok saját szavazótáboruk „lehorgonyzásával” korlátozni próbálják a versenyt, addig ezzel egyidejűleg a horizontális dimenzióban ezzel ellentétes tendenciák is működnek. Egyrészt a pártok versenyt folytatnak egymással a még elérhető volatilis szavazókért, másrészt – és ez számunkra a fontosabb – az ellenzék heresztetikai manőverekkel próbálja megosztani az inkumbens koalíció táborát, azaz a politikai lojalitások újrendezését (*realignment*) próbálja megváltoztatni (Key, 1955) és ezen keresztül törekszik újradefiniálni a politikai teret. A versenynek ez a rikeri dinamikája indokolatlanná teszi Disch (2021) félelmét a politikai-társadalmi konfliktusvonalak befagyasztásáról. Ugyanis a vertikális dimenzióban történő lehorgonyzási törekvésekkel párhuzamosan ugyanazon politikai ágensek a horizontális dimenzióban folyamatosan a befagyott tér feltörésére vagy felolvasztására törekednek: a politikai törésvonalak így a lehorgonyzási törekvések ellenére sem fagynak be tökéletesen.

Összefoglalva: a medián szavazó-moddell szemben az identitáspolitika horgony-modelljében csak gyenge értelemben beszélhetünk elszámoltatásról. Noha az elszámoltatásnak nincsen közvetlen közpolitikai tartalma, az mégis több, mint pusztán metafora, vagy minimalista vétő-hatalom (Przeworski, 1999; Körösenyi–Illés–Gyulai, 2020: 220–221.). Az elszámoltatás itt arról szól, hogy mennyire effektív a politikai vezető „érintése”, „kitapogatási” képessége (Illés–Körösenyi, 2024) – vagy másképpen, a képviselő mennyire autentikus. A választások az inkumbens (illetve riválisa) identitás formálási törekvéseinek az elfogadásáról (vagy elutasításáról) szólnak, így korlátot jelentenek a vezetői önkény és a voluntarista képviselő számára.

ÖSSZEFOGLALÁS

A demokratikus verseny térmodelljére, a heresztetika-elmélet ágencia-központú megközelítésére, a keretezés-elméletre és a politikai valóság egy mérsékelt konstruktivista megközelítésére támaszkodtunk, hogy megkonstruáljuk a demokratikus verseny pártos identitásalapú horgony-modelljét. E modellel tudtuk megragadni a demokratikus verseny komplexitását: a versenykorlátozó és a versengő pártstratégia egyidejű jelenlétét. A modellben a makroszintű keretezés eszközeit használó pártos identitáspolitika – azaz a „horgonyvetés” – a versenykorlátozó stratégia eszköze, amelynek célja a saját szavazótábor stabilizálása. Ennek részleges sikere révén elkerülhető a változó kalkulus-modellt jellemző szélsőséges, kaotikus verseny, amelyben a politikai valóság értelmezhetetlenné válik. Az ellentétes irányú extrém kimenetet a pilléresedés jelenti. Ez ellen a kínálati oldalon az inkumbens ellenzéke jelenti az „ellensúlyt”. Az ellenzék ugyanis mindig motivált a status quo mikro- és makroszintű identi-

táspolitikai keretezéssel történő megbontásában, azaz a kompetitív stratégia fenntartásában.

A pártos identitáspolitikai térnyerése a demokráciákban nem csak a politikai verseny jellegét, továbbá a szavazók és politikusok viszonyát változtatta meg robusztus módon, de e viszony normatív tartalmát is. A horgony-modellben a hangsúly az egyének helyett a pártos identitásközösség képviselőjére kerül. A képviselők instrumentális elszámoltatását ezzel azonban a szimbolikus képviselőlet váltja fel, ahol a hangsúly az *autentikusságra* kerül.

JEGYZETEK

- ¹ Ennyiben eltérünk az identitáspolitikának a kortárs politikai diskurzusban kialakult fogalmától, amely nálunk szűkebben többnyire egyetlen fix jellegzetességre, a faji, etnikai vagy vallási hovatartozásra összpontosít (Bernstein 2005).
- ² Minden angol nyelvű forrásból vett idézet a szerző fordítása.
- ³ A preferenciák fogalma alatt egyaránt értjük a tartósabb attitűdöket és a pillanatnyi döntési preferenciákat (vö.: Riker 1983: 60.; Körösenyi et al., 2022).
- ⁴ Ilyen értelemben bár a keretek felhasználhatók a preferenciák újrendezésére, manipulálására, arra mégsem egy eleve káros jelenséggént kell gondolnunk.
- ⁵ A kulturális narratíva vagy „mélyebb keret” (*deep frame*) csak rövid távon, egy adott helyzetben jelenik meg struktúráként vagy exogén adottságként. Hosszú távon, stratégiai cselekvés révén, maga is alakítható, miként a konstruktivista megközelítésű, illetve a politikai tér formálásával foglalkozó munkák hangsúlyozzák (Hindmoor, 2004; Körösenyi, 2009; Lakoff, 2011; 2010; Péli, 2021).
- ⁶ Chandra (2005) a politikai tagoltság etnikai alapú egydimenziós politikai teréről írt. Az etnikai dimenzió itt Downshoz hasonlóan issue-dimenziót jelent, amelyben eltérő pozíciók jönnek létre, de ezek a pozíciók összehasonlíthatóak és összemérhetőek és ezért egy skálán elhelyezhetőek. Jelen munkában mi ettől eltérően értjük a dimenzionalitást: az etnikum nem pusztán egy ügy (issue), hanem erkölcsi, világnézeti, értékattitűdöket is magába sűrítő identitás és kultúra. Két, vagy több etnikai identitás nem alkot egyetlen dimenziót, mivel nincsen mögöttük közös mérce, közös valóságpercepció (Ankersmit, 1996) – épp ez magyarázza a pilléresedés logikáját. Az identitásalapú politikai elkülönülés ezért értelmezésünkben többdimenziós politikai teret hoz létre: az eltérő valóságértelmezések nem mérhetőek össze úgy, mint a közpolitikai kérdésekben elfoglalt álláspontok.
- ⁷ A térmodellben ugyanezt a „szembenállási tengely” fogalma ragadta meg (Péli, 2021).
- ⁸ Korlátozó tényezőket jelenthetnek a keretezés hatékonysága számára például a tartós predispozíciók (Sniderman–Theriault, 2004), az ellenkeretezés (Chong–Druckman, 2013), illetve a keretek versenye (Chong–Druckman, 2007b), vagy a keretelési helyzet szerkezete, mivel van olyan keretelési helyzet, illetve megítélési dimenzió, ahol hatékony retorika mellett a heresztetika számára nem nyílik tér (Jerit, 2008; Wedeking, 2010; Körösenyi et al., 2022).

- ⁹ Ankersmitt (1996) szövege: nincsen egy olyan közös, „objektív” metapolitikai tér, értelmezési és értékelési mező – valamiféle közösen elfogadott *tertium comparationis* –, aminek segítségével a preferenciák összehasonlíthatóak és összemérhetőek lennének.
- ¹⁰ Vitatott, hogy az „igazságon túli” (post-truth) korszak egy új jelenség-e (pl. Kalpokas, 2019), vagy a politikai valóság mindig fennálló sajátossága, és felfedezése valójában csak a kommunikáció- és politikatudományi figyelem elmozdulását jelenti (pl. Spoelstra, 2020). Úgy véljük, hogy a két magyarázat nem zárja ki egymást.
- ¹¹ Ilyen feltétel például, hogy: (a) a politikai helyzet és a verseny dimenziója nem változik az egyik választásról a másikra; (b) az állampolgárok stabil policy-preferenciákkal rendelkeznek; (c) jól informáltak és nincs bennük kétely az egyes közpolitikák eredményéről (Stokes, 2001: 122.).
- ¹² Riker maga dominancia-, illetve diszperziós elvnek nevezte ezt a retorikai stratégiát. „Amikor az egyik fél dominál egy adott témára vonatkozó retorikai megnyilatkozások mennyiségében, a másik fél felhagy az arra vonatkozó megnyilatkozásokkal (a dominancia elve), és amikor egyik fél sem dominál a megnyilatkozásokat, mindkét fél felhagy velük (diszperziós elv)” (Riker, 1996: 6.).
- ¹³ Régi megfigyelés, hogy az emberek szívesebben beszélgetnek – politikáról is – a hozzájuk hasonló állásponton levőkkel, mint az eltérő véleményen levőkkel (Berelson, 1952: 323.).
- ¹⁴ A polarizáció növekedésével ugyanis nem csak a politikai értékek és célok közti távolság nő az egyes politikai táborok között, de az adott helyzetről való informáltság, és a politikai realitásról (az azt előidéző folyamatokról, mögöttes kauzális összefüggésekről) kialakult képek között is szélesedő szakadék alakul ki. Ezt nevezte Disch (2021: 131–132.) „episztémikus szakadéknak” (epistemic gulf).

IRODALOM

- Achen, Christopher H.–Larry M. Bartels (2017): *Democracy for Realists. Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400888740>
- Angelusz Róbert–Róbert Tardos (2011): Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In: Tardos Róbert–Zsolt Enyedi–Andrea Szabó (Eds.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 347–382.
- Ankersmit, Frank R. (1996): *Aesthetic Politics. Political Philosophy Beyond fact and value*. Stanford, California.
- Ankersmit, Frank R. (2002): *Political Representation*. Stanford, Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9781503619036>
- Bartels, Larry M. (2002): Beyond the Running Tally: Partisan Bias in Political Perceptions. *Political Behavior*, 24 (2): 117–150. <https://doi.org/10.1023/A:1021226224601>
- Bartolini, Stefano–Peter Mair (1990): *Identity, competition, and electoral availability. The stabilisation of European electorates 1885–1985*. Cambridge, Cambridge University Press, 362.
- Bene Márton (2023): *Hogyan hat a viralitásra törekvő politikai kommunikáció a demokráciára?* In: *Polgár és politika Európában*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, Károlyi József Alapítvány, 83–94.
- Berelson, Bernard (1952): Democratic Theory and Public Opinion. *The Public Opinion Quarterly*, (Autumn, 1952) vol 16, no 3, 313–330. <https://doi.org/10.1086/266397>

- Bernhardt, Dan–Stefan Krasa–Mattias Polborn (2008): Political Polarization and the electoral effects of media bias. *Journal of Public Economics*, 92, 1092–1104. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2008.01.006>
- Bernstein, Mary (2005): Identity Politics. *Annual Review of Sociology*. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.29.010202.100054>
- Blumler, Jay G. (2016): The Fourth Age of Political Communication. *Politiques de communication*. <https://doi.org/10.3917/pdc.006.0019>
- Boler, Megan–Davis, Elizabeth (2018): The affective politics of the “post-truth” era: Feeling rules and networked subjectivity. *Emotion, Space and Society*, 27, 75–85. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2018.03.002>
- Brennan, Jason (2016): *Against Democracy*. Princeton, Princeton University Press.
- Broockman, David E.–Joshua L. Kalla–Sean J. Westwood (2023): Does Affective Polarization Undermine Democratic Norms or Accountability? Maybe Not. *American Journal of Political Science*, 67 (3): 808–828. <https://doi.org/10.1111/ajps.12719>
- Budge, Ian–Dennis Farlie (1983): Party competition – Selective Emphasis or Direct Confrontation? An Alternative View with Date. In: H. Daalder–P. Mair: *Western European Party System*. London, SAGE, 267–305.
- Campbell, Agnus–Philip E. Converse–Warren E. Miller–Donald E. Stokes (1960): *The American Voter*. New York–London, John Wiley & Sons, Inc.
- Chandra, Kanchan (2005): Ethnic parties and democratic stability. *Perspectives on Politics* 3(2): 235–52. <https://doi.org/10.1017/S1537592705050188>
- Chiaramonte, Alessandro–Emanuele, Vincenzo (2022): *The Deinstitutionalization of Western European Party Systems*. Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-97978-2>
- Chong, Dennis (2013): Degrees of rationality in politics. In: L. Huddy–D. O. Sears–J. S. Levy: *The Oxford Handbook of Political Psychology*. Oxford, Oxford University Press. 96–129. <https://doi.org/10.1093/oxfordhpb/9780199760107.013.0004>
- Chong, Dennis–James N. Druckman (2007): Framing public opinion in competitive democracies. *American Political Science Review*, 101, no. 4 (November, 2007): 637–655; <https://doi.org/10.1017/S0003055407070554>
- Chong, Dennis–James N. Druckman (2007a): Framing Theory. *Annual Review of Political Science*, 10(1), 103–126. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.10.072805.103054>
- Chong, Dennis (2013a): Degrees of Rationality in Politics. In: *Oxford Handbook of Political Psychology* (2nd ed.). Leonie Huddy–David O. Sears–Jack S. Levy (Eds.): 96–129. <https://doi.org/10.1093/oxfordhpb/9780199760107.013.0004>
- Chong, Dennis–James N. Druckman (2013b): Counterframing Effects. *Journal of Politics*, 75, no. 1: 1–16. <https://doi.org/10.1017/S0022381612000837>
- Clark, Cory J.–Brittany S. Liu–Bo M. Winegard–Peter H. Ditto (2019): Tribalism is Human Nature. *Current Directions in Psychological Science*. <https://doi.org/10.1177/0963721419862289>
- Disch, Lisa (2011): Towards a Mobilization Conception of Representation. *American Political Science Review*, <https://doi.org/10.1017/S0003055410000602>
- Disch, Lisa (2015): The “Constructivist Turn” in Democratic Representation: A Normative Dead-End? *Constellations*, <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12201>

- Disch, Lisa Jane (2021): *Making Constituencies: Representation as Mobilization in Mass Democracy*. The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226804477.001.0001>
- Downs, Anthony (1957): An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *The Journal of Political Economy*, Vol. 65, No. 2, (Apr., 1957), 135–150. <https://doi.org/10.1086/257897>
- Druckman, James N. (2001): On the Limits of Framing Effects: Who Can Frame? *The Journal of Politics*, Vol. 63, No. 4 (Nov., 2001), 1041–1066, Cambridge University Press on behalf of the Southern Political Science Association. <http://www.jstor.org/stable/2691806>; <https://doi.org/10.1111/0022-3816.00100>
- Druckman, James N. (2014): Pathologies of Studying Public Opinion, Political Communication, and Democratic Responsiveness. *Political Communication*, 31:3, 467–492, <https://doi.org/10.1080/10584609.2013.852643>
- Entman, Robert M. (1993): Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43 (4): 51–58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Fearon, James D. (1999): Electoral Accountability and the Control of Politicians: Selecting Good Types versus Sanctioning Poor Performances. In: A. Przeworski–S. Stokes–B. Manin: *Democracy, Accountability and Representation*. Cambridge, Cambridge University Press. 55–97. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139175104.003>
- Finkel, Eli J. et al. (2020): Political sectarianism in America. *Science*. <https://doi.org/10.1126/science.abe1715>
- Fossen, Thomas (2019): Constructivism and the logic of political representation. *American Political Science Review*, <https://doi.org/10.1017/S0003055419000273>
- Fox, Richard L.–Amy Gangl (2011): “News You Can’t Use” Politics and Democracy in the New Media Environment. In: *Manipulating Democracy: Democratic Theory, Political Psychology, and Mass Media*. Le Cheminant, Wayne–John M. Parrish (Eds.): Abingdon–New York. Routledge, 163–189.
- Goffman, Erving (1986[1974]): *Frame analysis: an essay on the organization of experience*. Reprint. Northeastern University Press. Originally published: New York, Harper & Row, Boston.
- Haslam, S. Alexander–Reicher Stephen D.–Michael J. Platow (2011): *The New Psychology of Leadership: Identity, Influence, and Power*. Hove–New York, Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780203833896>
- Haslam, S. Alexander–Stephen D. Reicher. (2016): Rethinking the psychology of leadership: From personal identity to social identity. *Daedalus*, 145.3 (2016): 21–34. https://doi.org/10.1162/DAED_a_00394
- Hindmoor, Andrew (2004): *New Labour at the Centre: Constructing Political Space*. Oxford–New York, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199273146.001.0001>
- Hindmoor, Andrew (2008): Policy Innovation and the Dynamics of the Party Competition: A Schumpeterian Account of British Electoral Politics, 1950–2005. *The British Journal of Politics & International Relations*, Vol. 10, (3), 492–508. <https://doi.org/10.1111/j.1467-856x.2008.00322.x>
- Horowitz, Donald L. (1993): Democracy in Divided Societies, *Journal of Democracy*, Vol. 4, No. 4, 18–38. <https://doi.org/10.1353/jod.1993.0054>
- Howarth, David (1995): Discourse Theory. In: David Marsh–Gerry Stoker (Eds.): *Theory and Methods in Political Science*. Macmillan, 115–136. https://doi.org/10.1007/978-1-349-24106-4_7

- Huntington, Samuel (2005): *Who We Are? The Challenges to America's National Identity*. New York–London–Toronto–Sydney, Simon & Schuster Paperbacks.
- Illés, Gábor–Körösényi, András (2023): The touch of the leader: representation and responsiveness in plebiscitary leader democracy. *Distinktion: Journal of Social Theory*, 25(3), 406–426. <https://doi.org/10.1080/1600910X.2023.2220086>
- Illés Gábor–Körösényi András (2024): A színháztól a kocsiversenyig: Jeffrey Green plebiszciter demokrácia-elméletének kritikája és egy alternatíva. *Politikatudományi Szemle*. 33:2, 109–133. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2024.2.109>
- Iyengar, Shanto–Gaurav Sood–Yphtach Lelkes (2012): Affect, Not Ideology. *Public Opinion Quarterly*, 76 (3): 405–431. <https://doi.org/10.1093/poq/nfs038>
- Iyengar, Shanto–Yphtach Lelkes–Matthew Levendusky–Neil Malhotra–Sean J. Westwood (2019): The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States, *Annual Review of Political Science*, 22:1, 129–146. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051117-073034>
- Jerit, J (2008): Issue Framing and Engagement: Rhetorical Strategy in Public Policy Debates. *Political Behavior*, 30, 1–24. <https://doi.org/10.1007/s11109-007-9041-x>
- Kalpokas, Ignas (2019): *A Political Theory of Post-Truth*. New York, Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-97713-3>
- Katz, Richard S.–Peter Mair (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, <https://doi.org/10.1177/1354068895001001001>
- Kelly, Jamie Terence (2012): *Framing Democracy: A Behavioral Approach to Democratic Theory*. Princeton University Press. <https://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691155197/framing-democracy>; <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691155197.001.0001>
- Key, V. O. (1955): A Theory of Critical Elections. *The Journal of Politics*, 17 (1): 3–18. <https://doi.org/10.2307/2126401>
- Kinder, Donald R.–Nathan P. Kalmoe (2017): *Neither Liberal nor Conservative: Ideological Innocence in the American Public*. Chicago–London: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226452593.001.0001>
- Klemp, Nathaniel (2011): When rhetoric turns manipulative. In: Wayne Le Cheminant–John M. Parrish (Eds.): *Manipulating democracy*. New York, Routle, 59–86.
- Körösényi András (2009a): Lehangelő tudomány, vagy a politika művészete? Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Politikatudományi Szemle*, 28(3): 33–56.
- Körösényi András (2009b): Escher lépcsőin: Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Századvég*, Új folyam, 54. szám, 2009/4, 3–24.
- Körösényi András (2012): A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltatásra. In: Boda Zsolt–Körösényi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, Új Mandátum–MTA TK Politikatudományi Intézet, 284–309.
- Körösényi András (2019): *Manipuláció és demokrácia: Politikaelméleti tanulmányok*. Budapest, Gondolat. <https://www.gondolatkiado.hu/manipulacio-es-demokracia>
- Körösényi András–Illés Gábor–Gyulai Attila (2020): *Az Orbán-rezsim: a plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Osiris.
- Körösényi András–Patkós Veronika–Plesz Bendegúz–Susánszky Pál (2022): Heresztetikai és re-

- torikai stratégiák egy nyílt „framing” szituációban: elmélet és egy kísérleti kutatás eredményei. *Politikatudományi Szemle* 4. szám. 105–136. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2022.4.105>
- Körösényi, András–Sebők Miklós (2018): From Pledge-Fulfilment to Mandate-Fulfilment: An Empirical Theory. *Intersections: East European Journal of Society and Politics*, <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v4i1.130>
- Laclau, Ernesto–Chantal Mouffe (1985): *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London–New York, Verso.
- Lakoff, George (2004): *Don't think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate*. White River Junction–Vermont, Chelsea Green Publishing.
- Lakoff, G. (2011): Changing Brains: Lessons from the Living Wage Campaign. In: Wayne Le Cheminant–John M. Parrish (Eds.): *Manipulating democracy*. Routledge, 93–112.
- Le Cheminant, Wayne–John M. Parrish (Eds.) (2011): *Manipulating Democracy: Democratic Theory, Political Psychology, and Mass Media*. Abingdon–New York, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203854990>
- Lijphart, Arend (1968): *The Politics of Accomodation: Pluralims and Democracy in the Netherlands*. Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press.
- Manin, Bernard–Pzeworski, Adam–Stokes, Susan (1999): Elections and representations. In: Adam Przeworski et al (Eds.): *Democracy, Accountability and Representation*. Cambridge, Cambridge University Press, 29–54. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139175104.002>
- Maravall, José Maria (1999): Accountability and Manipulation. In: A. Przeworski, S. Stokes–B. Manin (Eds.): *Democracy, Accountability and Representation*. Cambridge, Cambridge University Press. 154–196. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139175104.006>
- Mason, Liliana (2015): I Disrespectfully Agree: The Differential Effects of Partisan Sorting on Social and Issue Polarization. *American Journal of Political Science*, <https://doi.org/10.1111/ajps.12089>
- Mason, Liliana (2018): *Uncivil Agreement: How Politics Became Our Identity*. University of Chicago Press. <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/U/bo27527354.html>; <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226524689.001.0001>
- McCoy, Jennifer–Tahmina Rahman–Murat Somer (2018): Polarization and the Global Crisis of Democracy: Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Politics. *American Behavioral Scientist*. <https://doi.org/10.1177/0002764218759576>
- McCoy, Jennifer–Murat Somer (2019): Toward a theory of pernicious polarization and how it harms democracies: Comparative evidence and possible remedies. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 681 (1): 234–271. <https://doi.org/10.1177/0002716218818782>
- McDermott, R. (2011): Emotional Manipulation of Political identity. In: Wayne Le Cheminant–John M. Parrish (Eds.): *Manipulating democracy*. Routledge, 113–134.
- McKelvey, R.–Schofield, N. (1978): Instability of simple dynamic games. *Review of Economic Studies*, 45: 3, 575–594. <https://doi.org/10.2307/2297259>
- Metz, Rudolf–Veronika Kövesdi (2023): ‘Whoever is not against us is for us’ sectarianization of politics in Hungary. *Politics, Religion & ideology*, <https://doi.org/10.1080/21567689.2023.2287573>
- Mouffe, Chantal (2005): *On the Political*. London, Verso.

- Patkós, Veronika (2023): *Measuring partisan polarization with partisan differences in satisfaction with the government: the introduction of a new comparative approach*. *Quality & Quantity*, 57(1), 39–57. <https://doi.org/10.1007/s11135-022-01350-8>
- Patkós Veronika–Szántó András (2020): Jobban tudják-e az okos szavazók? Az iskolázottság, a hírfogyasztás és a politikai érdeklődés szerepe a pártos elfogultság alakulásában. *Politikatudományi Szemle*, 29 : 4, 55–81. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.4.55>
- Péli Gábor (2021): Mozgó törésvonalak a magyar politikai térben. Hogyan lett a két ellenzékből egy a választói térelmélet szerint? *Politikatudományi Szemle*, 30 (3): 7–24. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.3.7>
- Pitkin, Hanna (1967): *The Concept of Representation*. Berkeley, University of California Press.
- Plesz, Bendegúz–András Körösiényi (2024): The opportunities and constraints of successful heresthetical strategies: Attitudes, identities and the framing of the Russian-Ukrainian war in Hungary. *East European Politics*, 1–25, <https://doi.org/10.1080/21599165.2024.2435824>.
- Plous, Scott (1993): *The Psychology of Judgment and Decision-Making*. New York, McGraw-Hill.
- Przeworski, Adam (1999): The Minimalist Conception of Democracy: A Defense. In: Ian Shapiro–Casiano Hacker-Cordón (Eds.): *Democracy's Value*, Cambridge, Cambridge University Press, 23–55.
- Przeworski A.–Stokes S.–Manin M. (Eds.) (1999): *Democracy, Accountability and Representation*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139175104>
- Rabushka, Alvin–Kenneth Shepsle (1972): *Politics in Plural Societies: A theory of democratic stability*. Columbus, Charles E. Merrill.
- Redlawsk, David P.–Andrew J. W. Civettini–Karen M. Emmerson (2010): The Affective Tipping Point: Do Motivated Reasoners Ever “Get It”? The Affective Tipping Point. *Political Psychology*, 31 (4): 563–593. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2010.00772.x>
- Reiljan, Andres (2020): ‘Fear and Loathing across Party Lines’ (Also) in Europe: Affective Polarisation in European Party Systems. *European Journal of Political Research*, 59 (2): 376–396. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12351>
- Riker, William H. (1982): *Liberalism Against Populism*. New York, W. H. Freeman and Company.
- Riker, William H. (1983): Political Theory and the Art of Heresthetics. In: A. W. Finifter: *Political Science: The State of the Discipline*. Washington, The American Political Science Association, 47–67.
- Riker, William H. (1986): *The Art of Political Manipulation*, New Haven, Yale University Press.
- Riker, William H. (1996): The core of campaigning: rhetoric and heresthetic. In: J. Mueller, R. Calvert–R. Wilson: *The Strategy of Rhetoric: Campaigning for the American Constitution*. New Haven, Yale University Press. 3–11.
- Roccas, S.–Brewer, M. B. (2002): Social Identity Complexity. *Personality and Social Psychology Review*, 6 (2), 88–106. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0602_01
- Sabl, Andrew (2015): The Two Cultures of Democratic Theory: Responsiveness, Democratic Quality, and the Empirical-Normative Divide. *Perspectives on Politics*, <https://doi.org/10.1017/S1537592715000079>
- Saward, Michael (2010): *The Representative Claim*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199579389.001.0001>
- Schumpeter, Joseph (1987): *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, Unwin.

- Sebők, M. (2016): Mandate Slippage, Good and Bad: Making (Normative) Sense of Pledge Fulfillment. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 2(1): 123–152. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v2i1.131>
- Shapiro, Ian (2002): Problems, Methods, and Theories in the Study of Politics, or What's Wrong with Political Science and What to Do about. *Political Theory*, Vol. 30, No. 4, 596–619. <https://doi.org/10.1177/0090591702030004008>
- Sniderman, Paul M.–Sean M. Theriault (2004): The structure of political argument and the logic of issue framing. In: W. E. Saris and P. M. Sniderman: *Studies in Public Opinion: Attitudes, Nonattitudes, Measurement Error, and Change*. Princeton, Princeton University Press. 133–165. <https://doi.org/10.1515/9780691188386-007>
- Soroka, Stuart N.–Christopher Wlezien (2009): The Thermostatic Model. In: *Degrees of Democracy: Politics, Public Opinion, and Policy*. Cambridge, Cambridge University Press. chapter, 22–42. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804908.004>
- Spiegelstra, Sverre (2020): The truths and falsehoods of post-truth leaders. *Leadership*, <https://doi.org/10.1177/1742715020937886>
- Stokes, C. Susan (1999): What Do Policy Switches Tell us about Democracy? In: A. Przeworski, S. Susan and B. Manin (Eds.): *Democracy, Accountability and Representation*. Cambridge, Cambridge University Press. 131–153. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139175104.004>
- Stokes, C. Susan (2001): *Mandates and Democracy. Neoliberalism by Surprise in Latin-America*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511612978>
- Strom, Kaare–Wolfgang C. Müller–Torbjörn Bergman (Eds.) (2003): *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/019829784X.001.0001>
- Sunstein, Cass R. (2001): *Republic.com*. Princeton, Princeton University Press.
- Szabó Gabriella–Kiss Balázs (2021): Politikai kommunikáció és expresszivitás. *Politikatudományi Szemle*, 30: 1, 39–59. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.1.39>
- Tajfel, Henri (ed.) (1978): Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations. *European Monographs in Social Psychology*, 14. London–New York, Published in cooperation with European Association of Experimental Social Psychology by Academic Press.
- Tajfel, Henri–John C. Turner (1979): An Intergrative Theory of Intergroup Conflict. In: Mary Jo Hatch–Majken Schultz (Eds.): *Organizational Identity: A Reader*. Monterey, Brooks/Cole, 56–65. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199269464.003.0005>
- Volkan, D. Vamik (1985): The Need to Have Enemies and Allies: A Developmental Approach. *Political Psychology*, 6 (June): 219–247. <https://doi.org/10.2307/3790902>
- Wedeking J. (2010): Supreme Court Litigants and Strategic Framing. *American Journal of Political Science*, 54: 617–631. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2010.00450.x>
- West, Emily A.–Shanto Iyengar (2020): Partisanship as a Social Identity: Implications for Polarization. *Political Behavior*, <https://doi.org/10.1007/s11109-020-09637-y>

A JOG POLITIKAI MEGHATÁROZOTTSÁGÁNAK TENDENCIÁI AZ AUTORITER RENDSZEREKBEN

Kettős állam, populista alkotmányosság, egységes végrehajtó hatalom*

Antal Attila

(ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézet)

*A tanulmány beérkezett: 2024. december 11., opponálás: 2025. január 14. – 2025. március 24.,
véglegesítve: 2025. április 11.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmányban annak elméleti megragadására teszek kísérletet, hogy miként írható le különféle paradigmákkal a jogot és jogrendszert eszközként felhasználó autoriter politikai rendszer. A politikatudományi elemzési keret nélkülözhetetlen annak megértéséhez, hogy milyen hatással vannak az autokráciák a jogra. Ugyanis a XX. századi előzmények után napjainkra ismét megerősödtek azok a tendenciák, amelyek súlyosan sértik a jogrendszerek liberális democráciákban megszokott és evidenciának tekintett autonómiáját. Ennek a helyzetnek a leírására mutatom be az „autokrata legalizmus” koncepcióját, amely arra utal, hogy a politikai rendszerek kortárs autoriter fordulatai nem pusztán felszámolják a liberális democráciák jogrendszereit, hanem új típusú joggal és jogfelfogással helyettesítik azt. Továbbá elemzem azt is, hogy a politikai rendszer jog feletti hegemoniájának tetten érhetőek történelmi és elméleti paradigmái: ezek pedig a kettős állam, populista alkotmányosság és az egységes végrehajtó hatalom elmélete. Végül pedig utalni fogok arra, hogy a jogrendszer autonómiáját figyelmen kívül hagyó és a jogi normát pusztán eszköznek tekintő megközelítések jelentős kockázatokat jelentenek mind a demokráciára, mind pedig a társadalomra: ezek egyrészt a jog „fegyverként” való alkalmazása, másrészt pedig a jog morális tartalmának eltűnése.

Kulcsszavak: jog- és politikai rendszer ■ autokrácia ■ kettős állam ■ populista alkotmányosság ■ egységes végrehajtó hatalom elmélete

Az utóbbi idők autoriter fordulatai és demokratikus visszarendeződései igen komoly nemzetközi és hazai kutatási irányokat (Sajó–Uitz–Holmes, 2021; Böcskei–Szabó, 2019) nyitottak ki a hibrid rendszereket illetően. Az egymásra terhelődő válságok korszaka (gazdasági- és pénzügyi válság, bevándorlás,

* Jelen tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia a gyermeket nevelő kutatók tudományos előmenetelének elősegítése érdekében kiírt pályázata keretében készült.

COVID–19–pandémia, orosz agresszió Ukrajnában) pedig elhozta a rendkívüli eszközökkel való kormányzás vizsgálatának tendenciáit (Ferejohn–Pasquino, 2004; Ginsburg–Versteeg, 2020; Gárdos–Orosz–Lőrincz, 2020 és 2021; Antal, 2024), s ennek keretében pedig a kivételes jogrendnek a demokráciákra való hatásának vizsgálatát (Antal, 2023). Fontos kutatási irány lehet a hazai politikatudományi közegeben, hogy az autoriter fordulatok milyen hatással vannak a jogrendszerekre, illetve magának a jognak milyen szerepe van az autokráciák kialakulásában. Ebben a tanulmányban arra teszik kísérletet, hogy egy többszemponút elemzés keretében mutassam azt be, hogy a jogrendszer hogyan járulhat hozzá az autoriter fordulathoz és egyúttal hogyan szenvedheti el azt. Ez az ellentmondásos jelleg már rá is mutat a tanulmány egyik központi dilemmájára: a jognak és a jogból következő normativizmusnak a meghatározására és uralására rendezkednek be a modern válságkezelő rezsimek és ebben számos veszély rejlik. Álláspontom szerint a jogrendszerek autoriter fordulatainak politikatudományi elemzése egyszerre gazdagítja az autoriter rendszerek társadalomtudományi leírását, másrészt különösen értékes szempontokat adhat a jogtudomány számára a jogban rejlő autoriter tendenciákkal szembeni fellépést illetően.

A kivételes állapot vagy rendkívüli eszközökkel való kormányzás, mint cseppben a tenger, magában hordozza azt a veszélyt, amely manapság a jogi normativizmusra leselkedik: ez pedig nem más, mint egy olyan köztes helyzetnek az állandósulása (normává emelkedése), amelynek a célja a normalitás radikális átalakítása, amellyel párhuzamosan még működnek a megszokott normalitást képviselő intézmények, logikák (Antal, 2023). Mindez tulajdonképpen egyszerre okoz káoszt és teremt mégis furcsa módon rendezettséget, s ebben a „zavaros, de mégis tiszta” helyzetben tud a végrehajtó hatalom korábban sohasem látott módon megerősödni és felemelkedni. A tanulmány célja az, hogy elméleti paradigmák segítségével ragadja meg azt, hogy a különféle autoriter tendenciák milyen keretben és érveléssel domborítják ki a jog, a jogrendszer és az alkotmányosság politikai meghatározottságát és hogyan rendelik maguk alá a liberális demokráciákban magától értetődőnek gondolt joguralmat.¹ Mindennek vizsgálata azért lehet különösen is fontos a politikatudomány perspektívájában, mert kizárólag a jog és a jogtudomány oldaláról nem minden tekintetben és korántsem teljes spektrummal azonosíthatók be azok a veszélyek, vészjelzések, amelyek az autoriter fordulathoz vezethetnek. Éppen ezért a társadalomtudományok széles spektrumának, ebben kitüntetett módon az együttműködő jog- és politikatudománynak lehet különösen nagy szerepe az autoriter irányok felismerésében.

A jognak és a jogi normativizmusnak az autokráciákban betöltött szerepének vizsgálatát azzal indítom, hogy röviden felvázolom azt a Kim Lane Scheppele-féle megközelítést (*autokrata legalizmus*), hogy a liberális demokráciák válsága miként járul hozzá a jogrendszerük roncsolódásához és ezt hogyan használhat-

ják ki a populisták vezetői (Scheppele, 2018). Ezt követően mutatom be azt a három nagy koncepciót, amely álláspontom szerint történetileg és a kortárs politikai rendszer szempontjából is meghatározza az autoriter berendezkedések legalizmusát. Történetileg kiemelkedik és az autoriter politikai rendszerek jogrendszerét a XX. század óta meghatározza az Ernst Fraenkel-féle *kettős állam* paradigmája (Fraenkel, 2017), amely a jelen tanulmány szempontjából arra a kulcsfontosságú jelenségre hívja fel a figyelmet, hogy párhuzamosan bontakozik ki az autoriter fordulat során a jogrendszer politika alá rendelése és marad meg a jogi normativitásnak egy roncsolt változata. A *politikai alkotmányosság* paradigmája mutatja azt meg, hogy az autoriter politikai rendszereknek komplex megközelítése van magáról az alkotmányosságról és alkotmányozásról, s ez radikálisan szemben áll a liberális demokráciák közjogi elképzeléseivel. Végül arra a tendenciára utalok, amely elsősorban az Egyesült Államok alkotmányos és politikai vitáit határozta meg tradicionálisan, de a populisták felemelkedése szinte mindenhol felveti a végrehajtó hatalom hatalomkoncentrációs tendenciáit: ezért felvázolom az *egységes végrehajtó hatalom* (Unitary Executive Theory) megközelítését.

AUTOKRATA LEGALIZMUS²

A liberális demokráciák válsága és az egyre fokozódó populisták áttörésével hozta a politikai legitimitáció és a jogi legalitás kérdéseinek előtérbe állítását, hiszen az autoriter pártok, mozgalmak és politikai vezetők a demokratikus keretrendszert felhasználva jutnak politikai hatalomhoz, ugyanakkor alapvető változásokat is végrehajtanak a jogrendszerek tekintetében. Ezt a szituációt és az ebből fakadó jogi problémát Kim Lane Scheppele *autokrata legalizmusnak* nevezte (Scheppele, 2018). A jelenség lényege tehát az, hogy demokratikusan megválasztott, karizmatikus vezetők jogi eszközökkel bontják le a liberális alkotmányos rendszereket, miközben fenntartják a jogállamiság látszatát. Scheppele pontosan ragadja meg a legitimitás és legalitás között feszülő kortárs problémát: „Míg a demokrácia, az alkotmányosság és a liberalizmus egykor karöltve vonult végig a történelemben, most azt látjuk, hogy a liberalizmust kiszorítja a menetelésből az autokraták új generációja, akik tudják, hogyan kell kijátszani a rendszert. Az intoleráns többség és a karizmatikus vezetők népszavazási akklimatizációja most demokráciának álcázza magát, olyan új autokraták vezetésével, akik először választásokon jutottak hatalomra, majd győzelmüket illiberális alkotmányosságra fordították. Amikor a választási mandátumokat, valamint az alkotmányos és jogi változásokat egy illiberális menetrend szolgáltatásban használják fel, ezt a jelenséget autokratikus legalizmusnak nevezem.” (Scheppele, 2018: 548.).

Scheppele felvázolja az autoriter legalizmus kiépülésének folyamatát (Scheppele, 2018: 549–556.). Az első lépés a demokratikus felhatalmazás megszer-

zése, amikor a karizmatikus vezetők demokratikus választások útján jutnak hatalomra, gyakran populista ígéretekkel és az elitellenesség hangsúlyozásával. Ezt követi a jogalkotási és alkotmányos változtatások bevezetése, hatalomra kerülve ugyanis ezek a vezetők olyan jogi és alkotmányos reformokat hajtanak végre, amelyek célja a hatalmi ágak szétválasztásának gyengítése, az igazságszolgáltatás függetlenségének csorbítása, valamint a fékek és ellensúlyok rendszerének leépítése. Mindezt kiteljesíti az ellenzék és a civil társadalom elnyomása: a jogrendszer eszközeivel korlátozzák a politikai ellenfelek, a média és a civil szervezetek mozgásterét, például szigorúbb szabályozások vagy jogi eljárások révén.

Az autokrata legalizmus szembeállítja a demokráciát az alkotmányossággal a liberalizmus kárára (Scheppele, 2018: 557.). Az alább tárgyalandó kettős állam szempontjából is kulcsfontosságú az a megközelítés, ahogyan az autokrata legalisták (az alkotmányosság és demokrácia jelzett szembeállításának következményeként) felfogják a jogrendszer és alkotmányosság működését: vagyis az autokrata legalizmus nem a liberalizmus világában, hanem a legalizmus keretei között működik (ebben az értelemben felfogható illiberális legalizmusként is) (Scheppele, 2018: 556.). Scheppele a következőképpen ragadja meg az autoriter legalizmus jogpozitivizmusát: „A liberális, demokratikus alkotmányosság mint normatív politikai elmélet elkötelezett a jogok védelme, az ellenőrzött hatalom, a jogállamiság védelme, valamint a tolerancia, a pluralizmus és az egyenlőség liberális értékei mellett. Ezzel szemben a legalizmus követelményei pusztán formálisak: a törvények technikai szempontból megfelelnek a pozitivisták törvényhozási normának, ha követik a lefektetett szabályokat, függetlenül a törvények tartalmától vagy értékelkötelezettségétől (Scheppele, 2018: 562–563.). Mindebből az a következmény származik, hogy az autokrata jogfelfogásban az értékmentesség nélküli formalizmus uralkodik és a tartalmi alkotmányosság liberális elvárásai egyáltalán nem érvényesülhetnek.³ Scheppele minderre a joguralom különféle felfogásain keresztül is rávilágít, hiszen amíg a liberális alkotmányosság tartalmi oldalról, a liberális értékek alapján elkötelezett a joguralom iránt, addig a legalizmusra a formalizmus jellemző, vagyis a jogalkotás mindaddig megfelel a szabályoknak, amíg az eljárásokat betartják és ebben az értelemben az alkotott jog tartalma és értéktartalma (illetve annak hiánya) nem releváns (Scheppele, 2018: 562–563.).

Ezen jellemzők miatt kulcsfontosságú egy autoriter hatalmi váltásnál a liberális demokráciák alkotmányos intézményi struktúrájának, s mindenekelőtt annak értéktartalmainak, vagyis a tartalmi alkotmányosságnak a radikális átalakítása: mindenekelőtt a liberális alkotmányosságot megtestesítő és védő alkotmánybíróságok működés módjának, de tágabb értelemben az egész alkotmányvédő intézményrendszernek az autokrata legalizmushoz való alakítása. Ez előrevetíti azt, hogy a rendkívüli eszközök jelentette szürke zóna – s az alább tárgyalandó kettős állam – miért is lesz különösen fontos a kortárs autokráciák

számára, ugyanakkor azt is érdemes hozzátenni, hogy a jogi formalizmuson túlmenően a populista vezetők számára igenis fontos a saját alkotmányos paradigmájuk által létrehozott (átalakított) közjogi rendszer. A populista alkotmányosság koncepciója azt segít majd megérteni, hogy az autoriter populizmus miért nem csak formai, hanem tartalmi hatással van a jogi normativizmusra. Vagyis az autoriter fordulat nem pusztán felszámolja a liberális demokráciák jogrendszereit, hanem egy új típusú joggal fogja azt helyettesíteni, ugyanis az autokratikus legalizmus aláássa a demokratikus intézményeket és értékeket, miközben fenntartja a jogállamiság látszatát.

A JOG ÁTALAKULÁSA ÉS AZ AUTORITER BERENDEZKEDÉSEK

A következőkben azokat a megközelítéseket vizsgálom meg, amelyek a Scheppele által leírt és az autokrata legalizmus történeti és kortárs, tágan értelmezett megjelenései közé tartozhatnak. A kettős állam paradigmája azért kulcsfontosságú eleme az autoriter berendezkedések jogfelfogása vizsgálatának, mert bemutatja azt, hogy a jogrendszer átalakítása egymással párhuzamos logikák mentén is történhet. A populista alkotmányosság pedig amiatt jelentős az autokrata legalizmus szempontjából, mert bemutatja azt, hogy az autoriter vezetők egyik fő célkitűzése a liberális demokráciák alkotmányos rendjének átalakítása. A harmadik vizsgált megközelítés alapvetően az Egyesült Államok alkotmányelméleti megközelítésében kibontakozó egységes végrehajtó hatalom elmélete, ugyanakkor ennek a megközelítésnek a középponti eleme (a végrehajtó hatalom korlát nélküli szuverenitása) világszerte meghatározza az autoriter rendszerek jogfelfogását.

A kettős állam történeti és kortárs paradigmája⁴

A vizsgált autokrata legalizmus egyfajta történelmi, illetve kortárs megvalósulási formájaként is értelmezhető a kettős állam (*dual state, der Doppelstaat*) elmélete, amelyet Ernst Fraenkel dolgozott ki a két világháború közötti hitleri nemzetiszocialista jogfelfogás és jogrend leírására az 1941-ben megjelent *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship* című könyvében (Fraenkel, 2017). Fraenkel a nemzetiszocialista rezsimet „kettős államként” írja le, amely két párhuzamos, de egymással összefonódó komponensből áll: a *normatív államból* (*Normenstaat*) és a *prerogatív államból* (*Maßnahmenstaat*). Fraenkel megközelítése szerint az állam vezetésének, így a jogalkotásnak ez a két megközelítése bár élesen elválik egymástól, ugyanakkor mégis kiegészítik egymást.

A normatív állam képviseli a megszokott „normalitást”, s a hagyományos jogrendszert és a törvények által szabályozott adminisztratív struktúrákat fog-

lalja magában. Mindez abba a megközelítésbe illeszkedik bele, hogy a nemzetiszocialista célkitűzés az 1933–1934-es folyamatok törvényesként való feltűntetése volt. A kettős állam normatív részének élén a (nem politikai) bürokratikus közigazgatás állt és a rendeltetése a jogbiztonság fenntartása és a gazdasági élet stabilitásának biztosítása volt. Ebben a szférában a törvények, bírósági döntések és közigazgatási aktusok továbbra is érvényben maradtak, különösen a magántulajdon védelme és a szerződéses jog terén. Ez a jogi keret elsősorban a gazdasági és adminisztratív folyamatok zavartalan működését szolgálta, és a lakosság nagy része számára a mindennapi életben a jogrend látszatát keltette. Ezzel szemben a prerogatív állam a politikai- és államhatalom azon területeit jelenti, ahol a döntések nem a jogi normák, hanem a politikai célszerűség, ezen keresztül a voluntarizmus alapján születnek. Ebben a szférában a nemzetiszocialista párt és különösen az erőszakszervezetek olyan intézkedéseket hoztak, amelyek mentesek voltak a jogi kontrolltól és önkényesek voltak. A prerogatív állam lehetővé tette a politikai ellenfelek elnyomását, a zsidó közösség üldözését és más, a rezsim által nemkívánatosnak tartott csoportok elleni fellépést. A döntések itt nem a jogállamiság elvei szerint, hanem a nemzetiszocialista ideológia és politikai célok mentén születtek. Vagyis a kettős állam prerogatív megközelítésének a lényege a jogalkotás és jogalkalmazás „felszabadítása” bármilyen morális és szakmai motívumok alól, s ezen keresztül a politikai vezér pusztá hatalmának kiteljesítése. Fraenkel rávilágít arra (2017: 57–64.), hogy a kettős állam különféle megközelítései milyen viszonyban voltak egymással: a normatív állam látszólag fenntartotta a jogrendet, a prerogatív állam bármikor felülírhatta azt, ha a politikai vezetés úgy kívánta. Ez a kettősség lehetővé tette a nemzetiszocialista rezsim számára azt, amelyet az autoriter legalizmus kapcsán is alapvető célkitűzésként érthetünk tetten: a jogállamiság látszatának fenntartása, miközben valójában önkényes és diktatórikus intézkedéseket hozott a rendszer. Vagyis a normatív és prerogatív állam közötti határvonalat nem jogi, hanem politikai tényezők határozták meg, és a prerogatív állam dominanciája miatt a jogbiztonság és az egyéni szabadságjogok súlyosan sérültek, ugyanakkor prerogatív állam volt a diktatúra működtetésének a legfőbb eszköze (uo.: 5).⁵ Fraenkel kifejti azt is, hogy a politikai szférát a Harmadik Birodalomban sem az objektív jog, sem a jogi garanciák, sem a joghatósági előírások nem szabályozták. Mivel tehát nem léteztek a politikai szférára vonatkozó és az azt korlátozó jogi szabályok, ezért az az önkényes intézkedések terepe volt, vagyis a hivatalnokok mérlegelési jogkörei voltak meghatározók (Fraenkel, 2017: 3.).⁶ Pontosan ez az önkényes elem, a politikai rendszer jogi normativitás feletti dominanciája jelent meg az autoriter legalizmus koncepciójában is.

A kettős állam azonban korántsem maradt meg a Fraenkel által leírt, a nemzetiszocialista Németországhoz kapcsolódó kategóriaként. Bas Schotel elemzése szerint maguk a liberális demokráciák jogrendszere is erősen mutat olyan

jellemvonásokat, amelyek a kettős állam irányába mutatnak. Ennek kapcsán Schotel a közigazgatási jog olyan jellemvonásait tárja fel, amelyek kétségtelenül autoriterek (tehát nem amellett érvel, hogy maga a közigazgatási jog autoriter lenne, hanem bemutatja a hajlamosító tényezőket): „[...] azt állítom, hogy a közigazgatási jog egyértelműen alkalmasabb a tekintélyelvű uralom megteremtésére, mint a polgári és büntetőjog. Ha az alkotmányos és alapjogi korlátozásokat feloldjuk, akkor a közigazgatási jogon belül alig vagy egyáltalán nem találunk olyan jogi eszközöket, amelyekkel ellenállhatnánk az önkényuralomnak. Másképp fogalmazva, úgy tűnik, hogy a demokratikus hanyatlásban lévő rezsimnek önkényuralmi taktikája csak az alkotmányos és az alapjogi jogot sérti, de a közigazgatási joggal teljesen összhangban van.” (Schotel, 2021: 197.). Vagyis Schotel arra hívja fel a figyelmet, hogy az autoriter tendenciák alapvetően részesei magának a liberális demokráciának is, hiszen a közigazgatási jog magába ötvözi a normatív állam és a prerogatív állam elemeit, s ez utóbbi abban nyilvánul meg, hogy elvi szinten ugyan rendelkezésre áll minden közigazgatási aktus esetén a bírósági felülvizsgálat, ugyanakkor ez a gyakorlatban meg lehetőségen problematikusan érvényesül (Schotel, 2021: 197–198.).

A populista alkotmányosság

Mára a liberális demokráciák alkotmányossági paradigmája, a jogi alkotmányosság számos oldalról bírálattal alá került, s ennek az egyik legjelentősebb, ugyanakkor a liberális demokráciák kereteit nem túlfeszíteni kívánó kritikája a többek között Richard Bellamy (2007) által vizsgált politikai alkotmányosság (mindennek elemzéséhez lásd: Antal, 2013). A populista alkotmányosság azonban túlmutat a liberális demokrácián és annak olyan kritikáját adja, amely egyrészt felveti a korábban magától értetődőnek gondolt kapcsolatot liberalizmus és demokrácia, illetve alkotmányosság között. A tekintélyelvű populista pártok és mozgalmak pedig ebben a szellemben fogalmaztak meg alkotmányossági paradigmákat, hiszen politikai programjuk része a liberalizmussal és az abból következő demokrácia- és alkotmányfelfogással való szembenállás.

A populista alkotmányosság vizsgálatának egyik meghatározó szakértője Paul Blokker, aki szerint sokáig elhanyagolt témakör volt, hogy az autoriter jobboldali populizmus koncepciózus alkotmányossági paradigmával rendelkezik (Blokker, 2019: 535.). A populista alkotmányossági megközelítések fő kiindulópontjai a liberalizmus általános bírálata, különösen annak depolitizálódási tendenciáinak kritikája, továbbá elutasítják azt is, hogy a polgárok intézményekkel szemben távolságtartóak és potenciális elidegenedettek lesznek a liberális demokrácia alkotmányos struktúrája alatt. Blokker szerint tehát a populista alkotmányosság egyik fő üzenete elvi szinten az alkotmányosság közelebb hozása a társadalomhoz, az intézmények és a nép közötti távolság

csökkentése annak érdekében, hogy átélhető legyen a demokrácia (uo.: 536.). Vagyis a populista alkotmányosság egyáltalán nem tekinthető intézményellenesnek, hanem éppen ellenkezőleg: egy sajátos, intézményesítési stratégia jellemző ezekre a politikai erőkre. Jan-Werner Müller ezt így jellemzi: „A populisták tehát nem általánosságban vannak az »intézmények ellen« (valójában nem is létezik politika intézmények nélkül). Azon »intézmények ellen« vannak, amelyek nézetük szerint nem vezetnek morálisan helyes (szemben az empirikusan helyes) politikai eredményre. De ez csak akkor van így, ha ellenzékben vannak. A hatalmon lévő populisták elfogadják az intézményeket – vagyis, a saját intézményeiket.” (Müller, 2015: 44.).

Nadia Urbinati (2017: 571.) és Blokker amellett érvelnek, hogy a populista alkotmányosság a népszuverenitás és a többségi uralom elveiből merít, amelyek a modern, alkotmányos demokrácia központi elemei és emiatt kiindulópontjait illetően egy demokratikus projektként is felfogható lenne. Ugyanakkor Blokker elemzései kapcsán (aki többek között a 2010 utáni magyar és lengyel közjogi változásokat tanulmányozta) joggal juthatunk arra a következtetésre, hogy igen jelentős autoriter potenciál van a populista alkotmányosságban, mivel: „Bár a populizmus demokratikus elvekből merít, szélsőséges, egyoldalú következtetések levonásával megsérti a demokratikus alkotmányosság kulcsfontosságú dimenzióit, például a pluralizmus, a befogadás és az alkotmányosságban való tényleges polgári részvétel dimenzióit.” (Blokker, 2019: 536.).

A populista alkotmányosság egyik fő igénye és egyúttal legitimációs szempontja a népszuverenitás iránti igény. Blokker felhívja a figyelmet a populista népkonceptió antidemokratikus elemeire: „A népnek a populisták által támogatott fogalma azonban önmagában is rendkívül problematikus és feszültségben áll a demokrácia nyílt és befogadó politikai rendszerként való értelmezésével. A demokrácia utóbbi felfogása az immanens legitimitás formáin alapul, vagyis egy olyan legitimitáson, amely magában a társadalomban gyökerezik. Eszerint a népszuverenitás azt jelenti, hogy egy politikai közösség minden tagja képes arra, hogy együtt döntsön ugyanannak a közösségnek a törvényeiről.” (uo.: 542.). A populista nép-fogalom ugyanakkor merőben eltér ettől a befogadó koncepciótól és az egyéni különbségeket egy hagyományok, identitás, kultúra által meghatározott kollektív szubjektumnak rendeli alá és mind ebből egy kirekesztő, illetve a populista vezető által meghatározott kollektivistista népfogalom rajzolódik ki.

A populista többségelvűség (majoritanizmus) kapcsán Blokker kifejti azt is, hogy a populisták a hatalmat különleges módon egy összetartó többség akarátának manifesztumaként fogják fel és a politikai kormányzás ennek a stabil többségnek a nevében történik (uo.: 544.). Ezt a jelenséget Urbinati „szélsőséges többségelvűségnek” nevezi (Urbinati, 2017). Miközben a parlamentarizmus és képviselő liberális koncepcióját elvetik – mivel az a társadalom széttagozottságához vezet és veszélyezteti a stabil kormányzást –, a populisták előszeretettel éle-

zik ki és mélyítik el a társadalmi törésvonalakat és nem ritkán az ellenségképzés (akár jogi és alkotmányos formát is öltő) stratégiáját alkalmazzák (Antal, 2022). Mindez veszélyes irányokat nyithat meg, hiszen a populista vezér dönt magáról a képviselő tartalmáról pusztán annak a diszkurzív keretnek a meghatározásával, hogy „kik érdemesek” a képviselőre: „Mivel az egyetlen képviselőt érdemlő szubjektum az egységes nép, amelyet a többséggel tesznek egyenlővé, nincs szükség olyan magasabb rendű törvényre, amely közvetít a politikai hatalomért versengő különböző társadalmi erők között és integrálja azokat.” (Blokker, 2019: 544.). Ennek keretében a populista párt magát „beágyazza” az állami intézményekbe, saját képére és történelmi-kulturális látásmódja szerint formálja az alkotmányt és az alkotmányosságot, és ezen hatalmi-alkotmányos blokk mögé tereli be, mozgósítja saját táborát. A populista jogfelfogást egyfajta instrumentalizmus jellemez Blokker szerint, amely a jogot egy népi-kollektivisták projekt nevében mozgósítja (uo.: 545.). A politikai mindennapokban a populista elit alkotmányos kérdések és normák állandó mozgósításával uralja a napirendet, s ezáltal összeomlik a határ a hétköznapi és alkotmányos politika között. Mindez tehát azt jelenti, hogy az alkotmányok radikális átírása, átértelmezése, az alkotmányértelmezői alkotmánybírói gyakorlat megváltoztatásának kieroszakolása a populista alkotmányfelfogás állandó gyakorlata. Mindez Blokker szerint (liberális alkotmányossági értelemben) jogállamisági válsághoz vezet és fokozza a politikai rendszer önkényes jellegét: a populista kormányzat intézményes ellenőrzés hiánya miatt kevésbé lesz elszámoltatható; a jogalkotás egyre kiszámíthatatlanabbá és a társadalom szélesebb rétegei számára átláthatatlanná válik, miközben fokozódik a törvényhozásokon a végrehajtó hatalom felől érkező nyomás; az állampolgárok számára nehezebbé válik a populista jogrend elleni fellépés (uo.: 546.).

Blokker a populista alkotmányosság joghoz való viszonyát „jogi szkepticizmusnak”, „joggal kapcsolatos ellenérzésnek” nevezi (uo.: 549.). Ezen keresztül kiválóan megérthetjük, hogy a koncepció hogyan járulhat hozzá a politikai rendszerekben ahhoz, hogy az átalakított jog az autoriter irányok biztosítója legyen. Ez, a Carl Schmitt alkotmány- és politikafelfogására visszavezethető kritika a populizmusnak a liberális alkotmányosság jogcentrikus, bíróságközpontú, joguralmi nézeteihez kapcsolódó ellenérzéséből nőtt ki. A populista megközelítések egyszerre tekintik gondolkodásmódnak (azt is mondhatnánk ideológiának) és intézményesített gyakorlatnak a liberális alkotmányosságot (uo.), és semmiképpen sem tudnak azonosulni azzal a megközelítéssel, hogy a politikai hatalmat (illetve annak megtestesülését: a végrehajtó hatalmat elfoglaló politikai vezért) bármilyen (alkotmány)bírói döntés, különösen alapjogvédelmi okok miatt korlátozza. A populista alkotmányosság tehát nem jogellenes abban az értelemben, hogy nem magát a jogi normativizmust kérdőjelezi meg (ezért volt kulcsfontosságú megközelítés a kettős állam paradigmája), hanem nem tud azzal a liberális megközelítéssel egyetérteni, hogy a jog semleges és politikamentes konstrukció. Blokker megfogalmazása szerint: „A jog populista

felfogása tagadja a jog zárt, önellátó és önreferenciális jellegét, és hangsúlyozza a jog végső soron mindig is politikai természetét. Ezért a jog a populista felfogásban elválaszthatatlanná válik a jogon kívüli forrásoktól, például a politikai hatalomtól és a társadalmi közösségtől, és ebben átpolitizálódik. Mint ilyen, a populisták számára a jognak mindig a »nemzeti érdek« kifejezőjének kell lennie.” (uo.: 550.). A populisták továbbá kritizálják a jogállamiság liberális értelmezését, amiért az az individualizmusra helyezi a hangsúlyt, és ezáltal erodálja a politikai egységet és az áhitott kollektívizmust (amelynek a megteremtésére egyébként sem tartják alkalmasnak a jogi korlátokon nyugvó liberalizmust). Ebben az értelemben a populista jog a populista szabályalkotókhoz fog kötődni és ez már elegendő garancia arra, hogy a népi-nemzeti kívánatos szempontokat tükrözze és nincs szükség olyan „túlbiztosításokra” mint a liberális értelemben vett semlegesség, bürokratizmus (uo.).

A populista alkotmányosság tehát alapjaiban kérdőjelezheti meg a liberális demokráciák alkotmányos szerkezetét és ezáltal azt, amit a jogi normativitás magától értetődőségéről gondoltunk. Ezekre a veszélyekre hívja fel a figyelmet Julian Scholtes, aki amellet érvel, hogy „[a] jogszerűség csak az általa strukturált alkotmányos rendszeren belül tud érvényesülni. A populisták megkérdőjelezzik a rendszert, és erodálják a közjog tekintélyét [...] Ennek megfelelően a közjog mint alkotmányosság, nem tudja többé a legalitás elvén keresztül érvényesíteni magát [...] Az alkotmányozó hatalom normativista felfogása a legalitást természetesnek veszi, mert feltételezi a keret létezését.” (Scholtes, 2018: 10–11.). Érvéle szerint a normativista gondolkodásnak önnön univerzális érvényességébe vetett hite az egyik legnagyobb gyengesége, hiszen elfelejteti azt, hogy mennyire fontos a politikai érvényesülés és ha a döntés-centrikus populisták alkotmányozó pozícióba kerülnek, akkor saját megközelítéseik szerint alakíthatják az alkotmányos valóságot, vagyis a jogot és a normativizmust nem elég jogi, hanem politikai eszközökkel kell megvédeni: „A közjog a politikai populizmus korában diskurzus. Nem a bíróságon védik meg, hanem az utcán.” (uo.: 11.). Mindez természetesen korántsem jelenti azt, hogy a populista alkotmányosság univerzálisan alkalmazható koncepció lenne a korszakunkat meghatározó olyan tendenciákra, amikor populista politikai erők alakítanak át alkotmányos rendszereket. Sente Zoltán a magyar és a lengyel populista fordulatok közjogi elemzése kapcsán hívta fel a figyelmet a következőkre: „A populista alkotmányosság megközelítésével nem az a probléma, hogy az nem teljesen pontosan írja le a populista kormányzatú államok alkotmányos rendszereit, illetve változásait; az összehasonlíthatóság érdekében tett bizonyos egyszerűsítések mindig elkerülhetetlenek. Inkább az okoz áthidalhatatlan nehézséget, hogy egy bizonyos elméleti konstrukció – mint amilyen például a populizmus hagyományos fogalmi kerete – fenntartása fontosabbnak bizonyul, mint a valóság leírása vagy megértése. Ennek azonban túl nagy ára van: egyrészt túl sebezhetővé teszi a populista alkotmányosság elméletét az empirikus

alapú bírálatokkal szemben, amely a vizsgált alkotmányos rendszerek jogos és legitim bírálatát is diszkreditálhatja. Másrészt elfedi az e kategóriába sorolt európai, ázsiai és dél-amerikai alkotmányos rezsimek közti lényeges különbségeket, amelyek pedig jelentősen meghaladják a köztük lévő hasonlóságokat. Harmadsorban félrevezető, mert olyan tág értelmezési keretet ad, amely a magyar és a lengyel jogrendszer átalakulását összemosza olyan tendenciákkal, amelyek valóban a demokrácia korrekciójára irányulnak, s ezáltal elfedi ezen országok alkotmányfejlődésének valóságos jellegét.” (Szente, 2022: 22–23.).

Az egyeséges végrehajtó hatalom elmélete (Unitary Executive Theory)⁷

Az Egyesült Állam alkotmányos elméletében és politikai gyakorlatában bonthatkozott ki az *egységes végrehajtó hatalom elmélete* (*Unitary Executive Theory*, UET), amely a hatalmi ágak megosztásának radikális újraértelmezése és a végrehajtó hatalom törvényhozás és bíróság fölé rendelése miatt tekinthető az autoriter irányba vezető lépésnek. Ahmad Chehab amellett érvel, hogy az UET-ben rejlő hatalomkoncentráció arra törekszik, hogy „az elnököt ténylegesen felszabadítsa a törvényhozói vagy bírói kényszer alól. Az eredmény a vészhelyzeti alkotmányosság önjelölt koncepciója.” (Chehab, 2007: 1499.). Az UET alapvetően amerikai alkotmányos (és persze egyúttal politikai) koncepció, ugyanakkor a mögötte meghúzódó elméleti alapvetéseknek komoly európai és hazai hatásai vannak: a magyar közegben is felerősödött az alkotmányos identitásról való tudományos és politikai diskurzus (Stumpf, 2020), amelyben ugyancsak kulcsszerepet játszik a végrehajtó hatalom és annak szuverenitásának megerősítése.

Korszakunknak általános tendenciája (amelyre a különféle válságok természetesen rá is erősítenek) a végrehajtó hatalom megerősödése, amely korántsem sorolható be a prezidencializálódás korábban ismert kategóriája alá, továbbá ez a centralizáció átalakítja a hatalommegosztás klasszikus elméletét, mindez pedig óriási hatással van a demokráciára. Természetesen a válságok korszaka előtt is általános tendencia volt (még a kontinentális parlamentáris demokrácia tekintetében is) a végrehajtó hatalom megerősödése. Azonban, ahogyan Thomas Poguntke és Paul D. Webb kutatásaiból következik, a prezidencializáció modern formája nem szükségképpen tekinthető egy általános jelenségnek és nem feltétlenül jár együtt számottevő alkotmányos változásokkal. A szerzőpáros szerint ugyanis a fogalom „olyan folyamatot jelöl, amelynek során a rezsimek tényleges gyakorlatukban egyre inkább elnökivé válnak anélkül, hogy a legtöbb esetben megváltoztatnák formális struktúrájukat, azaz rendszertípusukat” (Poguntke–Webb, 2005: 1.). Az autoriter jobboldali populizmus felemelkedése,⁸ a rendkívüli eszközökkel való kormányzás és a válságok menedzselése megtámogatja ezt a folyamatot, ugyanakkor az UET Egyesült

Államokbeli eszme- és politikatörténete megmutatja azt, hogy a hatalmat koncentráló végrehajtó hatalom eszméje mennyire áthatotta a demokráciák normálállapotát is.

A XX. századtól napjainkig, Harry S. Trumantól George W. Bushig igen komoly viták határozzák meg az amerikai politikát a végrehajtó hatalom természetéről, illetve az elnök és a többi hatalmi ág egymáshoz való viszonyáról. Az egységes végrehajtó hatalom elmélete hidakat képez: egyrészt összekapcsolja az amerikai radikalizálódó jobboldalt a tekintélyelvű populizmus nemzetközi trendjeivel, továbbá rávilágít arra, hogy a schmittianus⁹ hatalomkoncentrációs megközelítések transzatlanti közegben bontakoznak ki. 1988-ban a *Morrison v. Olson* ügyben¹⁰ Antonin Scalia bíró magányos különvéleményt tett közzé, amelyben kifejtette az egységes végrehajtó hatalom elméletét (Millhiser, 2020). Michael C. Dorf szerint: „Abban az ügyben a többség fenntartotta azt a törvényt, amelynek értelmében akkoriban különleges ügyészeket neveztek ki, és bizonyos funkcionális függetlenséget kaptak az elnöktől és a legfőbb ügyésztől. Különvéleményében Scalia bíró a II. cikk első sorát idézte: »A végrehajtó hatalmat az Egyesült Államok elnökének kell gyakorolnia«. Majd azt mondta, hogy »ez nem a végrehajtó hatalom egy részét jelenti, hanem a teljes végrehajtó hatalmat.«.” (Dorf, 2023).

Az UET-tel kapcsolatos viták a 2001. szeptember 11-i terrortámadások és a Bush-adminisztráció erre adott válaszreakciója kapcsán csúcsosodtak ki. Az elnök az UET-re hivatkozva jelentősen kibővítette az elnöki hatásköröket a nemzetbiztonság és a terrorizmus elleni küzdelem terén (Chehab, 2007: 1499.). Ennek egyik példája a Guantánamo-öbölben létrehozott fogolytábor, ahol a terrorizmussal gyanúsított személyeket határozatlan ideig tartották fogva vádemelés nélkül. A kormányzat azzal érvelt, hogy ezek az intézkedések az elnök alkotmányos hatáskörébe tartoznak, mint a fegyveres erők főparancsnoka, és ezért nem igényelnek kongresszusi jóváhagyást.¹¹ Az UET tehát megnyitja az amerikai elnöki végrehajtói hatalom értelmezését egy egyértelműen autoriter irányba, amely a kettős állam kapcsán jelzett önkényességi szempontokat veti fel, továbbá radikálisan gyengíti a bírói vagy a kongresszusi hatalmi ágaknak a végrehajtás feletti ellenőrzési lehetőségeit (uo.: 1502–1503.).¹²

Jeffrey Crouch és szerzőtársai a következőkkel érvelnek: „A hatalommal rendelkezők természetes hajlama, hogy keressék a módját annak, hogy elkerüljék a hatalom gyakorlására vonatkozó korlátozásokat. És pontosan ez az alkotmányalkotók célja, akik a hatalommegosztás rendszerét a végrehajtó hatalom mindenféle korlátozásával látták el és az elnökök korlátozása végett az összehangolt hatalmi ágakra ruházták a hatásköröket. Az egységes végrehajtó hatalom teoretikusai az alkotmányalapító elvektől nagyon eltérő módon mutatják be az elnökséget és az elválasztott hatáskörök rendszerét. Egy dolog azzal érvelni – mint ahogyan azt sokan tették –, hogy a modern szükségszerűségek olyan rugalmas alkotmányos rendelkezéseket igényelnek, amelyek

lehetővé teszik az erős végrehajtó hatalmat, de teljesen más dolog azt állítani, hogy az alkotmányalkotók erős egyoldalú hatalommal ruházták fel a végrehajtó hatalmat.” (Crouch–Rozell–Sollenberger, 2020: 162.).

Bár az egységes végrehajtó hatalom elmélete amerikai paradigma, ugyanakkor a mögötte meghúzódó szellemiség mind európai, mind globális szinten áthatja a kormányzással kapcsolatos kortárs tendenciákat. Mindez különösen szembetűnő volt a COVID–19 kapcsán bevezetett rendkívüli kormányzati intézkedések tekintetében. Anna Lührmann és Bryan Rooney vizsgálatai alapján nyilvánvaló, hogy komplex kontroll szükséges a végrehajtó hatalom felett a kivételes eszközökkel való kormányzás demokratikus legitimációjához, hiszen a rendkívüli állapot egyfajta „hajlamosító” tényezőként funkcionál az autoriter fordulatok tekintetében (Lührmann–Rooney, 2019). A szerzőpáros kimutatta továbbá azt is, hogy az autoriter irányokba való fordulások majdnem 60 százalékkal nagyobb valószínűséggel fordulnak elő olyan években, amikor szükségállapotot hirdettek (Lührmann–Rooney, 2019: 18.). De azt is érdemes leszögezni, hogy a kivételes állapot nem tekinthető önmagában az autoriter fordulat legfőbb okának, hiszen a rendkívüli kormányzati eszközök a demokratikus intézmények lebontására és az autoriter fordulattal szembeni ellenállás leépítésére szolgáló alkalmi struktúrát jelentenek a vezetők számára. Vagyis nem feltétlenül jelentik az autokratizálódás vagy akár a demokratikus összeomlás kiváltó okát vagy okozóját.

KÖVETKEZTETÉSEK: A JOG FELETTI POLITIKAI HEGEMONIA KOCKÁZATAI¹³

A tanulmányban azt jártam körül, hogy elméleti keretekben hogyan ragadható meg az a folyamat, hogy a XX. századtól kialakuló liberális demokráciák jogi paradigmája igen jelentős átrendeződéseket mutat és a jog, a jogrendszer drasztikusan veszítettek autonómiájukból és az autoriter tendenciák fokozatosan a politikai rendszer alá rendelték a jogot. Úgy vélem, hogy az itt beazonosított tendenciák megmutatják, hogy jelentős lehet a politikai rendszer vizsgálata és a politikatudományi látásmód a jogot eszközként használó autoriter irányzatok teljesebb megértéséhez. Ugyanis a jogot sokszor átható formális, pozitivisták megközelítés kiegészítendő a demokrácia értékrendszeréhez kapcsolódó szempontokkal.

A kettős állam keretében „megkettőződik” a jogrendszer abban az értelemben, hogy az autoriter politikai gépezet túllépi a joguralom minden korlátját, ugyanakkor az nyilvánvalóvá válik, hogy a mindennapi élethez mégiscsak szükséges működtetni a jogállamiság maradványait. A populista alkotmányosság is szembenéz valami hasonlóval és a populista erők az inherens jogi szkepticizmusukat úgy oldják fel, hogy felépítik a saját intézményeiket, amelyek felett

nem a jog, hanem a politika lesz a normatív erő. Az egységes végrehajtó hatalom pedig tulajdonképpen egyszerre támaszkodik mindkét megközelítésre: hiszen egyrészt a végrehajtó hatalom úgy szerez hegemoniát, hogy intézmények szintjén a többi hatalmi ág megmarad, de nem tudja a vezető politikust korlátozni; másrészt pedig mindennek igen komoly közjogi lecsapódása lehet (az alkotmány módosításától az alkotmányvédő szervek dogmatikájának radikális átalakításáig).

A liberális demokrácia válságával és a korszakunk különféle válságaira adott kormányzati reakciókkal tehát elkezdődött az alkotmányos demokráciák alkotmányos és politikai újraértelmezése az autoriter rezsimek részéről: ezt nevezte Scheppele autokrata legalizmusnak. Mindennek lényege a végrehajtó hatalomban rejlő politikai szuverén újradefiniálása és hegemon pozícióba emelése: ehhez a korábbi joguralom (rule of law) és alkotmányosság-felfogás hatalomkoncentrációt megakadályozó alapvetéseinek figyelmen kívül hagyása és a jognak mint eszköznek a politika alá rendelése (rule by law) szükséges (Ginsburg–Moustafa, 2012). Ahogyan azt a két világháború közötti időszak weimariizálódási tendenciái megmutatták, a politika túlzott és tartós hegemoniája igen könnyen a politika totalizálódásába csaphat át, hiszen egy jogi és (ehhez kapcsolódó és ebből következő) morális korlátaitól megszabadult politika lényegében folyamatosan kivételes állapotban tarthatja a politikai közösséget. Vagyis, még a megváltozott környezetben is, az objektív válságok és a felfüggesztett normalitások korszakában is szükséges lesz az alkotmányosság alapvető normatív és morális kötöttségeit megtartani. Ennek alapján a jog feletti politikai hegemonia kibontakozása, az autoriter legalizmus tendenciái kapcsán két fő kockázatot látok: egyrészt a jog „fegyverként” való alkalmazása, másrészt pedig a jog alapvető morális megalapozásának megsértése.

Az autoriter legalizmus a jogi normativizmus felszámolásának eszközévé vált, és ebben kulcsfontosságú tendencia a jog „fegyverként” való alkalmazása. Ennek kapcsán érdemes David Kennedy *lawfare* kifejezésre utalni, amely szerint „[...] a jog mint fegyver, a jog mint taktikai szövetséges, a jog mint stratégiai eszköz, a háború eszköze” (Kennedy, 2016: 258.) visszafordíthatatlan károkat okoz. Kennedy kifejti továbbá: „megfigyelték, hogy a jog gyakran képes elérni azt, amit egykor bombákkal és rakétákkal lehetett volna elérni: területeket elfoglalni és biztosítani, üzeneteket küldeni az elszántságról és a politikai komolyságról, sőt, akár meg is törni a politikai ellenfél akaratát.” (Kennedy, 2016: 258.). A háborús szituációnak (*warfare*) és a jognak (*law*) ilyen összeolvasztása nagyon drámai hatást kelt, ugyanakkor a vizsgált tendenciák is azt mutatják, hogy mára összekeveredett normalitás és kivételesség, háború és béke. Kennedy arra is utal, hogy az amerikai hadviselésben figyelték meg a fenti jelenséget, vagyis, hogy a jog nagyon sokszor hatékonyabb eszköze lehet a háborúnak, mint a tényleges harci cselekmények. Kennedy szerint: „Amikor a hadsereg felvásárolja a kereskedelmi műholdkapacitást, hogy megtagad-

ja azt egy ellenféltől – a szerződés a fegyvere. Feltehetően sokféle módon megtagadhatták volna az ellenféltől a képekhez való hozzáférést. Amikor az Egyesült Államok a Biztonsági Tanácsot használja fel arra, hogy terroristák listáit hitelesítse, és külföldön lefoglalja a vagyonukat, akkor fegyverré tette a jogot. Ezeket a vagyontárgyakat más módon is forgalomképtelenné tehetné volna. Nem csak az erő alkalmazása képes ilyen dolgokra. A fenyegetések néha működhetnek. És a jog gyakran kijelöli a határt aközött, hogy mi számít az előjogok rutinszerű gyakorlásának vagy pedig a határ átlépésével és büntetés kiszabásával való fenyegetésnek.” (Kennedy, 2016: 258.).

A jog fegyverré formálása nagyon is összefüggésben van a jog morális tartalmának eltűnésével, s ennek intézményesített formája e tanulmány fő elméleti kerete, az autokrata legalizmus. Gustav Radbruch az 1946-os *Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog* című munkájában fogalmazta meg híres formuláját (Radbruch, 1998). Radbruch szerint az igazságtalan jogot „hibával küzdő” jognak (*flawed law*) kell tekinteni, amikor a jogszabály és az igazság között tolerálhatatlanná válik az ellentét (Bix, 2011). Radbruch a német jogpozitivizmus kritikájából indul ki: „A jogpozitivizmus a maga meggyőződésével – »A törvény az törvény« – ténylegesen védtelenné tette a német jogászkart az önkény- és bűncselekményszülte törvénnyel szemben.” (Radbruch, 1998: 190.). Radbruch az igazságosság és a jogbiztonság között feszülő ellentétből indul ki és ennek a feloldására fogalmazza meg híres (és mint láthatjuk ismét aktuális) formuláját: „Az igazságosság és jogbiztonság közti konfliktust ezért annyiban lehetne kiküszöbölni, amennyiben a pozitív írott szabályban rögzített és a hatalomtól biztosított jog akkor is elsőbbséget élvezne, ha tartalmilag igazságtalan és célszerűtlen, kivéve, ha a tételes törvénynek az igazságossággal való ellentéte oly elviselhetetlen mértékűvé válnék, hogy a törvénynek mint az igazságosság »helytelen jogának« meg kellene hátrálnia.” (uo.: 191.). Radbruch utal egy minősített esetre is formulájában, ugyanis szerinte, amikor a tételes jog megalkotása során még csak kísérlet sem történik az igazság érvényesítésére, vagyis amikor – nézete szerint – az egyenlőséget szándékosan elárulják a jogi aktus kibocsátásával, akkor az nem csupán hibával küzd, hanem nincs meg a jogi minőség (Bix, 2011: 46.). Így fogalmaz: „Lehetetlen pontos vonalat húzni a törvényes jogtalanság esetei s a helytelen tartalom ellenére érvényes törvény közé; de egy másik éles határvonalat megvonhatunk: ahol az igazságosságra már nem törekszenek, ahol az egyenlőséget mint az igazságosság magját semmibe veszik, ott a törvény nemcsak »helytelen jog«, de inkább hiányzik belőle egyáltalán a jogi jelleg. Mert a jogot – a pozitív jogot is – nem tudjuk másképpen definiálni, mint rendként és szabályként, amely értelmének megfelelően az igazságosság szolgálatára hivatott.” (Radbruch, 1998: 191.).

Álláspontom szerint az autokrata legalizmus (konkrétabban a tanulmányban tárgyalt elméleti megközelítések) keretében létrejött és a végrehajtó hatalom által a hatalomkoncentráció jegyében eszközjelleggel alkotott jog esetében

elmozdulást láthatunk a radbruchi értelemben vett „hibás jogtól” az egyre inkább morálisan és szakmailag megkérdőjelezhető jog felé. Úgy vélem, hogy a XXI. században alaposan revízió alá kell venni azt, hogy mit tekintünk jognak, hiszen a politika egyre inkább előállít olyan (kivételes) állapotokat, amikor a politikai normákat kritikátlanul, ellentmondást nem tűrően, társadalmi és szakmai vita nélkül ruházzák fel jogi normativitással. Ez súlyosan károsítja a jogalkotás minőségét s a Radbruch-formula alapján annak létét is. Azonban ez nem csak a jogra, hanem a politikára is igen veszélyes, hiszen a jogi eszközökkel kikényszerített politika elveszti deliberatív, tárgyalásos jellegét: vagyis politikai minőségét.

Jens Meierhenrich mellett érvel, hogy még a Harmadik Birodalomra jellemző, kettős állami körülmények között is létezett a „jogállamiságnak maradványa”, amely valamiféle megőrzött joggyakorlaton és jogtudaton alapult (Meierhenrich, 2018: 11.). Úgy vélem, hogy a kortárs autokráciák és a bennük működő egységes végrehajtó hatalom által létrehozott kettős állam és populista alkotmányosság körülményei között is joggal számíthatunk arra, hogy újjáéledhetnek a jogállamiság maradványai. Ennek azonban az az előfeltétele, hogy szembenézzünk azzal az, hogy az autoriter legalizmus lényege az a társadalmi gyakorlat, hogy a tekintélyelvű politikát jogi eszközökkel folytatják (Meierhenric, 2018: 245.). Vagyis meg kell találni azokat a módokat, ahogyan a jog nem eszköze, hanem korlátja lesz a politikának.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmánynak az az elsődleges célja, hogy a liberális demokráciával szembeni autoriter tendenciák jogrendszerekre való hatását megvizsgálja, ugyanakkor érdemes arra utalni, hogy maga a liberális demokrácia is számos belső feszültséggel terhelt és bizonyos autoriter irányok magának a liberalizmusnak és a demokráciának az inherens feszültségeiből is fakadnak. Ennek elemzéséhez lásd: Antal, 2024: 49–77.
- ² Ez a rész egy korábbi monográfiám vonatkozó részének felhasználásával készült: Antal, 2024: 231–233.
- ³ Schepple szerint „[...] a legalizmus követelményei pusztán formálisak: a törvények technikai értelemben akkor felelnek meg a pozitivisták törvényhozási normának, ha követik a lefektetett szabályokat, függetlenül a törvények tartalmától vagy értékelőkötelezettségétől. A legalizmus tesztjének megfelelő jogot a törvények szerint alkotják meg; az alkotmányosság tesztjének megfelelő jognak tartalmilag meg kell felelniük a liberális jogrend elveinek.” (Schepple, 2018: 563.).
- ⁴ Ehhez a részhez a következő írásomat használtam fel: Antal, 2024: 233–235.
- ⁵ Az autoriter hatalomgyakorlás és jogfelfogás szempontjából a bizonytalanságnak, kiszámíthatatlanságnak és az ezen faktorok feletti állandó rezsim általi rendelkezésnek igen jelentős szerepe van. Lars Vinx ezt a következőképpen fogalmazza meg: „A kettős állam tézise rámutat arra, hogy a náci Németország kormányzása még mindig nagyrészt a törvényességre támasz-

kodott. Továbbra is létezett egy normatív, jog által irányított állam. A náci rezsim, a prerogatív állam ügynökei azonban szabadon figyelmen kívül hagyhatták ezt a normatív rendet, és jogon kívüli, diktatórikus intézkedésekkel avatkozhattak be, amikor csak jónak látták.” (Vinx, 2023: 103.).

- ⁶ Témánk szempontjából tehát igen jelentős szerepe van az autoriter hatalomgyakorlás és jogfel-fogás szempontjából a bizonytalanságnak, kiszámíthatatlanságnak és az ezen faktorok feletti állandó rezsim általi rendelkezésnek. Lars Vinx ezt a következőképpen fogalmazza meg: „A kettős állam tézise rámutat arra, hogy a náci Németország kormányzása még mindig nagyrészt a törvényességre támaszkodott. Továbbra is létezett egy normatív, jog által irányított állam. A náci rezsim, a prerogatív állam ügynökei azonban szabadon figyelmen kívül hagyhatták ezt a normatív rendet, és jogon kívüli, diktatórikus intézkedésekkel avatkozhattak be, amikor csak jónak látták.” (Vinx, 2023: 103.).
- ⁷ Ehhez a részhez a következő írásomat használtam fel: Antal, 2024: 94–97.
- ⁸ Az autoriter jobboldali populizmus és prezidencializálódás elhatárolására lásd: Antal, 2019: 120–126.
- ⁹ Schmitt kivételes állapot-konceptióját lásd: Antal, 2019: 16–18.
- ¹⁰ Az USA kongresszusa elfogadta az 1978. évi kormányzati etikai törvényt. A törvény lehetővé tette, hogy a Különleges Osztály nevű bíróság független tanácsadót nevezzen ki, aki a főügyész kérésére egyes magas rangú kormányzati tisztviselők ellen a szövetségi büntetőjogi törvények megsértése miatt vizsgálatot folytathat és büntetőeljárást indíthat. Alexia Morrison független tanácsadót (felperes) azért nevezték ki, hogy kivizsgálja a kongresszusi vizsgálatok esetleges akadályozását az Igazságügyi Minisztérium tisztviselői (alperesek) által, beleértve Ted Olson főügyész (alperes) állítólagos kötelességszegését és hamis vagy félrevezető vallomástételét egy kongresszusi albizottságnak. Forrás: <https://constitutioncenter.org/the-constitution/supreme-court-case-library/morrison-v-olson> (letöltve: 2025. április 1.).
- ¹¹ Az UET egyik meghatározó, ugyanakkor igen vitatott megjelenési formája az Egyesült Államok igazságügyi minisztériumának 2003. március 14-én kelt, John Yoo által írt jogi véleménye („Torture Memos”), amely a katonai kihallgatások során alkalmazható módszerekről és az el-nöki hatalom terjedelméről szól. Ebben a dokumentumban Yoo (az UET alapján) azzal érvelt, hogy a háborús időszakban az elnök, mint a fegyveres erők főparancsnoka, széleskörű hata-lommal rendelkezik, amely lehetővé teszi számára, hogy figyelmen kívül hagyja a kínzásra és embertelen bánásmódra vonatkozó törvényeket és nemzetközi egyezményeket nemzetbizton-sági kérdésekben (Chehab, 2007: 1502.).
- ¹² Az UET egyik kortárs megjelenési formája az amerikai Legfelsőbb Bíróság 2024. július 1-i dön-tése a Trump v. United States esetben, amely szerint az elnököt „vélelmezhető” (*presumptive*) mentesség illeti meg a hivatali idejében hozott hivatali döntéseinél. Forrás: 23-939 Trump v. United States (07/01/2024) https://www.supremecourt.gov/opinions/23pdf/23-939_e2pg.pdf (le-töltve. 2025. április 1.).
- ¹³ Lásd ennek részletes kifejtéséhez: Antal, 2024: 236–239.

IRODALOM

- Antal Attila (2013): Politikai és jogi alkotmányozás Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, XXII/3., 48–70.
- Antal Attila (2019): *Kivételes állapotban. A modern politikai rendszerek biopolitikája*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Antal, Attila (2022): The Constitutionalised Image of Enemy in the Hungarian Fundamental Law. SSRN, 2022. november 28. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4287382>
- Antal Attila (2023): A kivételes jogrend és a demokrácia. *Politikatudományi Szemle*, XXXII/3., 29–52. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2023.3.29>
- Antal Attila (2024): *A jog és a rendkívüli eszközökkel való kormányzás. Jog és politika a válságok korában*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Bellamy, Richard (2007): *Political Constitutionalism: A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490187>
- Bix, Brian (2011): Radbruch's Formula and Conceptual Analysis. *American Journal of Jurisprudence*, 56 (1), 45–57. <https://doi.org/10.1093/ajj/56.1.45>
- Blokker, Paul (2019): Populism as a constitutional project. *International Journal of Constitutional Law*, 17 (2), 536–553. <https://doi.org/10.1093/icon/moz028>
- Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.) (2019): *Hibrid rezsimek. A politikatudomány X-aktái*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Chehab, Ahmad (2007): *The Unitary Executive and the Jurisprudence of Carl Schmitt: Theoretical Implications for the War on Terrorism. Proceedings of The National Conference on Undergraduate Research (NCUR)*. Dominican University of California, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1746966 (letöltve: 2025. április 1.). <https://doi.org/10.2139/ssrn.1746966>
- Crouch, Jeffrey–Rozell, Mark J.–Sollenberger, Mitchel A. (2020): *The Unitary Executive Theory: A Danger to Constitutional Government*. Kansas. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1ft83xf>
- Dorf, Michael C. (2023): The Misguided Unitary Executive Theory Gains Ground. *Verdict*, 2023. június 19. <https://verdict.justia.com/2023/06/19/the-misguided-unitary-executive-theory-gains-ground> (letöltve: 2025. április 1.).
- Ferejohn, John–Pasquino, Pasquale (2004): The law of the exception: A typology of emergency powers. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 2, No. 2, april, 210–239. <https://doi.org/10.1093/icon/2.2.210>.
- Fraenkel, Ernst: *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship*. Oxford, Oxford University Press.
- Gárdos–Orosz Fruzsina–Lőrincz Viktor Olivér (szerk.) (2020): *Jogi diagnózisok. A COVID–19-világjárvány hatásai a jogrendszerre*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Gárdos–Orosz Fruzsina–Lőrincz Viktor Olivér (szerk.) (2021): *Jogi diagnózisok II. A COVID–19-világjárvány hatásai a jogrendszerre*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Ginsburg Tom, (2020): Authoritarian International Law? *American Journal of International Law*, 114 (2): 221–260. <https://doi.org/10.1017/ajil.2020.3>
- Ginsburg, Tom–Versteeg, Mila (2020): The Bound Executive: Emergency Powers During The Pandemic. *Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper*, No 52. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3608974>

- Ginsburg, Tom–Moustafa, Tamir (szerk.) (2012): *Introduction: The Functions of Courts in Authoritarian Politics*. Cambridge–New York, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511814822>
- Kennedy, David (2016): *A World of Struggle: How Power, Law, and Expertise Shape Global Political Economy*. Princeton, Oxford, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400880591>
- Lührmann, Anna–Rooney, Bryan (2019): When Democracy Has a Fever: States of Emergency as a Symptom and Accelerator of Autocratization. *V-DEM Working Paper Series*, (2019) 85. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3345155>
- Meierhenrich, Jens (2018): *The Remnants of the Rechtsstaat: An Ethnography of Nazi Law*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198814412.003.0006>
- Millhiser, Ian (2020): How Justice Scalia paved the way for Trump’s assault on the rule of law. *Vox*, 2020. február 14. <https://www.vox.com/2020/2/14/21135083/justice-scalia-bill-barr-trump-unitary-executive-no-rule-of-law-morrison-olson> (letöltve: 2025. április 1.).
- Müller, Jan-Werner (2015): Populista alkotmányosság: Fogalmilag kizárt? *Fundamentum*, 2015/3–4., 41–49.
- Poguntke, Thomas–Webb, Paul D. (szerk.) (2005): *The Presidentialization of Politics. A Comparative Study of Modern Democracies*. New York, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199252017.001.0001>
- Radbruch, Gustav (1998): Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog. In: Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a század első felének kontinentális jogi gondolkodása köréből*. Budapest, Osiris Kiadó. 187–194.
- Sajó, András–Uitz, Renáta–Holmes, Stephen (2021): *Routledge Handbook of Illiberalism*. New York, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780367260569>
- Scheppele, Kim Lane (2018): Autocratic Legalism. *The University of Chicago Law Review*, 85. (2018) 2., 545–584.
- Scholtes, Julian (2018): The complacency of legality: Constitutionalist vulnerabilities to populist constituent power. *European University Institute Working Papers LAW*, 2018/07. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3127402>
- Schotel, Bas (2021): Administrative Law as a Dual State. *Authoritarian Elements of Administrative Law. Hague Journal on the Rule of Law*, 13, 195–222. <https://doi.org/10.1007/s40803-021-00156-4>
- Stumpf István (2020): Alkotmányos identitás, szuverenitás, európai jog. *Jog, állam, politika*, 2020/3., 3–12.
- Szente, Zoltán (2022): A populista alkotmányosság mítosza Magyarországon és Lengyelországban. *Populista vagy tekintélyelvű alkotmányosság? Közjogi Szemle*, 15 (1), 11–26.
- Urbinati, Nadia (2017): Populism and the Principle of Majority. In: Cristóbal Rovira Kaltwasser et al. (szerk.) (2017): *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford, Oxford University Press, 571–589. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.31>
- Vinx, Lars (2023): The Material Constitution of the Dual State. In: Goldoni, Marco–Wilkinson, Michael A. (szerk.) (2023): *The Cambridge Handbook on the Material Constitution*. Cambridge, Cambridge University Press, 2023, 100–111. <https://doi.org/10.1017/9781009023764>
- Yoo, Christopher S.–Calabresi, Steven G.–Colangelo, Anthony J. (2005): The Unitary Executive in the Modern Era, 1945–2004. *Iowa Law Review*, 90 (2), 601–731.

KONTINGENCIA MINT PERMANENS ÁLLAPOT?

Az idő strukturális értelmezésének lehetősége
a kortárs politikaelmélet
és politikai cselekvés esetében*

Nyiri Szabolcs

(ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Politikatudományi Doktori Iskola;
Mathias Corvinus Collegium Politikai Filozófia Európai Központja, PhD Kutató)

*A tanulmány beérkezett: 2024. december 16., opponálás: 2025. január 29. – 2025. február 20.,
véglegesítő: 2025. március 27.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A kortárs politikaelmélet három módon beszél az esetlegességről, kontingenciáról. Egyrészt a politika világába kívülről érkező behatásként; másrészt – belső – cselekvés általi történésként; harmadrészt pedig az e kettő megközelítés közötti viszonyként definiálja. A társadalomtudományokban egyre népszerűbb témának örvendő idő kérdése ugyanakkor kikerül a vizsgálat látóteréből, vagy azt instrumentumként kezeli. Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy a kortárs kontingencia-diskurzusban az idő szerepét újraértelmezzem – mérítve a technológiai fejlődés hatásaiból –, hangsúlyozzam annak strukturális jellegét, ezzel újabb vizsgálati dimenziókat nyitva az elkövetkező rezsim- és ideológia-vizsgálatokhoz.

Kulcsszavak: kontingencia ■ technológia ■ idő ■ kronosz és kairosz

A politikaelméletben a *kontingencia* fogalma meghatározó szerepet játszik a politikai cselekvés lehetőségeinek és korlátainak megértésében. A kortárs politikatudományi és politikaelméleti kutatások a kontingenciát elsősorban három szempont mentén vizsgálják: (1) a politikai struktúrák által meghatározott esetlegességgént, amely befolyásolja és korlátozza a politikai cselekvést; (2) a politikai szereplők mozgásterének és kreatív döntéshozatalának aspektusaként; valamint (3) a struktúra és az ágencia közötti dinamikus viszonyrendszer

* „A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú egyetemi kiválósági ösztöndíj programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

értelmezési kereteként. E megközelítések lehetővé teszik a politika világán kívülről érkező hatások – például gazdasági válságok –, vagyis a *háttérkontingencia*, valamint a politikai aktorok kreatív beavatkozási lehetőségeinek – *operatív kontingencia* – szofisztikált elemzését (vö.: Illés, 2021; Körösenyi–Illés–Metz, 2017; Palonen, 1998; Pocock, 2003). Mindazonáltal a kontingenciára vonatkozó eddigi vizsgálatok hajlamosak az adott eseményt és performatív aktust pillanatnyi kontextusában értelmezni. Ez a megközelítés leginkább az idő *kairoszi* értelmezéséhez kapcsolódik, amelyben az idő egy adott „megfelelő pillanatként” jelenik meg a politikai cselekvés számára. A politikaelmélet klasszikus hagyományában ennek egyik példája Niccolò Machiavelli fortuna-fogalma, amely szerint „[...] a politika a kontingens eseményekkel való foglalkozás művésze” (Pocock, 2003: 156.).

Jelen tanulmány amellett érvel, hogy a kontingencia időbelisége nem merül ki a kairoszi értelemben vett performatív aktusban, hanem egy dinamikusabb, hosszabb időhorizonton is értelmezhető jelenséggént fogható fel. Ennek megfelelően a politikai folyamatok mélyebb megértéséhez szükséges a *kronoszi* értelemben vett idő kezelésének és alakításának vizsgálata is, vagyis a kronopolitikai megközelítés alkalmazása. A tanulmány célja e megközelítés elméleti megalapozása, amely során a politika, a társadalomelmélet és a technológiai fejlődés hatásainak időbeliségére vonatkozó elemzéseket egyesítem.

Az első részben a machiavelli-weberi kontingencia-értelmezéseket tekintem át, bemutatva, hogy e gondolkodók számára a rend és a politikai cselekvés viszonya miként határozza meg az időhöz való viszonyukat. Machiavelli politikai gondolkodásában a cselekvés a fennálló rend védelmére irányul, míg Weber esetében a cselekvési lehetőségek kiszélesítése és a struktúra átalakítása is értelmezhető célként jelenik meg. Emellett kitérek arra is, hogy Weber munkásságában az idő instrumentális szerepet tölt be, elsősorban a társadalmi és politikai folyamatok szabályozásának eszközeként. A tanulmány második részében Ulrich Beck kockázattársadalom-elmélete és a kontingens helyzetek globális összefüggései kerülnek előtérbe.¹ Ezen keresztül azt vizsgálom, hogy a modern politikai rendszerek hogyan kezelik a háttérkontingencia delokalizációját és miként alakul az idő politikai relevanciája *kronoszi* értelemben (Little, 2022). A csernobili katasztrófa becki és paloneni értelmezése mentén bemutatom, hogy a technológiai kockázatok miként befolyásolják a politikai cselekvés időbeli dimenzióit. A harmadik és negyedik fejezetben az idő strukturális értelmezése mellett érvelek. Mint látni fogjuk, a modernitás időszemlélete a háttérkontingenciát kontrollálható tényezőként kezelte, azonban a kortárs technológiai viszonyok között egyre inkább magával az idővel alakul ki strukturális feszültség. A tanulmány célja ezen változás bemutatása, valamint az, hogy a kronoszi perspektíva bevezetésével a politikai folyamatok elemzése új analitikus szemponttal bővülhessen, amely hozzájárulhat a politikaelméleti diskurzus gazdagításához.

A HÁTTERKONTINGENCIA KIZÁRÁSA ÉS A NYUGALMI ÁLLAPOT MEGSZILÁRDÍTÁSA MINT POLITIKAI IDEA – URALOM A STRUKTURÁLIS KONTINGENCIA FELETT²

Az esetlegesség főáramvonalú politikatudományi szakirodalma az utóbbi időben a cselekvés felől, az úgynevezett *operatív kontingencia* mentén fejti ki megállapításait: hogyan képes a politikai cselekvő átformálni, *inklúzívvá* tenni az ellentmondásokat, váratlan eseményeket, hogy növelhesse mozgásterét. Ebben a folyamatban tehát a politikus performatív úton a válsághelyzetet elsajátítja, s olyan keretezésbe helyezi, amely mentén képes unortodox módon, a korábban konszenzuális eljárásrenddel szembemenő módon eljárni (Körösényi–Illés–Metz, 2017). A kortárs politikatudományi értelmezésben a politikai cselekvés ontológiája – amelyet később részletezek – a kontingencia fogalmára építve az esetlegesség általi játékban gyökeredzik, amely Weber munkásságára vezethető vissza (vö.: Palonen, 1998; 2009).

Machiavelli fejedelmének és a weberi bürokrácia célja – a modernitás kezdete

A modern politikaelmélet keletkezését jórészt Niccolò Machiavelli munkásságához kötjük. A *fejedelem* című munkája ugyan egy politikai zsebkönyv, azaz tanácsok gyűjteménye; politikaelméleti szempontból ugyanakkor a politikai vezető saját uralmának stabilitási módozatait célzó kötet (Machiavelli, 2024; Pocock, 2016).

Az új vezetőnek szánt tanácsok között arról találunk érvelést, hogy egy váratlan helyzet, például egy válság az éppen inkumbens vezető legitimitását megkérdőjelezheti. Ebben az értelemben, hogyha esetlegesség jelenik meg a horizonton, a politikai vezetőnek érdeke, hogy mielőbb elhárítsa. Mivel a fejedelem nem támaszkodhat legitimitására új szereplőként, érdekében áll az esetlegesség kiküszöbölése (Machiavelli, 2024; Pocock, 2016; Körösényi–Illés–Metz, 2017). Ezt a véletlenszerűen bekövetkező tényezőt egy külsődleges szférából származtatja, ezért is externális: az árvíz természeti vagy földrajzi, az infláció gazdasági, a koronavírus biológiai kihívás és esetlegesség egyszerre. Ezekre pedig a politika, így a fejedelem feladata válaszolni (Illés, 2021; Körösényi–Illés–Metz, 2017; Machiavelli, 2024).

De hogyan tétéleződik az idő mibenléte válság- és döntéshelyzetben? Filozófiatörténeti tekintetben megkülönböztetjük az idő számszerűsíthető vetületét – *Kronosz* –, valamint az idő kvalitatív értelmét – *Kairosz*. Így nem csupán mennyiségről, hanem minőségről beszélünk a politika és az idő keresztmetszetének tárgyalásakor. Azonban a jelzett minőség nem az idő szubjektivitására

vonatkozik, elvégre *kairoszt* nem a cselekvő választhatja ki, sokkal inkább a cselekedetnek, a történésnek van meg a maga ideje: „[n]em arról van szó, hogy a cselekvő a maga belátása szerint választja a helyes (helyesnek vélt) időt egy adott cselekvésre.” (Horkay Hörcher, 2006: 73.). Ez azt jelenti tehát, hogy a weberi alapokon nyugvó paloneni háttérkontingencia, végső soron a struktúra ad lehetőséget *kairosz* megmutatkozásának. Ennek értelmében pedig a politikai cselekvő a „kemény deszkák átfúrásával” nem *kairoszt* teremti meg, arra Horkay Hörcher (id. mű: 73.) szavaival élve csak rátalálhat, elvégre *fortuna* közbenjárásával érheti el. Mint látható, Machiavelli a *rend* gondolatosságát, így az irányíthatóság gondolatát veti el a modernitás és a modern politikaelmélet kezdetén.

Kontingencia a cselekvés felől

Machiavelli esetében a *kairoszi* idő csak magas háttérkontingencia esetén állhat elő, amelyet Weber (1998) egyre csökkenőnek lát a politikai vezetőt körülvevő állami bürokrácia kiteljesedésének köszönhetően. Meg kell jegyeznünk azonban azt is, hogy a *weberi pillanat* egy sajátossággal bír. A fenyegetés a politikai cselekvés szempontjából a „*bürokratikus struktúrák »megkövülése«*” (Körösenyi–Illés–Metz, 2017: 16.) Weber számára. Ellensúlyozva ezen állapotot „[...] a »weberi pillanatban« maga a cselekvő teremt bizonytalanságot a rend bejáratott eljárásaitól, megszokott alternatíváitól való eltéréssel, új politikai lehetőségek felmutatásával” (Illés 2021: 25.). Ezzel ugyanakkor, hogy cselekvőképességét megőrizhesse, cselekvéssel internalizálja magát a kontingenciát. Így tulajdonképpen – Palonennel (1998) szemben amellet érvelek, hogy a cselekvés *kairoszi* mivoltja el is vész: performativitásában feloldódik pillanatnyisága.

Rüdiger Safranski (2017) amellet érvel, hogy a cselekvés önmagában változást eredményez. Egy helyen így fogalmaz: „[a]ki elkezd, az cselekszik. A cselekvésben mindig van valami erőszakos, elszakad attól, hogy kitartson valami mellett, nem hagyja, hogy csak úzzék és vonszolja, hanem magához ragadja a kezdeményezést, és így az időhorizontot a cselekvés számára relevánssá szűkíti le” (Safranski, 2017: 48.).

Látható, hogy valóban az idő *kairoszi* értelemben vett kisajátításáról van szó. Ugyanakkor azzal folytatja, hogy a cselekvéssel változás áll be a cselekvő, valamint a többi fél esetében egyaránt, s e változások együttese eredményezi az időtapasztalat átalakulását: az idő múlásának észlelési lehetőségét (Safranski, 2017) – ennek értelmében kölcsönösen tapasztaljuk meg *kronoszt*, s nem *kairosz* kizárólagos jelenlétéről van szó, különösen egy performatív aktus esetén.

A modernitás programjának kiteljesedése – gazdaság, társadalom, technológia

A Weber által leírt modernitást úgy értelmezzük a legtöbbször, hogy az irracionális visszavonulása, a ráció társadalmi, gazdasági és politikai kiteljesedése. Hogyha gazdasági példával szeretnénk szemléltetni mindezt, akkor kijelenthetjük, hogy egy vállalat racionális gondolkodás, tervezés és felelősségvállalás nélkül igencsak hamar csődöt jelentene. Ennek értelmében szükségessé vált egy olyan tényező alkalmazása, amely képes szabályozni az egyre nagyobb sokaság viselkedését gazdasági, társadalmi és politikai értelemben egyaránt. Ilyenformán érvelhetünk amellett, hogy az idő instrumentummá vált. Az egyén munkaerőpiaci viselkedése, pontosabban a nyolcórás munkarendben történő munkavégzése, kiegészülve a társadalmi normák, időpontok és időintervallumok függvényében történő átalakulásával, a társadalom tagjai is egyre inkább racionálisabbá váltak. Weber számára tehát az idő instrumentalista jellegű: az intézményi normák és az egyéni preferenciák, szokások ütközésének szabályozását szolgáló tényező (Weber, 2020; Segre, 2000; Elias, 1990).

Mindazonáltal a huszadik században végbemenő technológiai fejlődés társadalmi, gazdasági, végezetül politikai hatásai kézenfekvők. Megnőtt az áruforgalom volumene a szállítóeszközök kapacitásának és sebességének növekedése következményeként. Más relációban azonban ez azt jelenti, hogy rövidebb idő alatt teszik meg ezen eszközök az adott, korábbihoz képes változatlan távolságot. Az idő szempontjából tehát a tér zsugorodásáról beszélhetünk. Hasonlóképpen érvelhetünk a rádió, később a televízió és a telefon elterjedése kapcsán: óriási földrajzi távolságok váltak leküzdhetővé, megkönnyítve az információ interperszonális terjedését, terjesztését (Rosa, 2013). Így tehát a második ipari forradalom kihat a normál állapot világára is, azaz arra a helyzetre, amelyben a Körösenyi, Illés és Metz (2017) által kialakított tipológia tekintetében alacsony a háttér- és operatív kontingencia mértéke.

A technológiai fejlődés révén mintha *kronosz* felgyorsulását tapasztalnánk, s mintha egyre többször adódna *kairosz* fellépése. Ilyen értelemben a normál állapot nem normál a maga nemében, elvégre ahogyan *fortuna* feltámad, úgy növekszik a háttérkontingencia. A válságdiskurzust alkalmazó megközelítéssel szemben tehát a háttérkontingencia növekedése prognosztizálható e folyamatok tekintetében, amelyet a technológiai fejlődés adta új eszközök, illetve azok társadalmi és politikai használatai szimbolizálnak és használatuk okoz.

Az alacsony háttérkontingencia stabilitást és kiszámíthatóságot rejt magában, amennyiben egy adott esemény kontextusához kötjük (Pocock, 2003). A modernitás hozománya a háttérkontingencia csökkenése, permanens alacsony szinten való tartása. Erre szemléletes metafora Weber *acélkemény burok – stahlhartes Gehäuse* – fogalma, amely a modern bürokrácia és a kapitalizmus célracionálisának merevségére utal (Weber, 2020). Hasonló gondolatmenetet

követ Martin Heidegger (2004) is. A *Gestell* fogalommal írja le a világ, így az ember technológia – és célracionalitás – általi alávetettségét, valamint az ebből fakadó elidegenedését. E két megközelítés párhuzama arra enged következtetni, hogy a technológiai forradalmak felerősítették az acélkemény burok hatását, vagyis a politikai – és gazdasági – vezetők számára egyre több eszköz áll rendelkezésre a *fortuna* kedvezőtlen hatásainak gyors enyhítésére. Ez alapján logikus azt feltételezni, hogy a háttérkontingencia alacsony marad (vö.: Körösenyi–Illés–Metz, 2017). Ugyanakkor ez a megközelítés az ellentmondás látszatát kelti azon érveléssel, amely szerint a kontingencia éppen a technológiai fejlődés és a gyorsuló változások következtében válik strukturális jellegűvé. E paradoxon fényében szükségessé válik a háttér- és operatív kontingencia fogalmi újragondolására való törekvés.

Mint látni fogjuk, ahelyett, hogy csökkenne a háttérkontingencia szintje, a társadalmi gyorsulás jelensége sokkal inkább felerősíti azt (Rosa, 2013). A technológiai fejlődés komplexitásnövekedéssel is együtt jár, amely a nem várt következmények számának emelkedését okozza, s egyre nő a szakadék a *tapasztalati tér* és a *várakozási horizont* között (Koselleck 2003), vagy másként megfogalmazva, a háttérkontingencia nem tekinthető konstans tényezőként Weber korához viszonyítva. Mivel a kontingencia a rend–rendetlenség fogalompár mentén bontakozik ki, absztrakcióját tekintve magasabb rendű fogalmakkal úgy is fel tehetjük a kérdést, hogy milyen viszonyban áll a *célracionalitás* az *ellenőrizhetőséggel* (Beck, 1990, idézi: Palonen, 1998: 320.) kortárs tekintetben?

A KONTINGENCIA MINT A KÉSŐMODERNITÁS PERMANENS ÁLLAPOTA

Későmodernitás, kockázat, és a modernitás szellemiségének átörökítődése:
a kockázatmenedzsment

A későmodernitás koncepciója alapvetően a szociológia diszciplínáján belül keletkezett; Anthony Giddenshez, Scott Lashhez, Ulrich Beckhez, valamint Zygmunt Baumhoz köthető.³

Giddens szerint a későmodernitás abban különbözik a posztmodern fogalmától, hogy míg a későmodernitás a modernitás módosult tovább élésére utaló fogalom, addig az önmagukat posztmodernként definiáló szerzők egyértelműen szakítanak magával a modernitással. Így tehát a posztmodern megkérdőjelezi a modernitás alapvető ideológiai formációját és alapelveit – csak úgy, mint a racionalitásba, a haladásba, illetve a tudományos és technológiai fejlődés adta emancipatív progresszióba vetett hitet. Ezzel szemben a későmodernitás mindezt továbbra is elfogadja és fenntartja azzal a különbséggel, hogy állítása szerint a hetvenes években kialakult tudományos-technikai forradalom, a globalizáció és a környezet egyre intenzívebb befolyásolásának hatásá-

ra korunk egyre komplexebbé és bizonytalanabbá vált. Végso soron kontinuitást tart fenn a modernitással magával, de nem is vonja kétségbe fundamentális értékeit (Giddens, 1990; Sik, 2013b: 98–99.). Mindezt a kontingencia jelenségével szorosan összefüggő, a kockázat tényezőjéből kiinduló német szociológus, Ulrich Beck társadalomelméletén keresztül mutatom be.

Beck *kockázattársadalom*-konceptiója szerint a huszadik században a (politikai) döntéshozatal jellege változáson ment keresztül. Társadalom- és szociológiaelméleti okfejtése abból indul ki, hogy az úgynevezett kockázatok feltárása beépült a társadalmi diskurzusba, átalakítva ezzel a gazdaság és a politika működését (Beck, 2003: 26–27.), ezzel érintkezésbe is kerül az esetlegesség csökkentését előíró modernitás normatív kritériumával. Beck a kockázat definiálásával elméletét a későmodernitáshoz kötötte:⁴ „A kockázat egy olyan társadalom mobilizálódó dinamikájának felismerési és gondolkodásbeli sablonjait jeleníti meg, amely szembesül az önmagát létrehozó jövő nyitottságával, bizonytalanságaival és korlátozásaival, és amelyet nem szabályoz vallás, hagyomány vagy a természet túlereje, és amely elvesztette hitét az utópiák gyógyító erejében.” (Beck, 2008: 16.)

De mit jelent a kockázat? Hogyha a cselekvés politikaelméleti megközelítése mentén kezdődött a jelen tanulmány, akkor érvelhetünk annak mentén, hogy egy cselekedet esélye veszélybe sodorhatja az egyént, vagy egy veszteség lehetősége áll fenn az egyén számára. Így a veszély maga csupán egy nem ismert, vagy valószínűsíthető káros hatással járó esemény. Ahhoz, hogy a kockázat fennállásáról lehessen szó, szükséges az egyén elkövető cselekvése, cselekedete. Ebből az következik, hogy az egyén cselekedetének szükségszerűen magában kell hordoznia a veszély lehetőségét, hogy kockázatról beszélhessünk. Hasonló megállapításra jutott Dessewffy Tibor *A kocka el van veszve* című művében, amikor azt írja, hogy: „Ennek a megállapításnak az alapját a veszély és a kockázat fogalmának különválasztása jelenti. Veszélyen az egyén vagy a közösség életét, sorsát vagy javait fenyegető esemény vagy cselekmény bekövetkeztét értjük. Kockázatnak ezzel szemben valamilyen jövőbeli esemény bekövetkeztének esélyeivel kapcsolatos várakozásainkat nevezzük. Míg a veszély jellegzetesen külső (tőlünk többé kevésbé független) fenyegetettség képeben ölt testet, a kockázat alapesetében a saját, illetve a cselekvő által is átlátott involváltságról van szó (vö. kockázatt vállalás).” (Dessewffy, 2004: 4.)

Mint látható, maga a kockázat, mivel cselekvéshez kötött, ugyancsak az operatív kontingenciához tartozó formula – így interpretálja Beck elméletét Palonen (1998) is. Fontos azt is megjegyeznünk, hogy a cselekvés temporalitását tekintve jövő irányú. Kiindulhat ugyan múltbéli problémából, vagy aktuálisból, jelenkoriból, s arra megoldást kínál nyújtani – vö.: célracionalitás –, ellenben mindig jövőre irányul. Ahogyan a kockázat mélyebb bemutatásához érünk, azt is látni fogjuk, hogy léteznek nem szándékolt és előzetesen megjósolhatatlan következmények; de ezek is kizárólag a *kronoszi* értelemben vett idő mű-

lásával, tehát strukturálisan mutatkoznak majd meg (vö.: Safranski, 2017: 60–64).

Beck kutatása során arra jutott, hogy az utóbbi évtizedekben számos változás történt a társadalmakban, amelyek már nem írhatók le a huszadik század eleji elméletekkel és módszerekkel. Mint írja: „Az emberek felszabadulnak a modernitás ipari társadalmi korszakának életformái és magától értetődőségei alól [...]” (Beck, 2003: 20.), s végső soron az individualizáció megfosztja hagyományaitól az ipari társadalom életformáit. Sőt mi több, elmosódik, majdhogynem meg is szűnik a társadalmon belüli osztály- és rétegtagozódás (uo: 142.).⁵

Egy későbbi művében – *Világkockázat-társadalom. Az elveszett biztonság nyomában* – amellet érvel, hogy a kockázatok a világgazdasági átalakulások következtében már nem helyezethez kötöttek. Sokkal inkább globális kiterjedésűek, egyetemesek – univerzálisak –, valamint kiszámíthatatlanok és előre nem láthatók (Beck, 2008). Ezzel a modernitás „kockázatának” radikalizáltsága mellett érvel későmodern pozícióból: míg az első világháborúban pusztán *anyagcsatáig* tudta fokozni két ellenálló fél az érdeellentétjük nem békés úton történő rendezését, nem *normál állapotban* (Jünger, 2014); addig korunkban a nukleáris fűtőanyagok békés úton történő felhasználásának eredményeként létrejövő radioaktív hulladék, a különböző szénhidrogén-származékok és a műanyag bármilyen formája a távoli jövő számára geológiai lábnyomként, kockázatot jelentő *technofossziliaként* realizálódik (Achmon et al., 2018; Monastersky, 2015). Mint látható, Beck esetén is megjelenik a technológiai fejlődésre visszavezetett kontingencia-növekedés. A kockázat radikalizáltságaként értelmezhetjük továbbá a globális klímaváltozás jelenkori szimptomáit, az egyre gyakoribb hurrikánokat, cunamikát, áradásokat; vagy éppenséggel a fukushimai atombalesetet. „Ezzel Beck nemcsak azt hangsúlyozza, hogy mennyire múltó és törekeny minden emberi alkotás. Arra is rávilágít, hogy a kockázatok következményeinek véletlenszerű és kiszámíthatatlan elosztásában, ahogy azt a csernobili eset mutatja, visszatér a *fortuna*, ahogyan azt a modern ember a lotójátékokból és más hasonló helyzetekből ismeri.” (Palonen, 1998: 320, saját fordítás).

Mindez azt mutatja tehát, hogy a modernitás instrumentalista megközelítése, miszerint cél-eszköz viszonyban álló technikai-technológiai-kibernetikai rendszerben „uralkodunk” ugyan a Földön, az mégis kimutatja nekünk megzabolázhatatlanságát (Rosa, 2024; Heidegger, 1993; 2004; Mitcham, 2022).

A szerző későmodern pozícióját akkor érthetjük meg igazán, hogyha megvizsgáljuk egy másik lényegi megállapítását. Megközelítésében azt állítja, hogy az ipari társadalomban a szükség szolidaritása hozza létre a társadalmi kohéziót – gondoljunk csak Émile Durkheim (2001) munkásságára. Ezzel szemben a kockázattársadalom esetén a közös szükség helyébe a közös szorongás lép, létrehozva ezzel a szorongásra épülő szolidaritást (Beck, 2003: 72–73.). Ebben

a közösségben az emberek célja Beck szerint a: „[...] a fejlett modernizáció folyamatában módszeresen előállított kockázatok és veszélyeztetettségek megakadályozása, ártalmatlanná tétele, dramatizálása, kanalizálása” (Beck, 2003: 26.).

A kockázatok megelőzését, ártalmatlanná tételét, megfelelő módon végbe-
menő – azaz sérelmet, veszteséget minimalizáló – terelését a *kockázatmenedzs-
ment* szóval köti össze, s normatív módon kijelenti, hogy e folyamat véghezvi-
tele nem akadályozhatja magát a modernizáció folyamatát (Beck, 2003: 26.) –
ezzel erősítve a cezúrát a posztmodern szerzőkkel szemben. Ugyanakkor,
hogyha a társadalmat a szorongás és a kockázat kezelése szervezi, akkor tu-
lajdonképpen a saját maga által gerjesztett kockázatok kezelése foglyává vált:
„A civilizációs kockázatok feneketlen szükségletedényt alkotnak, amely lezár-
hatatlan, végtelen és önmagát termeli újra” (Beck, 2003: 32.).

A történelem folyamán az ipari társadalomból kockázattársadalomba tör-
ténő átmenet egyértelmű hatást gyakorolt tehát az egyének alkotta közössé-
gekre. Beck véleménye szerint az ipar/osztálytársadalom problémaköre az
egyenlőség eszménye körül forgott, s ennek megteremtését pozitív célként ér-
telmezte: az ilyen módon megfogalmazott társadalmi eszményben mindenki
részesedni kívánt az előállított javak és szolgáltatások összességéből (Beck,
2003: 25–27.). Ezzel szemben a kockázattársadalom középpontjába immár a
bizonytalanság és talajvesztés kérdése került. Ezek lettek tehát legfőbb szer-
veződési alappillérei a társadalomnak (Beck, 2003: 72–73.), amelyek ugyanak-
kor negatív, védekező jellegű cselekvésekben nyilvánulnak meg: „[...] *már nem
valami »jónak« az eléréséről van itt szó, hanem csupán a legrosszabb megakadályo-
zásáról.* [...] A kockázattársadalom célja viszont: mindenkit kíméljen meg a
méreg.” (Beck, 2003: 73.).

Ebből Beck arra következtetett, hogy az ipari társadalomban, avagy a *hi-
ánytársadalomban*, a *szükség szolidaritása* a társadalom hajtóereje; a *kockázattár-
sadalom* esetén a közös szükség szerepét pedig a közös szorongás vette át, lét-
rehozva ezzel a *szorongásra épülő szolidaritást* (Beck, 2003). A központi kérdés
Becknél tehát a kockázatok menedzselése, s így a jövő kiszámíthatóvá tétele
– ezzel megtartva a modernitás alapértékeit.

Beck elmélete a kortárs politikaelméletben

Mit jelent mindez a fentiekben taglalt politikaelmélet vonatkozásában? Beck
nem pusztán a társadalmi kohézió mibenlétét taglalja. Sokkal inkább játszik a
weberi pillanat kategóriájával, amelyre Palonen (1998) is rámutat: „Az erőltetett
célracionalitás, amely ma megköveteli, hogy az értékeket számszerű formába
öltöztessék, úgyszólván magába olvasztotta az értékracionalitást, de ezzel el-
vesztette saját bizonyosságát és megjelenési formáját, és társadalmi metamor-

főzison ment keresztül a »kockázat és a veszély racionalitásává.« (Beck, 1988: 146, idézi: Palonen, 1998: 320. – saját fordítás.).

Palonen úgy értékeli munkásságát, hogy Beck számára a politika valójában a globális kockázatok kollektív kezelési módozatainak összessége, s hozzáteszi: „[a] kockázat és a másodlagos következmények figurái Becknél a kontingencia paradigmaivá váltak, amelyek koncepcionálisan összefüggenek a politikával.” (Palonen, 1998: 323. – saját fordítás).

Ez kulcsfontosságú szempont Palonen – illetve Beck – interpretációjában, hiszen a becki *kockázat-társadalomról* szóló társadalomelmélet egy új típusú kiszámíthatatlanságot vezet be. Ez a megközelítés túlmutat a cél-eszköz racionalitásán, amelyet még a machiavelli–weberi kontingenciaértelmezés keretei között fedezhetünk fel – érvel Palonen, idézve Becket: „A kockázat kategóriája a társadalmi gondolkodás és viselkedés olyan típusát jelöli, amelyre Max Weber nem is gondolt. Ez poszttradicionális, bizonyos értelemben poszttracionális, legalábbis a posztcélracionalitás értelmében. A kockázatok éppen a célracionális rend megvalósításával keletkeznek. Csak a normalizációval [...] válik nyilvánvalóvá, hogy a kockázati kérdések a maguk eszközeivel belülről kioltják és feloldják a rend kérdéseit.” (Beck, 1974: 47., idézi Palonen, 1998: 320. – saját fordítás).

Beck fenti alaptétele szerint a kockázat a modernitás projektjének megvalósításából eredő melléktermék, amely módosított formában továbbörökíti a kontingencia machiavelli–weberi formuláját. A globalizáció – különösen a globális interdependencia fokozódása – következtében pedig egyre több társadalmi jelenség nyer politikai dimenziót. Beck az alábbiak szerint érvel: „A jelentős nukleáris, kémiai, genetikai és ökológiai veszélyek felülírják a kockázat-biztonság-számítás négy alappillérét. Először is, a károk korlátlanok, globálisak és gyakran helyrehozhatatlanok: a pénzbeli kártérítés gondolata megbukik. Másodszor, a pusztulás veszélye esetén a legrosszabb, elképzelhető balesetre vonatkozó megelőző utógondozás kizárt: az anticipatív utóellenőrzés biztonsági elképzelése megbukik. Harmadszor, a 'baleset' elveszíti tér- és időbeli határait és így értelmét is; olyan 'esemény'-nyé válik, amelynek se eleje, se vége, a kúszó, galoppozó és egymást átfedő pusztítás „nyílt végű fesztivál”-jává. Ez azonban azt jelenti, hogy az irányt adó normák, a mérési eljárások és így a veszélyek kiszámításának alapja is megszűnik; az összehasonlíthatatlant összehasonlítják, a számítás eltitkolássá válik.” (Beck, 1991: 122–123., idézi Palonen, 1998: 325. – saját fordítás).

Itt érhető tetten a kontingencia becki formulájának temporális értelemben vett forradalmi jellege: bár eseményként tételeződik, viszont a globalizált környezetben nem csupán térbeliségét, hanem időbeliségét is elveszíti. A csernobili nukleáris katasztrófa példája Palonen (1998) munkájában is visszatér, elvégre az atomerőműből kiszabadult radioaktív felhő és az általa szétszórt anyag évszázadokon át fennmarad, tartós hatást gyakorolva az ökoszisztémára. Ilyen

értelemben – még ha nem is egy konkrét politikai vezető cselekedetével találkozunk – a *kairoszi* értelemben vett idő, valamint a cselekedet általi pillanat megragadása, illetve a cselekedet révén kialakuló pillanat kiterjesztése értelmét veszti. A csernobili atombaleset kezelése ezzel szemben sokkal inkább az idővel történő verseny megnyilatkozása volt: immáron *kronoszi* értelemben van jelen az esemény, s maga az esemény is folyamattá válik.

Egy másik lényeges különbség a becki kontingencia esetén annak hatósugarában keresendő. Ugyan a machiavelli–weberi háttér- és operatív kontingenciák is számos egyént érintettek (Illés, 2021), mégsem beszélhetünk olyan helyzetről, amelyek Beck értelmezése esetén állnak fenn. A kockázat mint a kontingencia új formája totális a maga nemében, ugyanis globális és így univerzális jelenségek: kivétel nélkül mindenkit érintenek; hovatovább, politikai természetűvé válnak, lokalitásukat veszve.

Palonen úgy véli, hogy a *kockázatok* becki értelmezése a háttérkontingencia jelentőségre tesz szert, pontosabban: „[...] a háttérkontingencia háttérbe szorulása, amelyet a bürokratizálódás hozott magával, az individualizálódás és a globális kockázatok miatt elvesztette jelentőségét. [...] a weberi pillanat egyik fele, a bürokratizáció mint kontingenciát elnyelő háttér elavulttá vált” (Palonen, 1998: 329–330. – saját fordítás). Ahogyan Palonen is kiemeli, az operatív kontingencia – mint a weberi pillanat másik fele (Panolene, 1998: 330.) – továbbra is releváns marad, ugyanakkor nem beszélhetünk olyan normál állapotról, alacsony háttérkontingenciáról, amelyről Weber a maga korában beszélt. Olyan komplex, interdependens és globális folyamatok szövik keresztül a mindennapokat, amelyek a modernitás alaptételével, a kiszámíthatósággal mennek szembe (Beck, 2003; 2008; Rosa, 2024).

IDŐ MINT KONTINGENCIA, KONTINGENCIA MINT NORMÁL ÁLLAPOT

Norbert Elias az időt egyenesen szimbolikus társadalmi intézményként kezeli: az egyén beleszületik egy olyan környezetbe, ahol az idő mint vonatkoztatási rendszer, változások értelemezését lehetővé tevő tényező, valamint a további egyének életvitelét befolyásoló tényező létezik. Társadalmi intézmény, tehát a humán interakciók szabályozásáért felel; s Elias szerint külső kényszerből idővel belső kényszermintává alakul – többek közt ezzel válik az egyén társadalmi lényé, megtanulva a konszenzuális viselkedési normákat a mindennapi élet területein. Az időt mutató óra, illetve az idő, amelyet az óra mutat, ilyen formán instrumentum is, amely szabályozni tudja az egyén és a társadalom mindennapjait (Elias, 1990; Safranski, 2017; Woodcock, 2024).⁶ Felvetődik a kérdés: vajon a mindennapok esetlegességét valóban csökkenthetjük egy ilyen eszköz alkalmazásával? A válasz igenlő, ugyanakkor elkerülhetetlenül szembeszűlnünk kell bizonyos korlátokkal és ellentmondásokkal.

A technológiai fejlődés első szakasza – Időzóna mint háttérkontingenciát csökkentő instrumentum

Az óra szabályozó funkcióval rendelkezik, s mint ilyen, a társadalmi együttélés racionalizálásához járul hozzá – ellenben az óra nem egyezik magával az idővel, pusztán az idő tapasztalásához járul hozzá (Safranski, 2017). Ugyanakkor e tárgy nem csak az egyes egyénekre irányuló instrumentumként jelent meg. A második ipari forradalom következtében elterjedt vasúti tömegszállítás és tömegközlekedés megkövetelte az idő egységesítését is. Ezt különösen az amerikai kontinensen végbe menő terjeszkedés kívánta meg, elvégre óriási területeket voltak képesek bevonni a gazdaságba. Ugyanakkor ahhoz, hogy a gazdaságba újonnan bevont területek között megteremthessék az összhangot; azaz racionalizálják a gazdaságot és a logisztikát, egy új instrumentum létrehozatalára volt szükség. 1883-ban Kanada és az Amerikai Egyesült Államok a helyi idő használatát lecserélte az időzónák alkalmazására a vasúti tömeg- és teherszállítás területén. Ezzel a helyi időket felváltotta a társadalmivá tett idő, azaz a modernitás során *„az eltérő területeken fekvő államok már homogenizálták állami területeiket, most az időegységesítése ment végbe”* (Safranski, 2017: 85; Howse, 1980); azaz létrejöhetett a kollektív időtapasztalat.

Ezáltal a racionalizáció egy új instrumentum segítségével kontinentális, s később globális kiterjedésre tett szert. Ennek tekintetében az externális behatások, azaz a háttérkontingencia kiszámíthatóvá, megelőzhetővé, orvosolhatóvá vált. Nem véletlenül kell kitérnünk minderre, ugyanis éppen ebben az időszakban zajlik a modern állam születése, azaz a Weber által leírt bürokratizálódási folyamat is (Weber, 2020). A racionalizáció érdekében alkalmazott instrumentális idő egyre nagyobb szerepet töltött be a társadalom egyre több területén; Frederick Winslow Taylor és Henry Ford forradalmasította a munkaszervezést ugyanezen időszakban (Mattelart, 2004): *„[e]lőször a legnagyobb és legszebb órák díszeltek a templomok tornyai és onnan küldték le figyelmeztető üzenetüket az emberekhez. Később a vasútállomásokon és a gyár-csarnokokban leltünk rájuk, míg végül fel nem bukkantak a legtöbb ember csuklóján. Ebben a pillanatban már mindenki tudhatta – és leginkább: mindenkinek tudnia kellett, hogy hányat ütött az óra* (Safranski, 2017: 87).

Az óra révén az élet egyre több aspektusa került az univerzalizálás, a racionalitás és a pontosság hatása alá (Rosa, 2024; Safranski, 2017), s úgy érezhetjük, a háttérkontingencia fölött képesek vagyunk uralkodni egyéni, társadalmi és politikai tekintetben egyaránt.

A technológiai fejlődés második szakasza – Az időzónák feleslegessé válása

Jelen tanulmány legsarkalatosabb kérdése, hogy normál állapotban (vö.: Körrösenyi–Illés–Metz, 2017) vagyunk-e? Képes-e a modernizáció racionalitása az előzőekben felsorolt tényezők bevezetésével csökkenteni a háttérkontingenciát? Az idő valóban egy instrumentumként létezik, mérhető, s *kairosz* helyett immáron teljes mértékben *kronosz* létezik? Valóban képes volt a technológia a világ – nyelvi, statisztikai, kulturális, vagy éppen gazdasági – egységesítésére, amelynek igényét számos szerző fogalmazta meg az évszázad során (vö.: Mattelart, 2004; Beniger 2004).

Számolnunk kell a korábban jelzett bizonytalansággal. Ugyan tisztáztuk Palonen és Beck munkássága alapján, hogy a modernitás kitermeli a maga irracionális és kontingens eseményeit – amelyek a maguk nemében már nem is tekinthetők eseményeknek a szó eredeti értelmében –, ellenben mélyebbre kell ásunk, hogy a technológiai fejlődés hatására átalakuló idő szerepéről beszéljünk, s ez alapján nézzük meg újból a háttérkontingencia helyzetét.

Az 1938-ban az Amerikai Egyesült Államokba költöző Zbigniew Kazimierz Brzezinski, lengyel, később amerikai állampolgárságú diplomata és politológus John F. Kennedyt a világ első globális elnökének tartotta, ugyanis úgy vélte, hogy az elnök belpolitikai ügyként kezelte a világ történeteit. Ezzel egyöntetűvé tette: a politikai folyamatok a második világháborút követően globálisá váltak (Brzezinski, 1970); ugyanakkor mindezt kiegészítette azzal, hogy a posztindusztriális társadalmakat immáron „[...] kulturális, pszichológiai, társadalmi és gazdasági szempontból a technológia és az elektronika – különösen a számítógépek és a kommunikáció – hatása alakítja” (Brzezinski, 1970: 28. – saját fordítás). Brzezinski egy egyre komplexebbé váló és egyre gyorsabban változó világról ír. Esetében arról van szó, hogy a hetvenes évekre óriási mértékben megugrott a termelés, az információ feldolgozásának és továbbításának kapacitása; s mindezek következtében globális politikai folyamatokkal állunk szemben. A tudományos-technikai forradalom, az oktatás kiterjesztése, a tudomány elérhetőbbé válása, valamint az egyetemek funkcióinak átalakulása következtében arra következtet, amelyet Daniel Bell (1960) is állított: az ideológiák korának vége van – ellenben a vége-diskurzust meghosszabbítja azzal, hogy az ideológiák helyébe kényszerítő erejű, eszkatológia nélküli tényezők kerülnek (Brzezinski, 1970; Mattelart, 2004): mintha a jelen szerepének megerősödését tapasztalnánk.

A Brzezinski által említett tényezők hatására, valamint az óra globális összehangoltságának következtében az emberiség megtapasztalta a *globális egyidejűség* jelenségét – az infokommunikációs technológiák (IKT) következtében létrejött a valós idejű kommunikáció. Az idő társadalmivá tétele a jelen valóban felértékeli a múlttal és a jövővel szemben, elvégre minden egyszeri és megismerhetetlen rögzíthetővé, így számtalanszor újrajátszhatóvá válik.⁷ Mind-

azonáltal a technológiai fejlődés hatására az idő nem csak társadalmi, hanem gazdasági tényezővé is vált, ahogyan fentebb már említettük. Hartmut Rosa (2013; 2024) munkájában a modernitás ezen irányú újraértelmezésére tesz kísérletet, amely mentén mi is mélyíthetjük az idő és a háttérkontingencia kortárs értelmezési lehetőségét.

IDŐ MINT STRUKTÚRA – A HÁTTÉRKONTINGENCIA KONTANS ÉRTÉKÉNEK MEGDŐLÉSE?

Legfőbb kérdésünk az elmélet és a gyakorlat szempontjából tehát az, hogy weberi normál állapotban vagyunk-e? Normál állapotról beszélhetünk-e akkor, amikor különböző, globális kiterjedésű kockázatokkal nézünk szembe, amelyek ráadásul át is fedik egymást? A technológiai fejlődés következtében kialakult tér-idő zsugorodás és azonnaliság kultúrája nem éppen strukturális tényezővé tette az időt?⁸ „Manapság szigorú időrezsím alatt élünk. Pontosan szabályozott munkaidő, szabad idő, iskolai és képzési idő. Pontosan koordinált időtervek a közlekedésben és a termelésben. Mindennel kapcsolatban határidőkre kell ügyelnünk, kölcsönösen ellenőrzések és hitelek kapcsán. [...] [Az idő] [a]bból adódóan is szűkössé válhat – és ez a leggyakoribb eset –, hogy nem jól becsültük meg azt az időtartamot, amelyre valamely tervhez szükségünk van. A szűkösség semmi esetre sem sajátossága az időnek, hanem egy probléma, amely akkor lép fel, ha gazdaságivá tesszük.” (Safranski, 2017: 101–102. – saját kiegészítés)⁹

Az idő nem csak társadalmivá, de gazdaságivá tett tényező is egyben, s annak szűkössége magához a cselekvéshez kötődik. Határidőt szabunk a politikai életben is, például csak négy év áll rendelkezésére az inkumbens hatalomnak a kormányzásra. Ezt be kell osztania, a vezetőnek gazdálkodnia kell vele. De időhiánnyal találkozhatunk akkor is, hogyha kampányidőszakban egy másik féllel versenyzik a hatalom megszerzéséért: „A cselekvés rendszereiben fellépő időszűke vonja maga után azt a következményt, hogy az idő olyannyira dologi jellegűvé válik, mint egy áru: mintha az idő egy szűkös jószág volna, amelyet a lehető legrágább áron kell értékesíteni, és amelynek szűkösségét – más gazdasági javakhoz hasonlóan – azért lehet előidézni, hogy árát még jobban felszóróljuk.” (Safranski, 2017: 102–103.).

Ilyen értelemben tehát nem csak az időzítés válik a cselekvés és különösen a politikai cselekvés kurrens tényezőjévé (vö.: Gáspár, 2021), az idő strukturális vetületben is megmutatkozik. Safranski (2017) amellett érvel, hogy a politika világa vált a gyorsulás motorjává, ugyanis a francia forradalmat követően az üdvtörténet ígéreteit kisajátította az egyház feladatköréből, szekularizálta azt. A politika irányította egyre inkább a növekedés programját, amely a tervutasításos gazdaságban bontakozott ki legmarkánsabb módon.

A pénzpiac globalizációjával azonban csak egyetlen dolgot tehetett a politika világa: jogrendszereket hozott létre szupranacionális szinten, amelyek garantálják a gyors döntések meghozatalát. A jelen kényszerítő ereje megkérdőjelezi a demokratikus döntéshozatali módszert, szétszabdalva a modernitás egységes időrezsimjét (Assmann, 2013; Rosa, 2013; Safranski, 2017). Esetünkben a háttérkontingencia magas mivoltját az adja tehát, hogy az IKT-k fejlődése és a globalizáció folyamata révén gyorsulásról beszélünk: „[...] az élet tempójának a fokozódása az egy időegységre jutó cselekvés- és/vagy élményepizódok számának növekedése [...] az időbeli erőforrások szűkösségével és az ebből fakadó »időhiánnyal« függ össze [...] (Rosa, 2013: 64. – saját fordítás). Ez alapján megállapítható, hogy a modern bürokrácia háttérkontingenciát csökkentő hatása már nem tekinthető olyan stabilnak, mint korábban Weber feltételezte. A technológiai fejlődés, a globalizáció, valamint a politikai és társadalmi rendszerek fokozódó komplexitása olyan dinamikákat eredményezett, amelyek újraértékelik ezt a feltételezést.

KONKLÚZIÓ

A kortárs politikaelméleti szakirodalom belátása szerint az idő hatékony elemzési keretet biztosíthat a kortárs politikai cselekvés értelmezése szempontjából. Mint láthattuk, a társadalomelmélet, a technikatörténet és az időfilozófia tanulságai alapján kijelenthető, hogy a XXI. században az idő nem csupán a politikai cselekvés egyik módjaként artikulálódik; az idő strukturális értelmezése hozzájárul a kortárs politikai folyamatok időbeli dinamikájának vizsgálatához. Központi felvetésem, miszerint a politika működése szempontjából kulcsfontosságú az időhöz való viszony tudatos mérlegelése, szükségessé tette a politikai cselekvés elméleti olvasatának módosítását. A cselekvés temporális dimenziója nem csupán a hatékonyság vagy a stratégiai tervezés szempontjából releváns, hanem a stabilitás szempontjából is meghatározó szerepet tölt be. Az idő instrumentális használata kiterjesztheti a politikai cselekvés hatókörét, ahogyan a kortárs diskurzusból kiderül, legyen szó a megfelelő pillanat (*kairosz*) kihasználásáról vagy egy externális sokk hatásainak kezeléséről. Ugyanakkor az idő nem csupán egy eszköz, hanem egyben a politikai cselekvés keretéül szolgáló struktúra is: a politikai aktorok és intézmények az időben léteznek, az eseményekre reagálnak, vagy éppen ők maguk generálnak új eseményeket, amelyek új típusú időbeli összefüggéseket teremtenek. A machiavelli-weberi pillanat mint keret temporális értelemben lekorlátozza az értelmezés terét magára a performatív aktusra és annak közvetlen időkörnyezetére; az idő pusztán annak pillanatában nyilvánul meg. A technológiai fejlődés következtében azonban beláthatjuk, hogy a weberi *háttérkontingencia* konstans alacsony szintű értelmezése túlzottan felértékelheti az *operatív kontingencia* szerepét.

A kifejtettek alapján, a temporalitás puha megközelítésével alapot adhatunk új, az idő *kronoszi* értelemben vett problémájára érzékeny kutatásoknak is.

A kronopolitikai megközelítés ezzel normatív kérdéseket is felvet. Mennyiben szükséges fenntartani az alacsony háttérkontingenciát? Az idő strukturális értelmezésén keresztül pedig új perspektívák nyílnak a politikai rezsim elemzésére: milyen mértékben sajátítják ki az időt és milyen temporális orientációk figyelhetők meg működésükben? A politikai rendszerek lineáris fejlődést követnek, vagy inkább diszkontinuitások és időbeli törések révén próbálják fenntartani stabilitásukat az externális hatásokkal szemben? A deliberációban megjelenő, vagy éppenséggel a képviselőlet esetén alkalmazott új technológiai eszközök milyen hatással vannak az állampolgárok időélményére? Milyen az adott rendszer kronopolitikája? Tovább csökken-e a jövőperspektíva szerepe a jelennel és az azonnaliséggel szemben, avagy ki tudunk alakítani olyan kulturális és politikai eljárásokat, amelyek révén meg tudjuk őrizni a demokratikus eljárásrendet?

JEGYZETEK

- ¹ A kontingencia társadalomelméleti értelmezésének jelentősége abban rejlik, hogy „[...] a szociológiai társadalomelmélet két inherens kérdéskörre szűkül. Egyrészt annak tisztázását tekintve feladatának, hogy a modern társadalom szerveződése (amelynek alapján áll), mint rendszer hogyan képes stabilizálni önmagát, miközben fenntartja létrejötté alapját, a társadalmi differenciálódás dinamizmusát. [...] Másrészt az elmélet arra keresi a választ, hogy e rendszer működéséhez hogyan kapcsolódnak az egyének, mint önálló társadalmi aktorok: melyek aktivitásuk mozgató rugói, mint orientációk, intenciók, továbbá melyek a cselekvők által érvényesnek tekintett normák, milyen az egyéni értékviláguk, s ez hogyan ágyazódik be a modern társadalom tagolt rendszerébe, miképpen kapcsolódik annak elveihez? Rendszerelmélet és cselekvésemélet a szociológiai társadalomelméletnek két, egymást kölcsönösen feltételező területe (Balogh, 2010: 76.). Balogh István mellett érvel tehát, hogy a társadalomelmélet is a rend és az esetlegesség dinamizmusára kíváncsi, csak úgy, mint a kontingencia jelenségének machiavelli–weberi értelmezését továbbvivő politikaelméleti munkák, amelyek ugyancsak a struktúra–ágencia-kettősség mentén mutatják be eredményeiket.
- ² A kontingencia strukturalista-, illetve ágenciaközpontú politikatudomány értelmezésének részletes bemutatása nem célja jelen tanulmánynak. Ehhez különösen vö.: Körösiényi et al. (2017).
- ³ Vö.: Sik, 2013a; 2013b; 2013c; 2013d; Rényi–Sik–Takács, 2014.
- ⁴ Beck ugyan elsősorban a másodlagos modernitás és a reflexív modernitás kifejezéseket használja; elméleti síkon azonban ezek értelmezhetők a későmodernitás altípusainak, ezért használom ezt a kifejezést. Vö.: Giddens, 1991.
- ⁵ Beck az osztályfogalmat e műben nem konkretizálja, mint írja: „»Az ipari vagy osztálytársadalom« (a legtagabb *marxi és weberi értelemben*) [...]” (Beck, 2003: 26.). Megállapítható, hogy a vagyon egyéni felhalmozására és az élmények szerepére utal fogalomhasználata, ugyanis a hagyomá-

nyos osztálytagozódás helyét Beck szerint eltérő fogyasztási stílusok váltották, illetve váltják fel (Beck, 2003: 142.) – ennyiben posztmaterializmusra nyitott megközelítése. Beck szerint a késő-modernizáció megváltoztatja az individuum számára korábban rendelkezésre álló értékészleletet, ugyanis a modernitás stabil, szabályozó jelleggel bíró cselekedeti módjai – mint amilyen a munka, a közösség, életcél – jellegüket tekintve alapjaiban rendültek meg. Gondoljunk csak a távmunkára, a home office-ra, a kötetlen munkaidőre; vagy éppen a folyamatosan változó online közösségekre. Beck ezt azzal magyarázta, hogy e három tényezőt tekintve pluralizálódás és individualizáció ment végbe (Beck, 2003).

- ⁶ Elias konstruktivista megközelítése analógiát mutat George Woodcock strukturalista megközelítésével, aki az időt egyenesen hatalmi eszközként definiálja.
- ⁷ Részletesebben, vö.: Safranski (2017).
- ⁸ A tér-idő zsugorodás elsősorban posztmodern társadalomelméleti koncepció, amely arra világít rá, hogy a közlekedés sebességének, az árunövekedés és tömegközlekedés kapacitásának, valamint az információáramlás azonnaliságának hatására radikálisan lecsökkennek a földrajzi távolságok. Ehhez vö.: Rosa (2013) és különösen Harvey (1990).
- ⁹ Aleida Assmann (2013) azt fogalmazza meg, hogy ez az időre짐 a modernitás korában, így az ipari társadalomban működött ebben a formában, míg korunkban számos időre짐 különül el egymástól. E koncepció alapja a múltbéli tapasztalatok és a jövőbeli elvárások horizontjának egymástól történő elszakadása (Koselleck, 1959; Palonen, 2009), azaz a korábban bevált eljárások egyre inkább elvesztik megbízhatóságukat. Assmann értelmezése felől olvasva a magas háttérkontingencia tényezője ezáltal hozzájárulhat a múltat misztifikáló karizmatikus, alapvetően unortodox eljárásokat alkalmazó vezetők megjelenéséhez és népszerűségének növekedéséhez (Mumford, 2006; Crayne–Medeiros, 2021).

IRODALOM

- Achmon, Yigal–Achmon, Moshe–Dowdy, F. Ryan–Spiegel, Orr–Claypool, Joshua T.–Toniatto, Juliano–Simmons, Christopher W. (2018): Understanding the Anthropocene through the lens of landfill microbiomes. *Frontiers in Ecology and the Environment*. 16 (6): 354–360. <https://doi.org/10.1002/fee.1819>
- Assmann, Aleida (2013): Transformations of the Modern Time Regime. In: Lorenz, Chris; Bevernage, Berber (eds.): *Breaking up Time. Negotiating the Borders between Present, Past and Future*. Göttingen, Vandenhoeck et Ruprecht, 39–65. <https://doi.org/10.13109/9783666310461.39>
- Balogh István (2010): Politikai társadalomelmélet. Vázlat a társadalomelméleti paradigmák történeti változásáról. *Politikatudományi Szemle*, XIX/1. 67–93.
- Beck, Ulrich (1974): *Objektivität und Normativität*. Reinbek, Rowohlt. <https://doi.org/10.1007/978-3-322-95701-6>
- Beck, Ulrich (1988): *Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit*. Frankfurt/M, Suhrkamp.
- Beck, Ulrich (1991): *Politik in der Risikogesellschaft*. Frankfurt/M, Suhrkamp.
- Beck, Ulrich (2003 [1986]): *A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba*. Budapest, Századvég Kiadó

- Beck, Ulrich (2008 [1998]): *Világkockázat-társadalom. Az elveszett biztonság nyomában*. Szeged, Belvedere.
- Bell, Daniel (1960): *The End of Ideology*. Cambridge, Harvard University Press.
- Beniger, James R: (2004 [1986]): *Az irányítás forradalma. Az információs társadalom technológiai és gazdasági forrásai*. Ford.: Rohonyi András, Budapest, Gondolat–Infonia.
- Brzezinski, Zbigniew (1970): *Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era*. New York, The Viking Press.
- Crayne, Matthew P.; Medeiros, Kelsey E. (2021): Making Sense of Crisis: Charismatic, Ideological, and Pragmatic Leadership in Response to COVID-19. *American Psychologist*, 76(3): 462–474. <https://doi.org/10.1037/amp0000715>
- Dessewffy Tibor (2004): *A kocka el van veszve*. Budapest, Gondolat.
- Durkheim, Émile (2001 [1893]): *A társadalmi munkamegosztásról*. Ford.: Csákó Mihály, Budapest, Osiris Kiadó.
- Elias, Norbert (1990 [1984]): Az időről. Ford.: Berényi Gábor, In: E. Bártfai László–Gellériné Lázár Márta (szerk.): *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 15–47.
- Gáspár Kristóf (2021): A jó időzítés – Az időtényező szerepe a politikai cselekvésben. In: Antal Attila (szerk.) (2021): *Politikatudományi tanulmányok 2021*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 36–43.
- Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Stanford, Stanford University Press.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, California, Stanford University Press.
- Harvey, David (1990): *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge, Blackwell.
- Heidegger, Martin (1993 [1966/1976]): „Már csak egy Isten menthet meg bennünket” (SPIEGEL-interjú Martin Heideggerrel 1966. szeptember 23-án). Ford.: Krémer Sándor. In: Ivacs Ágnes, Oláh Csaba, Tencz Béla, Tölgyes Sándor (szerk.) (1991): *Gondolat-Jel 1993 I-II*. Szeged, CHIRON Bt., 44–59.
- Heidegger, Martin (2004 [1949/1954]): Kérdés a technika nyomán. Ford.: Geréby György. In: Tillmann J. A. (2004) (szerk.): *A későújkor józansága II*. Budapest, Gondczöl Kiadó, 111–134.
- Horkay Hörcher Ferenc (2006): Prudencia, kairosz, decorum – A konzervativizmus időszemléletéről. *Információs Társadalom*, 6(4): 61–80. <https://doi.org/10.22503/infars.VI.2006.4.7>
- Howse, Derek (1980): *Greenwich Time and the Discovery of the Longitude*. Oxford, Oxford University Press.
- Illés Gábor (2021): *A realista politikus. A cselekvés perspektívái a realista politikaelméletben*. Budapest, Gondolat–MTA-TK PTI
- Jünger, Ernst (2014 [1920]): *Acélzivatárban*. Ford.: Csejtei Dezső, Juhász Anikó, Budapest, Kossuth.
- Koselleck, Reinhart (1959): *Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*. Frankfurt/M, Suhrkamp.
- Körösényi András–Illés Gábor–Metz Rudolf (2017): A politikai vezetők szerepe válsághelyzetekben: fogalmi-elméleti keret és kutatási kérdések. In: Körösényi András (szerk.) (2017): *Viharban kormányozni*. Budapest, MTA PTI, 9–46.

- Little, Adrian (2022): *Temporal Politics. Contested Pasts, Uncertain Futures*. Edinburgh, Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.1515/9781399504669>
- Machiavelli, Niccolò (2024 [1532]): *A fejedelem*. Ford.: Lutter Éva. Budapest, Trubadúr Könyvek Kiadó Kft.
- Mattelart, Armand (2004 [2001]): *Az információs társadalom története*. Ford.: Gelléri Gábor. Budapest, Gondolat–Infonia
- Mitcham, Carl (2022): What Is Living and What Is Dead in Classic European Philosophy of Technology? In: Vallor, Shannon (ed.) (2022): *The Oxford Handbook of Philosophy of Technology*. Oxford, Oxford University Press, 19–34. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190851187.013.3>
- Monastersky, Richard (2015): First atomic blast proposed as start of Anthropocene. *Nature*. <https://doi.org/10.1038/nature.2015.16739>
- Mumford, Michael D. (2006): *Pathways to Outstanding Leadership. A Comparative Analysis of Charismatic, Ideological, and Pragmatic Leaders*. New York, Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780415963633>
- Palonen, Kari (1998): *Das „Webersche Moment“: zur Kontingenz des Politischen*. Opladen, Westdeutscher Verlag. <https://doi.org/10.1007/978-3-322-89959-0>
- Palonen, Kari (2009 [2006]): *Küzdelem az idővel. A cselekvő politika fogalomtörténete*. Budapest, L'Harmattan Kiadó
- Pocock, John G. A. (2003 [1975]): *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton, Princeton University Press.
- Rényi Ágnes–Sik Domonkos–Takács Erzsébet (2014): Elemzési szempontok a késő modern társadalmak kordiagnózisához. *Szociológiai Szemle*, 2014/3. 18–60.
- Rosa, Hartmut (2013 [2005]): *Social Acceleration. A New Theory of Modernity*. Trans. by Jonathan Trejo-Mathys, New York, Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/rosa14834>
- Rosa, Hartmut (2024 [2018]): *A kezelhetetlen*. Ford.: Csordás Gábor. Budapest, Typotex.
- Safranski, Rüdiger (2017 [2015]): *Az idő. Amit velünk tesz, és amivé mi tesszük*. Ford.: Simon József. Budapest, Typotex.
- Segre, Sandro (2000): A Weberian Theory of Time. *Time and Society*, 9, 147–170. <https://doi.org/10.1177/0961463X00009002001>
- Sik D. (2013a): Giddens modernitáselmélete: identitás és intimitás. *Replika*, 82. 131–144.
- Sik D. (2013b): Giddens modernizációelmélete: Intézményi átalakulás és politikai praxis. *Replika*, 82. 97–112.
- Sik D. (2013c): Giddens társadalomelmélete. In: *Társadalomkutatás: a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának folyóirata*, 31, 55–71.
- Sik D. (2013d): Lash modernitáselmélete. Új jel-kép: kommunikáció, közvélemény, média, 3-4. szám. <https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2013.3-4.2>
- Weber, Max (2020 [1905]): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Ford.: Ábrahám Zoltán. Budapest, L'Harmattan
- Woodcock, George (2024 [1944]): Az óra zsarnoksága. Ford.: Bertalan András Miklós. *Tett*, 2024. 04. 26. Elérhető: <https://tett.merce.hu/2024/04/26/george-woodcock-az-ora-zsarnoksaga/>, letöltés dátuma: 2024. november 4. Eredeti verzió elérhető: <https://files.libcom.org/files/TheTyrannyoftheClock.pdf> (letöltve: 2024. november 4.)

KITEKINTŐ

Baranyai Artúr:

Elméleti keretek árnyékában? Irányzatok és tendenciák
a kortárs politikai ideológia-kutatásában

ELMÉLETI KERETEK ÁRNYÉKÁBAN?

Irányzatok és tendenciák a kortárs ideológiakutatásában

Baranyai Artúr

(ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Intézet;
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet)

*A tanulmány beérkezett: 2025. január 22., opponálás: 2025. január. 23. – 2025. április 25.,
véglegesítve: 2025. június 15.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Az elméleti és diszciplináris vitákkal terhelt ideológiakutatás az elmúlt évtizedekben gyümölcsöző szakirodalmat teremtett. A különböző perspektívák összeegyeztetésére tett kísérletek ellenére azonban az előfeltevésekkel kapcsolatos szétartó álláspontok továbbra is fennállnak. Az így kialakult zavaros kép feloldása érdekében jelen tanulmány a narratív irodalmi áttekintés műfajához fordulva kísérli meg rendszerezni az ideológiai elemzés irányzatait, azonban igyekszik túlmutatni azok szimpla recepcióján. A metaelméleti viták megragadásához egy analitikus szempontrendszert felvázolva feltárja az ideológiakutatás különböző felfogásait, és illusztratív példákon keresztül szemlélteti azok kurrens kutatási eredményeit és alkalmazási lehetőségeit. Az írás célja, hogy az ideológiakutatást elméleti és módszertani keretek olyan rendszereként jelenítse meg, amely rugalmasan igazítható különböző vizsgálati paradigmákhoz, és amely ezáltal kortárs politikai jelenségek újszerű megvilágítását teszi lehetővé. Amellett érvel, hogy a tudatosság az ideológiafogalom alkalmazása kapcsán és az elemzési eszközök problémaorientált megválasztása, ha nem is oldja fel a terület heterogenitását, hozzájárul az ideológiákhoz való tudományos viszonyulás finomodásához, s így végső soron a diszciplína fejlődéséhez is.

Kulcsszavak: politikai ideológia ■ ideológiakutatás ■ narratív irodalmi áttekintés ■ metaelméleti kérdések ■ episztemológia

Az ideológiafogalom tudományos alkalmazása tulajdonképpen annak késő XVIII. századi megjelenése óta vitatott. Mi sem mintázza jobban ezt a diverzitást, mint hogy az ideológiával foglalkozó írások a posztstrukturalistától (Turner, 2017) egészen a pszicho-fiziológiai (Osmundsen et al., 2022) perspektíváig terjednek. A megközelítések között tehát fundamentális tudományfilozófiai és diszciplináris törések uralkodnak. Míg a kortárs politikatudományi és társadalomtudományi szakirodalom egyaránt kiemelt figyelmet fordít a politikai ideológia(k)ra, a fogalomra történő elméleti reflexió gyakran hiányos, s ezáltal a vonatkozó megközelítések ideológiai dimenziója implicit marad.

Az ideológiafogalom, illetve egyes ideológiai irányzatok olyan alapvető kérdések kapcsán is felmerülnek, mint a demokráciák és nem demokratikus

rezsimek működése, a populizmus jelensége, valamint a politikai polarizáció. Emellett a politikai ideológiák konvencionális mérésének, a politikai tér bal és jobboldalra osztásának kérdése továbbra is kurrens viták tárgyát képezi (Ba-uer et al., 2016; Lesschaeve, 2016; Noel et al., 2021; Wojcik et al., 2021). Ezekon a problémákon keresztül az ideológiai vizsgálódás tehát egyaránt érinti a politikai viselkedéskutatás, a politikai kommunikáció, a közpolitika, a kompara-tív politikatudomány és a politikaelmélet terrénumát, mi több, olyan társterü-leteket is, mint a pszichológia (Zmigrod, 2022) a nemzetközi kapcsolatok (Leader Maynard–Haas, 2023) vagy a menedzsment tanulmányok (Seeck et al. 2020). Hasonlóan sokszínű ezen perspektívák módszertani repertoárja is, kvantitatív és kvalitatív elemzések teljes skálája, de egészen absztrakt filozófiai módsze-rek alkalmazása és akár idegtudományi kísérletek egyaránt megjelennek. A mesterséges intelligencia fejlődése és az automatizált tartalomelemzések, nagy nyelvi modellek térnyerése tovább diverzifikálja a kortárs politikai jelenségek és azok ideológiai dimenziójának vizsgálati módjait.

Az ilyen mértékben szerteágazó kutatási területek és megközelítések abszt-raktabb beágyazása teszi szükségessé az ideológiai elemzés és az ideológiafo-galom tisztázását. Az egyes ideológiákat, vagy ideológiai problémákat, és az azokhoz kapcsolódó kurrens politikai-társadalmi jelenségeket csak akkor va-gyunk képesek tudományos igénnyel megérteni, ha elméleti és módszertani szinten egyaránt tudatos vizsgálódási keretrendszereket azonosítunk. Ez azért is különösen releváns, mert az ideológiai elemzésnek nem létezik egyetlen ki-tüntetett, objektíven meghatározott megközelítése. A kortárs ideológiai for-mációk elemzése során felmerül annak kérdése is, hogy azok a konvencioná-lis ideológiák megjelenési formái, vagy esetleg újszerű politikai gondolkodási struktúrákat alkotnak-e, új konfliktusdimenziót jelenítenek-e meg. Ezeket a kérdéseket egy absztraktabb vizsgálati repertoár perspektívájából érdemes megragadni – az ideológiakutatás pedig éppen ebben nyújt segítséget a poli-tikatudomány számára. Következésképpen, szembefordulva az ideológiákról szóló klasszikus kézikönyvek (Festenstein–Kenny, 2005; Freedén, 2003; Vin-cent, 1992) logikájával, jelen tanulmány az ideológiakutatás irányzatait vizs-gáló meta-elemzések (Leader Manyard, 2013; Leader Maynard–Mildenberger, 2018; Norval, 2000, Ostrowski 2022: 141–163.) sorába illeszthető. A hangsúly tehát nem a különböző ideológiai családok jellemzőire és fejlődésére, hanem eggyel magasabb absztrakciós szintre kerül, és az ideológiakutatás, azaz az ideológiák vizsgálatáról alkotott elméleti iskolák előfeltevéseire és azok egy-máshoz való viszonyára összpontosít.

A magyar nyelvű szakirodalomban az ideológiai elemzés szerteágazó, no-ha egy-egy specifikus irányzat elméleti keretéhez forduló alkalmazásait talál-juk meg (Balázs–Molnár, 2019; Kiss, 2022; Körösenyi et al., 2020: 184–193.; Mándi, 2015; Pap, 2014; Sebők, 2019: 98–129.); s következésképpen az ideoló-

giakutatás gazdag angol nyelvű szakirodalmának és az ideológiafogalmat övező kortárs vitáinak recepciója még nem került feldolgozásra. Magyar nyelven tehát még nem született az ideológiai elemzés elméleti-módszertani repertóriumát összegző írás. Jelen áttekintő tanulmány ezt a rést kísérli meg betölteni, célja azonban túlmutat az ideológiakutatás különböző megközelítéseinek egyszerű rendszerezésén. Intenciója ugyanis elsősorban annak szemléltetése, hogy az ideológiai elemzés nem pusztán az ideológiákkal foglalkozó tudományos munkák ernyőfogalma, mindazonáltal nem is egy hermetikusan zárt egységes aldiszciplína, hanem különböző elméleti-módszertani keretek olyan rendszere, amely az éppen aktuális elemzési perspektívához igazíthatóan a kortárs politikai jelenségek vizsgálatának számtalan lehetőségét nyitja meg.

A tanulmány ezen célkitűzések megvalósítása érdekében a narratív irodalmi áttekintés (Juntunen–Lehenkari, 2021; Pautasso, 2019) műfajához fordul. Míg a szakirodalmat adatai alapján és statisztikai modellezéssel rendszerező szisztematikus áttekintés egyre elterjedtebb megközelítése a társadalom- és a politikatudománynak (Chapman, 2021; Dacombe, 2018), jelen kutatás tárgya jobban illeszkedik az előbbi technikához. A szisztematikus irodalmi áttekintés ugyanis természettudományos sztenderdeknek megfelelően elsősorban a kvantitatív, illetve kvantifikálható eredmények általánosítható és reprodukálható szintézisét nyújtja. Ennek átültetése a társadalomtudományba a kvalitatív munkák leértékelésével és az elméleti komplexitás figyelmen kívül hagyásával járhat, sőt, a módszertanilag hiányos, de egyébiránt meghatározó írások kizárásra kerülhetnek a mintából (Hammersley, 2001; Oakley et al., 2005; Wallace et al., 2004, de a kritikák árnyalásához lásd: Dacombe, 2018: 151–153.). Az ideológiakutatás egy hírhedten heterogén, filozófiai és empirikus perspektívákat egyaránt felölelő keretrendszer, így a felmerülő problémák halmozottan aktuálisak lehetnek. Következésképpen, nem elvitatva a szisztematikus áttekintés relevanciáját, jelen írás a belső érvényességet helyezi a középpontba az ideológiai elemzés feltérképezésének érdekében.

A tanulmány felépítése a következő: Először az ideológiai elemzés előfeltevéseit érintő disszonanciák kerülnek felvázolásra korábbi áttekintések megállapításaiból merítve és kitérve arra, hogy ezek milyen irányzatokban öltönek testet. Ezt követően a bemutatott meta-teoretikus viták alapján az írás összehasonlítja az ideológiakutatás politológiai szempontból leginkább releváns megközelítéseit, valamint illusztrálja azok kortárs alkalmazási lehetőségeit. Végül, a konklúzió összegzi a tárgyaltaakat, továbbá megfogalmaz egyes állításokat az ideológiai elemzés applikációjával kapcsolatban.

A KORTÁRS IDEOLÓGIAKUTATÁS TÖRÉSPONTJAI

Jelen írás mellett érvel, hogy az ideológiai elemzés szerteágazó megközelítésmódjait az egyes paradigmákat átívelő kísérletek ellenére egymásra kevésbé reflektáló (illetve egymás premisszáit kategorikusan elutasító) tudományos iskolák alkotják. A közös alap megtalálását tovább hátráltatja, hogy egyetértés tulajdonképpen csak az ideológiafogalom használatának relevanciája kapcsán van. A tanulmány az alábbiakban ezen egyes irányzatok között fennálló elméleti ellentétek és viták körvonalazására vállalkozik, illetve rajtuk keresztül feltérképezi az ideológiakutatás leginkább releváns politikatudományi elméleteit. Ezáltal célja, hogy rámutasson azokra az alkalmazási lehetőségekre, amelyeket az ideológiakutatás szerteágazó irányzatai nyújthatnak, s körvonalazza azokat a töréspontokat, amelyek választás elé állítják az ideológiakutatót.

Fogalomalkotás és a konvergencia-tézis elutasítása

Az ideológiakutatás egyik legalapvetőbb elméleti törésvonala az ideológia fogalomalkotásában ragadható meg. A szakirodalom ugyanis különbséget tesz az ideológia „neutrális” és „pejoratív” felfogása között, amelyek egymással ellentétes jelentéstartalmat társítanak a fogalomhoz, s ezek a jelentések eltérő hatást gyakorolnak az ideológiakutató szerepfelfogására (vö. Humphrey, 2005; Leader Maynard, 2017; Leader Maynard–Mildenberger, 2018: 565.; McLellan, 1995; Ostrowski, 2022: 42.; Turner, 2017).¹ A neutrális megközelítés az ideológiát „társadalomszervező, mindenütt jelenlévő és ezáltal megkerülhetetlen nézeteket megjelenítő gondolati erőforrásként” ragadja meg, „anélkül, hogy azokra illúzióként tekintene” (Turner, 2017: 94.). Az ideológiakutató perspektívájából ez elsősorban azt jelenti, hogy annak fogalmilag nem tulajdonít normatív töltetet. Következésképpen, az ideológiai elemzés feladatává a politikai gondolkodásból, illetve diskurzusból megismerhető eszmerendszerek feltérképezése, vizsgálata és értelmezése válik. Ezzel szemben a pejoratív szemlélet szerint az ideológia „egy olyan, mindent átható episztemikus torzítás, amely ezen torzító jellegénél fogva hozzájárul a rossz társadalmi berendezkedések fenntartásához és újratermeléséhez” (Sankaran, 2020: 1143.). A kutató feladata ebben a fogalmi keretben az ideológiakritika gyakorlása, azaz az ideológia, és az általa elfedett negatív hatású társadalmi gyakorlatok azonosítása, leleplezése és értékelése.

Jonathan Leader Maynard és Matto Mildenberger (2018) meta-elemzése arra a következtetésre jut, hogy bár az ideológiák modellezése terén továbbra is fennállnak ellentétek, a szakirodalomban alkalmazott ideológiafogalom egyre inkább a neutrális és átfogó definíció felé orientálódik. Ez a konvergencia-tézis tehát az ideológiai elemzés fogalomalkotásának növekvő konszen-

zusát állítja. Az angolszász „deskriptív-interpretatív” politikaelmélet szerzői ezt a neutrális fogalmat egyébiránt felsőbbrendűnek is tartják a kritikai felfogásnál, utóbbit elavultnak, meghaladottnak és tudománytalannak tételezve (Finlayson, 2012: 753.; Freeden, 2019: 5.; Humphrey et al., 2019: 114–115.; Leader Maynard, 2017: 301.).

Erős érvek hozhatók fel ugyanakkor a konvergencia-tézis cáfolatára. A neutrális és pejoratív ideológiafogalom-alkotás és az azokból következő jelentés-tartalmak szembenállása ugyanis a kortárs szakirodalomban is uralkodó elméleti ellentét maradt. Ennek egyik kézenfekvő alátámasztása, hogy az imént említett neutrális felfogású szerzők (Freeden, 1996; Humphrey et al. 2019; Leader Maynard, 2017) munkásságától többnyire elszigetelten az ideológiakritika markáns revitalizációja figyelhető meg a politikai filozófiában, mind pedig annak moralista (Celikates, 2006; Haslanger, 2017; Jaeggi, 2008; Stanley, 2015; Sankaran, 2020) és realista (Aytac–Rossi, 2023; Prinz–Rossi, 2017) irányzatában. Habár ezen szerzők nem köteleződnek el kizárólagosan a pejoratív fogalom alkalmazása mellett, a helyes és rossz ideológiák közötti különbségtétellel implicit módon tagadják az azokhoz történő deskriptív viszonyt, az ideológiakutatás feladatának pedig a fennálló társadalmi viszonyok láthatóvá tételét, kritikáját, és megváltoztatását jelölik ki. A neutrális ideológiakutatás és a kortárs ideológiakritika között tehát továbbra is paradigmaticus szétartás figyelhető meg az ideológia és az annak tulajdonított jelentés vonatkozásában.

A konvergencia-tézis az empirikus elemzések terén sem állja meg a helyét. Az ideológiakutatásnak markáns paradigmája maradt a kritikai diskurzus-elemzés (CDA), amely kifinomult lingvisztikai és tartalomelemzési módszereket alkalmaz kurrens problémakörök vizsgálatához. A megközelítés különös figyelmet fordít a médiában azonosítható ideológiai mechanizmusokra (Kopytowska, 2022; Leshnick, 2024) és a rejtett elnyomást tükröző ideológiai nyelvezetre (Chiang–Su, 2024; Debray et al., 2024), a *Discourse & Society* folyóirat pedig a „Szélsőjobboldali populizmus és a nativista autoritarizmus normalizációja” címmel közölt a CDA elméleti keretét alkalmazó különszámot (Kryzanowski–Ekström, 2022). A paradigmán belül ugyanakkor vitatott az ideológiához társított jelentés, a szerzők megoszlanak a neutrális és pejoratív fogalomalkotás tekintetében (Herzog, 2018). Ennek ellenére a CDA szinte kizárólagosan normatív és hatalmi perspektívából közelít az ideológiafogalomhoz, és az ideológiakutató feladatának a rejtett ideológiai mechanizmusok feltárását és értékelését tekinti. Az e kereteket alkalmazó publikációk tehát aligha illeszthetők be a konvergencia-tézis által felvázolt tendenciába. Összegezve, a kortárs ideológiakritika a politikai filozófia szintjén, míg a CDA az empirikus elemzések tekintetében őrzi meg az ideológiához társított pejoratív jelentést, az ideológiakutatás irányzatainak fogalomalkotást tükröző felosztása tehát továbbra is releváns marad.

Az elméleti iskolák további határai

A kortárs ideológiakutatási megközelítések efféle konvencionális felosztásának meghaladására számos kísérlet született, az elméleti iskolák ugyanis egyaránt elkülöníthetők a kutatási fókusz (Leader Maynard, 2013), az ideológiai elköteleződés magyarázata és az ideológia modellezése (Homer-Dixon et al., 2013; Leader Maynard–Mildenberger, 2018) valamint az elemzés mélysége és az elmélet-empíria spektrum (Ostrowski 2022) alapján. Az alábbiakban ezen elméleti ellentéteket szemléltetem, tekintettel az egyes kategóriákba sorolható irányzatok felmutatására.

Jonathan Leader Maynard (2013) a szakirodalmat azok kutatási fókusza szerint három elméletcsoportra bontva a „konceptualista, a diszkurzív, és a kvantitatív” irányzatokat különbözteti meg. A konceptualista csoportba azok a megközelítések és szerzők sorolhatók, akik az ideológiákra fogalmakból felépülő eszmerendszerekként tekintenek, s amelyeket következőképpen „ilyen szempontból is érdemes tanulmányozni – hogy megértsük azok ideológiai tartalmát” (id. mű: 301.). Itt kerül említésre Michael Freeden (1996) morfológiai megközelítése, de az egyes eszmetörténeti felfogások, valamint a politikai pszichológiai kognitív-affektív térkép is. A diszkurzív csoportba helyezhető megközelítések ezzel szemben „az ideológiákat konstituáló, közvetítő és láthatóvá tévő kommunikációs gyakorlatokra összpontosítanak” (Leader Manyard, 2013: 304.). Ide sorolhatók a kritikai diskurzuselemzés, a retorikai elemzés és a posztstrukturalista ideológiafelfogások. Végül, kvantitatívnak nevezhetők azok a munkák, amelyek „az ideológiák elemzésének sajátos célját – az egyes ideológiai komponensek és a politikai viselkedés közötti korrelációs és oksági kapcsolatok azonosítását – tartják szem előtt” (uo.: 310.). Ez az elemzési fókusz elsősorban a politikai viselkedéskutatás és a szociálpszichológia területeit jellemzi.

A szakirodalom az ideológiai kötődés magyarázata tekintetében is felosztható, amely alapján „individualista”, illetve „társadalmi” felfogásokat különböztethetünk meg (Homer-Dixon et al., 2013; Leader Maynard–Mildenberger, 2018). Az individualista felfogás az ideológiai kötődést az egyén szintjén magyarázza, az egyes ideológiai vonásokat egyéni tulajdonságokkal és vonásokkal kapcsolja össze. Ide sorolhatók az egyes pszichobiológiai megközelítések, amelyek a politikai ideológiák genetikai (Hatemi et al., 2011) vagy fiziológiai (Edmundson et al., 2022) bázisát vizsgálják. Individualista ideológiafelfogás jellemzi emellett a szociálpszichológia egyes irányzatait, így a rendszerigazolás-elméletet (SJT), a morális alapok elméletét (MFT), és a személyiségpszichológia ideológiai viselkedésre vonatkoztatását is. Az ideológia ezen vizsgálódások keretében általában (az Egyesült Államok kontextusában) liberális és konzervatív beállítódást jelent, de léteznek hármas felosztást alkalmazó kutatások, amelyek kitérnek a libertarizmusra is (Iyer et al., 2012), vagy alternatív

módon az individualizmus, konzervativizmus és radikalizmus között tesznek különbséget (Zamboni et al., 2009). Ezzel az egyénközpontú felfogással szemben az ideológiai kötődést más elméletek csopotalapon, az ideológiai konfigurációkat létrehozó és terjesztő társadalmi dinamikák felől magyarázzák, amik diskurzusokban öltenek testet. Ez az előfeltevés határozza meg a freedeni morfológiai elemzés, a skinneri eszmetörténeti módszer, a kritikai diskurzuselmélet és retorikai elemzés, valamint a posztstrukturalizmus irányzatait is. Az imént vázolt kettősség részben diszciplináris (szociológia-politológia kontra pszichológia) és földrajzi (USA kontra Európa) megosztottságot is tükröz, noha a kép ennél természetesen összetettebb (Leader Maynard–Mildenberger, 2018: 575–578.).

Az ideológiai modellezés tekintetében „térbeli és nem térbeli” felfogásokat határolhatunk el (Homer-Dixon et al., 2013; Leader Maynard–Mildenberger, 2018). A térbeli modellezés az ideológiákat bizonyos konfliktusdimenziók mentén az ideológiai teret strukturáló tengely(ek)en helyezi el. A térbeli modellezés legismertebb és leginkább elfogadott típusa a bal-jobb skála alkalmazása az ideológiák méréséhez. Ezt a mérési technikát alkalmazza például a European Social Survey (ESS) adatbázis, valamint a Wordfish² tartalomelemző-modell is, utóbbi bevett módszere az Európai Parlament ideológiai elemzésének (Frid-Nielsen, 2018; Proksch–Slapin, 2010). A bal-jobb skála továbbá a politikai pszichológiában is alapvető megközelítése a politikai ideológiák mérésének, amely különösen alkalmas a politikai attitűdök és egyéni értékorientációk vagy személyiségjegyek közötti kapcsolat feltérképezésére (Caprara–Vecchione, 2018; Kucharski et al., 2024; Piurko et al., 2011; Thorisdottir et al., 2007). A bal-jobb skála magyarázóereje ugyanakkor mind a pártok közpolitikai pozícióinak, mind a választók politikai attitűdjeinek mérésében jelentősen megkérdőjeleződött, amely alátámasztani látszik az ideológiák térbeli modellezésének multidimenzionális megközelítéseit (Bauer et al., 2016; Lep–Kirbis, 2021; Lesschaeve, 2016; Nilsson et al., 2020). A többdimenziós modellezés paradigmatis eseteinek tekinthetjük például a Rokeach-skálát (1973), valamint Inglehart értékváltás-elméletét (Inglehart–Welzel, 2010) is. A kortárs kontextusban a politikai tér többdimenzióssá válása elsősorban az Európai Unióval kapcsolatban merült fel, ahol a szakirodalom a bal-jobb felosztás helyett az európai integrációs spektrum dominánssá válását igazolta a sorozatos válságok és a növekvő politizáció következtében (Cavallaro et al., 2018; Buzogány–Cetkovic, 2021; Otjes–van Der Veer, 2016).

A politikai ideológiák térbeli modellezését kategorikusan elutasítva a nem térbeli megközelítés a politikai gondolkodás komplexitását hangsúlyozza, s szkeptikus az azokat radikálisan leegyszerűsítőnek tekintő dimenzionális felfogások belső érvényességét illetően. Ez a felfogás elsősorban a politikaelmélet és a kvalitatív politikatudomány berkeiben fogalmazódott meg, emblematikus képviselői a diskurzuselmélet, a morfológiai elemzés és az eszmetörténet

szerzői. A térbeli modellezés tudományfilozófiai alapjait tehát elsősorban az ideológiai tartalom komplexitásának megragadása védelmében kérdőjelezzik meg. Michael Freeden szavaival élve a szociálpszichológiai rendszerigazolás-elmélettel kapcsolatban megfogalmazott kiritkájából: „Nem csupán arról van szó, hogy az ideológia itt hivatkozott meghatározásai közül számos elavultnak tekinthető. [...] Nem kevésbé megkérdőjelezhető ugyanis az ideológiák liberális vagy konzervatív [pozícióra] való redukálása: ez egy túlságosan elnagyolt eszköz ahhoz, hogy hasznára váljon az ideológiakutatás világának. A dichotómia ugyan segíthet az egyéni attitűdök kategorizálásában, mindazonáltal aligha tükrözi a valóságban fellelhető politikai ideológiák térképét.” (Freeden, 2010: 482. – *saját fordítás*). A nem térbeli megközelítés továbbá a politikai gondolkodási struktúrák átjárhatóságát, a politikai konfliktusdimenziók összemérhetetlenségét hangsúlyozza, s következésképpen a konstruktivista tudományfilozófia premisszáit fogadja el. A felfogás analógiát mutat a közpolitikai változást magyarázó egyes elméletekkel, amelyek a „közpolitikai paradigmák közötti kölcsönzésére”, a vonatkozási keretek átalakulásának „konstruktivista logikájára” mutatnak rá (Blyth, 2013; Carstensen–Matthijs, 2018). Lefordítva az ideológiai elemzés nyelvére, az egyes politikai ideológiák tartalmilag nem alkotnak hermetikusan zárt rendszert, s az adott társadalmi kontextushoz illeszkedve alakítják át fogalomrendszerüket, diskurzusaikat, retorikájukat akképpen, hogy ehhez rivális ideológiák eszköztárát is igénybe veszik.

Végül, az ideológiakutatás elméleti irányzatai megkülönböztethetők az elemzés mélysége szerint is, másképp fogalmazva, míg egyes megközelítések „felszíni” elemzésekhez folyamodnak, mások az ideológiák mögött meghúzódó, vagy éppen általuk elfedett mélystrukturális mechanizmusok feltárására összpontosítanak (Ostrowski, 2022: 160–161.). Előbbi szemlélet elsősorban a pozitivistá orientációjú kutatásokat jellemzi, amelyek a politikai valóság megismerhetőségét feltételezve az ideológiák megjelenési formáinak elemzésére helyezik a hangsúlyt. Ez a perspektíva ugyanakkor a nem pejoratív ideológia-fogalommal operáló morfológiai és retorikai vizsgálódásoknak is sajátja – amik aligha tekinthetők pozitivistának – s mégis, az ideológiai tartalom feltárása hasonlóképpen a közvetlenül kifejezésre kerülő szövegek, pártprogramok és diskurzusok fogalmi-érvelési analizálására összpontosul. Ezzel szemben a „mélyreható” ideológiai elemzés nem elégszik meg a számukra csupán a felszín kapargatását jelentő magyarázatokkal, s az ezen látható ideológiai manifesztációk mögött meghúzódó társadalmi, vagy éppen egyéni elemek megragadására vállalkozik. Az ideológiakritikai és posztstrukturális elméletek emblematikus képviselői ennek a felfogásnak, noha közöttük is éles különbség húzódik. Míg a kritikai ideológiaelmélet tudományfilozófiailag kritikai realista, addig a posztstrukturális radikálisan elutasítja bármiféle objektív társadalmi valóság feltételezését, s ezáltal az ideológiakutató feladata nem is lehet a hatalmi mechanizmusok feltárása, hiszen nincs olyan az elemzés tárgyától

elkülöníthető exogén pozíció, ahonnan ez a művelet végrehajtható volna (Leader Maynard, 2013: 305.).

AZ IDEOLÓGIAKUTATÁS ELMÉLETI TÉRKÉPE

Az imént szemléltetett elméleti törésvonalak alapján körvonalazható a kortárs ideológiakutatás térképe. A tudományterületi széttöredezettség kiküszöbölése érdekében az alábbiakban a politikatudomány szempontjából leginkább releváns elméletcsoportok és irányzatok azonosítására fektetem a hangsúlyt, amelyek a politikai ideológiák vizsgálatának sajátos perspektíváit nyújtják. Négy jelentősebb klaszterbe rendezve ezek a következők: (1) Morfológiai és retorikai ideológiaelmélet; (2) kritikai diskurzuselemzés és ideológiakritika; (3) a szociál- és politikai pszichológia egyes megközelítései, (4) valamint a komparatív politikatudományban és politikai viselkedéskutatásban alkalmazott ideológiafelfogás. A klaszterek kiválasztását és körülhatárolását a meta-teoretikus viták szempontjai indokolják, amelyet az 1. táblázat foglal össze.

A politikai ideológiák morfológiai és retorikai elemzése az ideológiakutatás egy sajátos megközelítésének tekinthető. Az irányzat elméleti-fogalmi keretét alkalmazó szerzők egyaránt az ideológiák neutrális értelmezését fogadják el, az ideológiai kötődést nem egyéni, hanem társadalmi és csoportszinten ragadják meg. A megközelítés továbbá elutasítja az ideológiák térbeli modellezését és dimenzionális mérését, ugyanakkor – a neutrális fogalomalkotásnak köszönhetően – a vizsgált ideológiai tartalmú szövegeket a „felszíni” jelentésen keresztül értelmezik, s nem bocsátkoznak mögöttes struktúrák, hatalmi mechanizmusok vizsgálatára. Az irányzaton belül a morfológiai elemzés nagyobb hangsúlyt helyez a közvetlen fogalmi kapcsolatok és jelentések feltárására, míg a retorikai elemzés diskurzusok és érvelési mintázatok szintjén közelít az ideológiakutathoz. A morfológiai elemzés kortárs alkalmazása elsősorban gondolati struktúrák vizsgálatára összpontosít, mint például a Brexitizmus (Marlow-Stevens, 2023), a szociáldemokrácia és az euroskepticizmus kapcsolata (Wolkenstein, 2020), az emberi jogi diskurzus (Berger, 2023), az európaizáció (Ostrowski, 2021), valamint a populizmus és az ideológia fogalmi kapcsolatát övező vita (Aslanidis, 2016; Freeden, 2017; Katsambekis, 2022; Kim, 2022). A morfológiai megközelítés kombinálható más kvalitatív elemzési technikákkal (Humphrey et al., 2019), illetve akár kvantitatív tartalomelemző módszerekkel is, például globalizációs ideológiák azonosítása érdekében (De Wilde, 2019), míg a retorikai felfogás közösségi médiatartalmak kvalitatív ideológiai elemzésére is alkalmasnak bizonyul (Finlayson, 2022).

Bár az ideológiák elemzése a kritikai társadalomelmélet keretei között belsőleg is heterogén, mégis körülhatárolhatjuk az ideológiakutatás egy olyan elméletcsoportját, amely a kritikai diskurzuselemzés és az ideológiakritika

perspektíváit öleli fel. A megközelítés előfeltevésének tekinthetjük a pejoratív, illetve kvázi pejoratív ideológiafogalmat, valamint az ideológiai vizsgálódás diszkurzív orientációját. Ehhez köthetően az irányzat az ideológiákat társadalmi dinamikák és mechanizmusok perspektívájából magyarázza, s következésképpen nem elégszik meg a társadalmi valóság látható rétegének vizsgálatával; kritikai realista premisszáik alapján a megismerés kulcsának a mély, strukturális elemzést tekinti, amely lehetővé teszi az ideológiai diskurzusok hatalomfenntartó és újratermelő mintázatainak feltérképezését. Ahogy a fogalomalkotási viták kapcsán említésre került, a kortárs kritikai diskurzuselemzés a médiaelemzések terén vezető elméleti keretnek minősül, de elterjedt az európai zöld megállapodás (EGD) vizsgálatában is (Eckert–Kovalevska, 2021; Samper et al., 2021; Molek-Kozakowska, 2024). A CDA előfeltevés-rendszere egyaránt társítható kvalitatív és kvantitatív módszertani technikákkal, s kombinálható akár nyelvi modellekkel is, például a neoliberais diskurzus feltárása érdekében (Mandenaki et al., 2021). Ezzel szemben az ideológiakritika egy absztrakciós szinttel feljebb helyezhető el, alapvetően egy filozofikusabb perspektívát képviselve, ugyanakkor az ideológiáról alkotott előfeltevés-rendszere megegyezik a kritikai diskurzuselemzésével, mindkét irányzat ideológiaképe a kritikai társadalomelmélet premisszáiban gyökerezik. Az elmúlt évtized politikai filozófiai vitáinak gyümölcse a radikális realizmus irányzata, az ideológiakritika egy antimoralista vonulata. A radikális realista ideológiakritika erősségei szemléltethetők például a MENA (Middle East and North Africa) -régio neopatriarchális rezsimejénél azonosítható önigazoló hatalmi diskurzusok esetén (Aytac–Rossi, 2023).

Az ideológiakutatás markáns irányzatának tekinthető továbbá a politikai pszichológiai elméletek ideológiafelfogása, ami több szempontból is radikálisan szakít az imént ismertetett megközelítésekkel. A térbeli modellezés jegyében az ideológiai tartalom mérése dimenziókon keresztül történik, amely az egyénből kiindulva hivatott egyes individuális beállítódások és ideológiai preferenciák közötti kauzális kapcsolatok elsősorban kvantitatív feltárására. Az elemzési perspektíva ugyanakkor nem tekinthető tisztán „felszíni”-nek, hiszen az egyes ideológiák mögött húzódó pszichológiai mechanizmusokat tárja fel, bár azokhoz kevésbé társít az ideológiakritikára jellemző pejoratív tartalmat. Így a pszichológiai ideológiakép döntően deskriptív, de nem kizárt annak kombinálása bizonyos kritikai szimpátiákkal sem (Jost–Jost, 2023). Összegezve, a pszichológiai ideológiafelfogás esszenciáját jól tükrözi Leor Zmigrod (2022: 1077.) alábbi gondolata: „Az ideológiák [...] átfogó, igazság- és cselekvésorientált megközelítéseivel az a probléma, hogy nehezen vethetők alá pszichológiai elemzésnek vagy elméleti kereteknek. Ezek az elméletek [ugyanis] elmulasztják feltenni (és megválaszolni) azt a kérdést, hogy egy adott elme hogyan és miért fogad el ilyen hevességgel ideológiákat. Ezzel szemben, ha az ideológiai gondolkodásra úgy tekintünk, mint ami az episztemikus dogmatizmus és

az interperszonális intolerancia kombinációját tükrözi, akkor konkrét pszichológiai jelenségekkel dolgozhatunk, amelyek empirikus mikroszkóp alá helyezhetők és amelyek különböző ideológiai kontextusokban tesztelhetők.” [Saját fordítás].

Egyes jelentősebb politikai pszichológiai megközelítések eredményeit tekintve a rendszerigazolás-elmélet például továbbra is elkötelezett a politikai tér bal-jobb felosztása mellett (Jost, 2021). Feltételezve a bal- és jobboldaliak (illetve liberálisok és konzervatívok) közötti különbségeket személyiségjegyek, értékorientációk, vagy éppen kognitív stílus tekintetében, a megközelítés jól alkalmazható többek között parlamenti képviselők médiakommunikációjának elemzéséhez (Jost–Sterling, 2020). Hangsúlyos perspektíva a szintén a bal-jobb skálát alkalmazó morális alapok elmélete is (szisztematikus áttekintéséhez lásd: Kivikangas et al., 2021), amelyet újabban mondatbeágyazásokkal megerősítve alkalmaztak liberális és konzervatív politikusi beszédek kvantitatív szemantikai elemzésére (Kraft–Klemmensen, 2024). Ez az elmélet abból indul ki, hogy különböző ideológiai orientációjú egyének egymástól eltérő morális alapokat hangsúlyoznak, így például a törődés és az egyenlőségként keretezett igazságosság értékei inkább liberális, míg a tekintély és a lojalitás értékei inkább konzervatív válaszadókhoz köthetők. Más vizsgálati paradigmák inkább a komplexitás-elmélet vívmányait kamatoztatják, mint a kognitív-affektív térkép módszere, amely kiválóan alkalmas például a karbonadóval kapcsolatos politikai attitűdök hálózatelemzésére (Mansell et al., 2021). A kognitív-affektív térkép megközelítése egyének politikai attitűdjeit vizualizálja fogalmak olyan hálójaként, amelyeket az egyes issue-khoz társítanak.

Végül, a politikai ideológiakutatás sajátos irányzatának tekinthetjük az empirikus politikatudomány ideológiafelfogását is. Ezt a tág meghatározást az indokolja, hogy ezeknek a kutatásoknak kevésbé kerülnek homlokterébe az ideológiakutatás elméleti-módszertani megfontolásai, mint például az olyan specifikus elméleteknek, mint az ideológiai morfológia vagy az ideológiakritika. Ez jelzi egyben ezen vizsgálódások hiányosságát az ideológiaelméletre való reflexió tekintetében. Ennek ellenére a felvázolt meta-elemzési szempontok alapján a főáramú politikatudomány pozitivista ideológiaképe azonos absztrakciós szintre helyezhető, s így összehasonlítható más irányzatok felfogásával. A modellezés tekintetében egy erős elköteleződés figyelhető meg a térbeliség irányába, így a pártok, közpolitikák, vagy választói attitűdök ideológiai elemzése főként a bal-jobb skála segítségével történik. Ennek egyik al-típusa, amikor az ideológia eszmei távolságként értendő, például egy parlamenti képviselő és pártja, vagy európai pártcsaládja között (Hix–Noury, 2018; Willumsen, 2023). Az irányzat az ideológiai elemzés tárgyát illetően kvantitatív orientációjú, oksági kapcsolatok feltárására törekszik. Bár ebből az aspektusból rokonítható a politikai pszichológia paradigmájával, mégis alapvető különbséget képez, hogy a komparatív politológia elméleti szinten nem reflek-

tál az ideológia fogalomalkotási kérdéseire, míg a pszichológiai paradigmát emellett virulens elméleti diskurzus is övezi. További különbség, hogy ez a megközelítés az ideológiai kötődés magyarázatát társadalmi szempontokhoz köti a pszichológia individualista szemléletével szemben, jóllehet a politikai viselkedéskutatásban keverednek a politológiai és pszichológiai elemek, azaz a szociális és az individualista ideológiafelfogás.

Ebben az irodalomban is történtek kísérletek a leegyszerűsítő térbeli modellek korrigálására. Egy látens osztályelemzés például kimutatta, hogy míg az amerikai választók egy jelentős része konzisztensen a beállítódásának megfelelő pártra szavazott, a „nativista kommunárius” és a libertárius szavazók a legutóbbi választáson győztes párttal azonosultak (Wright–Volodarsky, 2023). Az ideológiai tartalmak becslése újabban a médiaszereplők, így az átlagfelhasználók, politikai elitek, és médiumok vizsgálatára is kiterjedt. Egy ebben a keretben operáló vizsgálati paradigma korrespondenciaelemzést és nyelvi modellezést kombinálva például robosztus módszertani keretet nyújthat a politikai tartalmú Youtube-videók ideológiai elemzésére (Lai et al., 2024).

A politikai ideológiakutatás imént ismertetett irányzatainak főbb töréspontjait szemlélteti az alábbi táblázat:

1. táblázat. *A politikai ideológiakutatás irányzatai meta-teoretikus töréspontok tükrében*

	fogalom	fókusza	a kötődés magyarázata	modellezése	az elemzés mélysége
morfológiai és retorikai elemzés	neutrális	konceptualista/diskurzív	szociális	nem térbeli	felszíni
kritikai diskurzus-elemzés és ideológiakritika	pejoratív	diskurzív	szociális	nem térbeli	mély
politikai pszichológia	neutrális/kvázi pejoratív	kvantitatív	individualista	térbeli	vegyes
komparatív politikatudomány és viselkedéskutatás	neutrális	kvantitatív	szociális	térbeli	felszíni

Forrás: saját összeállítás.

KONKLÚZIÓ

Jelen tanulmány a politikai ideológiakutatás irányzatainak narratív irodalmi áttekintését kísérelte meg. Ennek keretében rendszerezte azokat az előfeltevéseket és meta-teoretikus kérdéseket, amelyek strukturálják a sokszor egymással gyökeresen szembenálló, diszciplináris, tudományelméleti és módszertani szinten is szétartó megközelítéseket. Marius Ostrowski (2022: 163.) szerint az ideológiakutatás elméleti és empirikus szempontból vegyes perspektívái, így a kritikai diskurzuselemzés, a morfológiai elemzés, a retorikai elemzés és az eszmetörténetírás nyújtanak a leginkább gyümölcsöző kiindulópontot az ideológiai elemzéshez. Jelen tanulmány úgy véli, hogy a kérdés ennél némileg összetettebb, jobban mondva tudatos kutatói döntések által vezérelt és ez normatív szempontból is üdvözlendő.

Az imént ismertetett négy elméletcsoport mindegyike képes megragadni a politikai ideológiák vizsgálatának egy-egy fontos elemét. A morfológiai és retorikai elemzés erőssége a fogalmi kifinomultság és az elméleti komplexitás, az ideológiák kölcsönösen átjárható határainak megvilágítása, de a történeti perspektíva, és végső soron az egyes ideológiai pozíciók sűrű leírása is. A kritikai diskurzuselemzés és az ideológiakritika az elméleti szofisztikáltság terén szintén kiemelkedő, ugyanakkor egyaránt lehetőséget teremt az ideológiák mögöttes, mélystrukturális mechanizmusainak feltárására. A politikai pszichológiai ideológiakutatás ezzel szemben a módszertani rigidséget, valamint az elmélet és empiria összeegyeztetésén keresztül az ideológia individualista felfogásának kiaknázását teszi lehetővé. Végül, a pozitivistá politikatudomány külső érvényességet és a megbízhatóságot, empirikus módszertani megalapozottságot nyújthat az ideológiai elemzés számára.

Ahogyan a fentebb tárgyaltakból következik, ezek az elméleti divíziók továbbra is fennállnak, azonban ez nem szükségképpen hátrányos. Természetesen konstruktívak az ezeket átívelni igyekvő kísérletek, azonban az is megoldást nyújthat, ha ezekhez a keretekhez tudatosan viszonyulunk, és problémaorientáltan választjuk meg azt a fogalmi repertoárt, amely az adott ideológiai elemzés célját a leginkább szolgálja. Ez, ha nem is oldja fel a terület heterogenitását és divergenciáját, segít az ideológiákhoz való tudományos viszonyulás finomodásában, s így végső soron a diszciplína fejlődésében is.

JEGYZETEK

¹ Jóllehet ennek a kettősségnek fogalmilag számtalan variációja ismert – nem pejoratív/pejoratív (Leader Maynard–Mildenberger, 2018), inkluzív/restriktív (Humphrey, 2005), szemantikai/vernakuláris (Ostrowski, 2022).

- ² Ugyanakkor érdemes rámutatni, hogy a Wordfish-modell nem ideológiai alapon skálázza a korpuszt, hanem az egymástól leginkább eltérő tartalmú szövegeket helyezi a skála végpontjaira, s így limitációja, hogy ténylegesen nem minden esetben az ideológiai különbségeket mutatja (Dolezal et al., 2015).

IRODALOM

- Aslanidis, Paris (2016): Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective. *Political Studies*, Vol. 64, No. 1, 88–104. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12224>
- Aytac, Ugur–Enzo Rossi (2023): Ideology Critique without Morality: A Radical Realist Approach. *American Political Science Review*, Vol. 117, No. 4, 1215–1227. <https://doi.org/10.1017/S0003055422001216>
- Balázs Zoltán–Molnár Csaba (2019): *Irányzatok a magyar politikai gondolkodásban*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Bauer, Paul–P. Barberá–K. Ackermann–A. Venetz (2017): Is the Left-Right Scale a Valid Measure of Ideology? Individual-Level Variation in Associations with „Left and „Right” and Left-Right Self-Placement. *Political Behaviour*, Vol. 39, No. 1, 553–583. <https://doi.org/10.1007/s11109-016-9368-2>
- Berger, Tobias (2023): Human Rights beyond the Liberal Script: A Morphological Approach. *International Studies Quarterly*, Vol. 67, No. 3. <https://doi.org/10.1093/isq/sqad042>
- Blyth, Mark (2013): Paradigms and Paradox: The Politics of Economic Ideas in Two Moments of Crisis. *Governance*, Vol. 26, No. 2, 197–215. <https://doi.org/10.1111/gove.12010>
- Buzogány, Aron–Stefan Cetkovic (2021): Factionalized but ambitious? Voting on energy and climate policy in the European Parliament. *Journal of European Public Policy*, Vol. 28, No. 7, 1038–1056. <https://doi.org/10.1080/13501763.2021.1918220>
- Caprara, Gian Vittorio–Michele Vecchione (2018): On the Left and Right Ideological Divide: Historical Accounts and Contemporary Perspectives. *Political Psychology*, Vol. 39, No. 1, 49–83. <https://doi.org/10.1111/pops.12476>
- Carstensen, Martin–M. Matthijs (2018): Of paradigms and power: British economic policy making since Thatcher. *Governance*, Vol. 31, No. 3, 431–447. <https://doi.org/10.1111/gove.12301>
- Cavallaro, Matteo–D. Flacher–M. A. Zanetti (2018): Radical right parties and European economic integration: Evidence from the seventh European Parliament. *European Union Politics*, Vol. 19, No. 2, 321–343. <https://doi.org/10.1177/1465116518760241>
- Celikates, Robin (2006): From Critical Social Theory to a Social Theory of Critique: On the Critique of Ideology after the Pragmatic Turn. *Constellations*, Vol. 13, No. 1, 21–40. <https://doi.org/10.1111/j.13510487.2006.00438.x>
- Chapman, Karen (2021): Characteristics of systematic reviews in the social sciences. *Journal of Academic Librarianship*. Vol., No. 5, 102396. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2021.102396>
- Chiang, A. Yen–His-Yao Su (2024): Stop family destruction!: ideologies concerning family destruction metaphors in same-sex marriage debates. *Critical Discourse Studies*, Vol. 21, No. 3, 237–253. <https://doi.org/10.1080/17405904.2022.2101500>
- Dacombe, Rod (2018): Systematic Reviews in Political Science: What Can the Approach Contribute to Political Research? *Political Studies Review*, Vol. 16, No. 2, 148–157. <https://doi.org/10.1177/1478929916680641>

- Debray, Carolin–Stephanie Schnurr–Joelle Loew–Sophie Reissner–Roubicek (2024): An ‘attractive alternative way of wielding power’? Revealing hidden gender ideologies in the portrayal of women Heads of State during the COVID-19 pandemic. *Critical Discourse Studies*, Vol. 21, No. 1, 52–75. <https://doi.org/10.1080/17405904.2022.2101499>
- Dolezal, Martin–Lauren Ennser–Jedenastik–Wolfgang C. Müller–Anna Katharina Winkler (2015): Analyzing Manifestos in their Electoral Context: A New Approach Applied to Austria, 2002–2008. *Political Science Research Methods*, Vol. 4, No. 3, 641–650. <https://doi.org/10.1017/psrm.2015.38>
- Eckert, Eva–Oleksandra Kovalevska (2021): Sustainability in the European Union: Analyzing the Discourse of the European Green Deal. *Journal of Risk and Financial Management*, Vol. 14, No. 2, 80. <https://doi.org/10.3390/jrfm14020080>
- Festenstein, Matthew–Michael Kenny (eds.) (2005): *Political Ideologies: A Reader and a Guide*. Oxford, Oxford University Press.
- Finlayson, Alan (2012): Rhetoric and the Political Theory of Ideology. *Political Studies*, Vol. 60, No. 4, 751–767. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2012.00948.x>
- Finlayson, Alan (2022): Youtube and Political Ideologies: Technology, Populism and Rhetorical Form. *Political Studies*, Vol. 70, No. 1, 62–80. <https://doi.org/10.1177/0032321720934630>
- Freeden, Michael (1996): *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford, Clarendon Press.
- Freeden, Michael (2003): *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press.
- Freeden, Michael (2010): Social and Psychological Bases of Ideology and System Justification by John T. Jost, Aaron C. Kay, Hulda Thorisdottir. Review by: Michael Freeden. *Political Psychology*, Vol. 31, No. 3, 479–482.
- Freeden, Michael (2017): After the Brexit Referendum: Revisiting Populism as an Ideology. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 22, No. 1, 1–11. <https://doi.org/10.1080/13569317.2016.1260813>
- Freeden, Michael (2019) The coming realignment of ideology studies. *Journal of Political Ideologies*, 24 (1), 1–10. <https://doi.org/10.1080/13569317.2019.1555899>
- Freeden, Michael–Sargent, Lyman Tower–Stears, Marc (eds.) (2013): *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford, Oxford University Press.
- Frid-Nielsen, Snorre Sylvester (2018): Human rights or security? Positions on asylum in European Parliament speeches. *European Union Politics*, Vol. 19, No. 2, 344–362. <https://doi.org/10.1177/1465116518755954>
- Hammersley, Martin (2001): On Systematic Reviews of Research Literatures: A ‘Narrative’ Response to Evans and Benefield. *British Educational Research Journal*, Vol. 27, No. 5, 543–554. <https://doi.org/10.1080/01411920120095726>
- Haslanger, Sally (2017): Culture and Critique. *Proceedings of the Aristotelian Society Supplementary*, Vol. 91, 149–173. <https://doi.org/10.1093/arisup/akx001>
- Hatemi, Peter K.–Nathan A. Gillespie–Lindon J. Eaves–Brion S. Maher–Bradley T. Webb–Andrew C. Heath–Sarah E. Medland–David C. Smyth–Harry N. Beeby–Scott D. Gordon–Grant W. Montgomery–Ghu Zhu–Edna M. Byrne–Nicholas G. Martin (2011): A Genome-Wide Analysis of Liberal and Conservative Political Attitudes. *The Journal of Politics*, Vol. 73, No. 1, 271–285. <https://doi.org/10.1017/S0022381610001015>
- Herzog, Benno (2018): Marx’s critique of ideology for discourse analysis: from analysis of ideo-

- logies to social critique. *Critical Discourse Studies*, Vol. 15, No. 4, 402–413. <https://doi.org/10.1080/17405904.2018.1457549>
- Hix, Simon–Abdul Noury (2018): Power versus Ideology: Political Group Switching in the European Parliament. *LSQ*, Vol. 43, No. 4, 551–594. <https://doi.org/10.1111/lsq.12202>
- Homer-Dixon, Thomas–Leader Maynard, Jonathan–Mildenberger, Matto–Milkoreit, Manjana–Mock, Steven–Quielly, Stephen–Schroeder, Tobias–Thagard, Paul (2013): A Complex Systems Approach to the Study of Ideology: Cognitive-Affective Structures and the Dynamics of Belief Systems. *Journal of Social and Political Psychology*, Vol. 1, No. 1, 337–363. <https://doi.org/10.5964/jspp.v1i1.36>
- Humphrey, Mathew (2005): (De)contesting ideology: the struggle over the meaning of struggle over meaning. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 8, No. 2, 225–246. <https://doi.org/10.1080/13698230500108900>
- Humphrey, Mathew–Laycock, David–Umbach, Maiken (2019): Introduction. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 24, No. 2, 113–120. <https://doi.org/10.1080/13569317.2019.1589961>
- Inglehart, Ronald–C. Velzel (2010): Changing Mass Priorities: The Link Between Modernization and Democracy. *Perspectives on Politics*, Vol. 8, No. 2, 551–567. <https://doi.org/10.1017/S1537592710001258>
- Iyer, Ravi–Spassena Koleva–Jesse Graham–Peter Ditto–Jonathan Haidt (2012): Understanding Libertarian Morality: The Psychological Disposition of Self-Identified Libertarians. *PloS ONE*, Vol. 7, No. 8. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0042366>
- Jaeggi, Rahel (2008): Rethinking Ideology. In: B. de Bruin–C. F. Zurn (eds.): *New waves in political philosophy*. Basingstoke, Palgrave Macmillan. 63–86.
- Jost, John T. (2021): *Left and right: The psychological significance of a political distinction*. Oxford, Oxford University Press.
- Jost, John T.–Joanna Sterling (2020): The language of politics: ideological differences in congressional communication on social media and the floor Congress. *Social Influence*, Vol. 15, No. 2–4, 80–103. <https://doi.org/10.1080/15534510.2020.1871403>
- Jost, John T.–Jost, Lawrence (2023): Moral Realism and the Search for Ideological Truth: A Philosophical–Psychological Collaboration. In: R. Celikates–S. Haslanger–J. Stanley (eds.): *Analyzing Ideology*. Oxford, Oxford University Press.
- Juntunen, Mari–Mirjam Lehenkari (2021): A narrative literature review process for an academic business research thesis. *Studies in Higher Education*, Vol. 46, No. 2, 330–342. <https://doi.org/10.1080/03075079.2019.1630813>
- Katsambekis, Giorgos (2022): Constructing ‘the people’ of populism: a critique of the ideational approach from a discursive perspective. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 27, No. 1, 53–74. <https://doi.org/10.1080/13569317.2020.1844372>
- Kim, Seongcheol (2022): Taking stock of the field of populism research: Are ideational approaches ‘moralistic’ and post-foundational discursive approaches ‘normative’? *Politics*, Vol. 42, No. 4, 492–504. <https://doi.org/10.1177/02633957211007053>
- Kiss Viktor (2022): Dominancia és hegemonia: politikai ideológiák a mai Magyarországon. In: Antal Attila–Földes György (szerk.): *Igazságosság – demokrácia – fenntarthatóság. Társadalomelméleti esszék*. Budapest, Napvilág Kiadó. 179–210.

- Kivikangas, J. Matias–B. Fernandez–Castilla–J. Simo–N. Ravaja–J. E. Lönnqvist (2021): Moral foundations and political orientation: Systematic review and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, Vol. 147, No. 1, 55–94. <https://doi.org/10.1037/bul0000308>
- Kopytowska, Monika (2022): Proximization, presumption and salience in digital discourse: on the interface of social media communicative dynamics and the spread of populist ideologies. *Critical Discourse Studies*, Vol. 19, No. 2, 144–160. <https://doi.org/10.1080/17405904.2020.1842774>
- Körösényi András–Illés Gábor–Gyulai Attila (2020): *Az Orbán-rezsim. A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Osiris–TK PTI.
- Kraft, Patrick–Robert Klemmensen (2024): Lexical Ambiguity in Political Rhetoric: Why Morality Doesn't Fit in a Bag of Words. *British Journal of Political Science*, Vol. 54, No. 1, 201–219. <https://doi.org/10.1017/S000712342300008X>
- Kryzanowski, Michał–Mats Ekström (2022): The normalization of far-right populism and nativist authoritarianism: discursive practices in media, journalism and the wider public sphere. *Discourse & Society*, Vol. 33, No. 6, 719–729. <https://doi.org/10.1177/09579265221095406>
- Kucharski, Adam–Lukasz Tomczak–Celina Timoszyk–Tomczak (2024): The mediating role of values in the correlation between self-identification and political beliefs in the Left–Right axis. *Athenaeum Polskie Studia Politologiczne*, 84(4), 85–100. <https://orcid.org/0000-0002-8314-0476>
- Lai, Angela–Megan A. Brown–James Bisbee–Joshua A. Tucker–Jonathan Nagler–Richard Bonneau (2024): Estimating the Ideology of Political Youtube Videos. *Political Analysis*, Vol. 32, No. 3, 345–360. <https://doi.org/10.1017/pan.2023.42>
- Leader Maynard, Jonathan (2013): A map of the field of ideological analysis. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 18, No. 3, 299–327. <https://doi.org/10.1080/13569317.2013.831589>
- Leader Maynard, Jonathan (2017): Ideological Analysis. In: Adrian Blau (ed.): *Methods in Analytical Political Theory*. 297–324.
- Leader Maynard Jonathan–Mildenberger, Matto (2018): Convergence and Divergence in the Study of Ideology: A Critical Review. *British Journal of Political Science*, Vol. 48, No. 2, 563–589. <https://doi.org/10.1017/S0007123415000654>
- Leader Maynard, Jonathan–Mark L. Haas (2023): *The Routledge Handbook of Ideology and International Relations*. London, Routledge.
- Lep, Zan–Andrej Kirbis (2021): Political orientation in youth beyond the left-right divide: testing a three-factor model of political orientation and its relatedness to personal values. *Journal of Youth Studies*, 25(8), 1088–1107. <https://doi.org/10.1080/13676261.2021.1939285>
- Leshnick, Anat (2024): Deletion discussions on Hebrew Wikipedia: Negotiating global and local ideologies. *New Media & Society*, Vol. 26, No. 2, 882–898. <https://doi.org/10.1177/14614448211067836>
- Lesschaeve, Christophe (2017): The predictive power of the left-right self-placement scale for the policy positions of voters and parties. *West European Politics*, Vol. 40, No. 2, 357–377. <https://doi.org/10.1080/01402382.2016.1229088>
- Mansell, Jordan–Steven Mock–Carter Rhea–Adrienne Tecza–Jinelle Piereder (2021): Measuring attitudes as a complex system. *Politics and the Life Sciences*, Vol. 40, No. 2, 179–201. <https://doi.org/10.1017/pls.2021.16>
- Marlow–Stevens, Samuel (2023): A morphological analysis of Brexitism. *New Political Economy*, Vol. 28, No. 4, 539–553. <https://doi.org/10.1080/13563467.2022.2147495>

- Mándi Tibor (2015): Politikai gondolkodás. In: Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris Kiadó. 13–34.
- McLellan, David (1995): *Ideology*. Buckingham, Open University Press.
- Molek-Kozakowska, Katarzyna (2024): The hybrid discourse of the ‘European Green Deal’: road-mapping economic transition to environmental sustainability (almost) seamlessly. *Critical Discourse Studies*, Vol. 21, No. 2, 182–199. <https://doi.org/10.1080/17405904.2023.2197607>
- Nilsson, Arthur–Henry Montgomery–Girts Dimdins–Maria Sandgren–Arvid Erlandsson–Adrian Taleny (2020): Beyond ‘Liberals’ and ‘Conservatives’: Complexity in Ideology, Moral Intuitions, and Worldview among Swedish Voters. *European Journal of Personality*, 34(3), 448–469. <https://doi.org/10.1002/per.2249>
- Noël, Alain–Jean-Philippe Thérien–Émile Boucher (2021): The political construction of the left-right divide: a comparative perspective. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 26, No. 3, 317–334. <https://doi.org/10.1080/13569317.2021.1978734>
- Norval, Aletta J. (2000): The Things We Do with Words – Contemporary Approaches to the Analysis of Ideology. *British Journal of Political Science*, Vol. 30, No. 2, 313–346. <https://doi.org/10.1017/S0007123400000144>
- Oakley, Ann–D. Gough–S. Oliver–J. Thomas (2005): The Politics of Evidence and Methodology. *Evidence and Policy*, Vol. 1, No. 1, 5–31. <https://doi.org/10.1332/1744264052703168>
- Osmundsen, Mathias–David Hendry–Lasse Laustsen–Kevin Smith–Michael Bang Petersen (2022): The Psychophysiology of Political Ideology: Replications, Reanalysis and Recommendations. *Journal of Politics*, Vol. 84, No. 1, 50–66. <https://doi.org/10.1086/714780>
- Ostrowski, Marius (2021): Europeanism: A Historical View. *Contemporary European History*, Vol. 32, No. 2, 287–304. <https://doi.org/10.1017/S0960777321000485>
- Ostrowski, Marius (2022): *Ideology*. Cambridge, Polity Press.
- Otjes, Simon–Harmen Van Der Veer (2016): The Eurozone crisis and the European Parliament’s changing lines of conflict. *European Union Politics*, Vol. 17, No. 2, 242–261. <https://doi.org/10.1177/1465116515622567>
- Pap Milán (2014): Politikai gondolkodás mint ideológia: Michael Freeden és az ideológia konceptualista-kontextualista vizsgálata. In: Ekert Mária–Molnár Attila Károly (szerk.): *Eszme és történet*. Budapest, NKE, 7–23.
- Pautasso, Marco (2019): The Structure and Conduct of a Narrative Literature Review. In: M. Shoja–A. Arynchyna–M. Loukas–A. V. D’Antoni–S. M. Buerger–M. Karl–R. S. Tubbs (eds.): *A Guide to the Scientific Career: Virtues, Communication, Research and Academic Writing*. Hoboken, Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118907283.ch31>
- Piurko, Yuval–Shalom Schwartz–Eldad Davidov (2011): Basic personal values and the meaning of Left–Right political orientations in 20 countries. *Political Psychology*, 32(4), 537–561. <https://doi.org/10.1111/j.14679221.2011.00828.x>
- Prinz, Janosch–Enzo Rossi (2017) Political realism as ideology critique. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 20, No. 3, 348–365. <https://doi.org/10.1080/13698230.2017.1293908>
- Proksch, Jonathan B.–Sven-Oliver Slapin (2010): Position Taking in European Parliament Speeches. *British Journal of Political Science*, Vol. 40, No. 3, 587–611. <https://doi.org/10.1017/S0007123409990299>

- Rokeach, Milton (1973): *The Nature of Human Values*. New York, Free Press.
- Samper, Juan Antonio–Amanda Schockling–Mine Islar (2021): Climate Politics in Green Deals: Exposing the Political Frontiers of the European Green Deal. *Politics and Governance*, Vol. 9, No. 2, <https://doi.org/10.17645/pag.v9i2.3853>
- Sankaran, Kirun (2020): What's New in the New Ideology Critique? *Philosophical Studies*, Vol. 177, No. 5, 1441–1462. <https://doi.org/10.1007/s11098-019-01261-9>
- Sebők Miklós (2019): *Paradigmák fogságában. Eliték és ideológiák a magyar pénzügyi kapitalizmusban*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Seeck, Hannele–Andrew Sturdy–Anne-Laure Boncori–Martin Fougère (2020): Ideology in Management Studies. *IJMR*, Vol. 22, No. 1, 53–74. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12215>
- Stanley, Jason (2015): *How Propaganda Works*. Princeton, Princeton University Press.
- Thorsidottir, Hulda–John Jost–Ido Liviatan–Patrick E. Shrout (2007): Psychological Needs and Values Underlying Left-Right Political Orientation: Cross-National Evidence from Eastern and Western Europe. *Public Opinion Quarterly*, 71(2), 175–203. <https://doi.org/10.1093/poq/nfm008>
- Turner, Ben (2017): Ideology and Post-structuralism after Bernard Stiegler. *Journal of Political Ideologies*, 22 (1), 92–110. <https://doi.org/10.1080/13569317.2016.1253135>
- Vincent, Andrew (1992): *Modern Political Ideologies*. Oxford, Blackwell.
- Wallace, Alison–S. Baldwin–K. Croucher–D. Quilgars (2004): Meeting the Challenge: Developing Systematic Reviewing in Social Policy. *Policy & Politics*, Vol. 32, No. 4, 455–470. <https://doi.org/10.1332/0305573042009444>
- Willumsen, David (2023): Policy preferences, unity, and floor dissent in the European Parliament. *Journal of European Public Policy*, Vol. 30, No. 10, 2010–2030. <https://doi.org/10.1080/13501763.2022.2107047>
- Wojcik, Adrian Dominik–Aleksandra Cislak–Peter Schmidt (2021): 'The left is right': Left and right political orientation across Eastern and Western Europe. *The Social Science Journal*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/03623319.2021.1986320>
- Wolkenstein, Fabio (2020) The social democratic case against the EU. *Journal of European Public Policy*, Vol 27. No. 9, 1349–1367. <https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1753229>
- Wright, Graham–Sasha Volodarsky (2023): Beyond Spatial Models: A New Perspective on American Operational Ideology Using Latent Class Analysis. *Sociological inquiry*, Vol. 93, No. 3, 631–661. <https://doi.org/10.1111/soin.12517>
- Zamboni, Giovanna–Marta Gozzi–Frank Krueger–Jean-René Duhamel, Angela Sirigu, Jordan Grafman (2009): Individualism, conservatism, and radicalism as criteria for processing political beliefs: a parametric fMRI study. *Social Neuroscience*, Vol. 4, No. 5, 367–383. <https://doi.org/10.1080/17470910902860308>
- Zimrod, Leor (2022): A Psychology of Ideology: Unpacking the Psychological Structure of Ideological Thinking. *Perspectives on Psychological Science*, Vol. 17., No. 4, 1072–1092. <https://doi.org/10.1177/17456916211044140>

VITA

Löffler Tibor:

A harmadikutas magyar politológia lehetősége a politikai
impresszionizmus korában

A HARMADIKUTAS MAGYAR POLITOLÓGIA LEHETŐSÉGE A POLITIKAI IMPRESSZIONIZMUS KORÁBAN

Löffler Tibor

(SZTE ÁJTK, Politológiai Tanszék)

A tanulmány beérkezett: 2025. március 15., véglegesítve: 2025. április 8.

ÖSSZEFOGLALÓ

A Politikatudományi Szemle 2024/3-as számában megjelent vitaindító tanulmányában Kovarek Dániel arra a súlyos megállapításra jut, hogy a magyar politikatudományt aktuálisan „térvakság” jellemzi: a *magyar politikai valóságról* magyar nyelven megjelent vizsgálódások jellemzően a globális Észak (= Nyugat) angolszász és nyugat-európai szakirodalmának példáiból (mintázat) és elméleti kereteiből építkeznek, holott – különösen az orbáni autokráciát illetően – a *magyar* trendek, intézményi megoldások, politikai viselkedési vagy választói magatartásformák gyakran jobban rokoníthatók Európán kívüli államok, a fejlődő országok vagy a globális Dél (= Kelet) államainak jellegzetességeivel. A magyar politikai rendszer megértésének megkönnyítésére azt javasolja, hogy gyakrabban forgassuk a fejlődő országokat elemző munkákat, és reflektáljunk érdemben a globális Dél államait vizsgáló tudományos közleményekre. A kínált paradigmaváltást tarthatónak tartom, de szerintem maradt még hely bőven a – szerintem homogén egységet nem képező – globális Északkal való összehasonlításoknak. A „harmadikutas” jelzővel azért élek, mert ahogy egykoron a „harmadik út” fogalmával fejezték ki a „nyugati” és/vagy a „keleti” orientáció *gondolati sémáinak* alternatíváját, úgy tartom fontosabbnak most – archaikus kifejezéssel – a „*magyar öncélúságot*”: a magyar politikatudománynak még óriási adósságai vannak a magyar politikai valóság feltárásában. Amíg ez nincs rendezve, és az *önmagunkról* tudásunk – szakmai „vakfoltok” miatti – „*fehér foltjai*” nincsenek kitöltve, a kelet–nyugati összehasonlítások tévútra vihetnek, és magyarázó erejük a vártnál jóval gyengébb lehet. Az 1867 és 2010 közötti magyar politikai rendszerek óriási tartalékokkal szolgálnak a mai magyar politikai állapotok összehasonlító elemzésekkel történő megértéséhez, azonban súlyos probléma az *empirikus és átfogó elemzések* egyre nagyobb hiánya és az, hogy elemzések és szakmai viták helyett sok kérdésben a politikai impresszionizmus uralja a tudományos gondolkodást. A szerzők mintha átadnák magukat benyomásaiknak, érzéseiknek vagy éppen vonzalmainknak, beleértve a hivatkozott szakirodalom kiválasztását is.

Kulcsszavak: összehasonlító elemzés ■ fogalomértelmezés ■ alap kutatás ■ módszertani fatalizmus és determinizmus ■ tudományos szint ■ politikai elfogultság ■ politikai impresszionizmus

Kovarek Dániel (2024) nemzetközi szakirodalomra apelláló tudománykritikájával szemben *metakritikai* fenntartásaim vannak. Kérdéses, hogy a nemzet-

közi szakirodalomban *adekvát* kép van-e a magyar politikai állapotokról. Érdemes lenne megvizsgálni a *szakirodalom elemzésével*, hogy a szerzők milyen anyagokra, elemzésekre és forrásokra támaszkodnak, és ezek között mennyiben vannak jelen olyan tanulmányok, amelyek az empirikus magyar valóság rendszeres, módszeres és lehetőleg átfogó empirikus elemzéseire alapozódnak. Ha kevésbé vagy alig, akkor olyan „térvatság” is kialakulhat, amikor – kis túlzással – vak vezet világtalant. Hozzászólásomban éppen azt igyekszem ki-domborítani, ami a Magyarországgal foglalkozó külföldi szerzőket menti, hogy a magyar szakirodalomban még rengeteg a *fehér folt*: események, történések, folyamatok, oksági összefüggések stb. sora maradt még mindig feltáratlanul hosszú időkre visszamenőleg.

Kovarek Dániel is osztja azt a felfogást, miszerint „szakirodalmi konszenzus” van arról, hogy Magyarországon valamilyen autokrácia vagy defektes demokrácia lenne. Az igazából sosem bizonyított „konszenzus” mögött azonban nagyon komoly *disszenzus* húzódik meg a nagyon eltérő és néha egymással ütköző koncepciók miatt, viszont *nincs érdemi* (szakmai nyilvánosságnak szóló) *vita*, példának okáért a vezérdemokrácia, a hibrid rendszer és az autokrácia teoretikusai és hívei között: lényegében *monológok* folynak. De azok között sincs *vita*, akik szerint 2011-től, avagy 2018-tól van autokrácia Magyarországon, holott hét évről van szó, ami nagy idő. Utóbbi esetben a szakmai közönség vagy megelégszik azzal, hogy mindkét koncepció megkérdőjelezi a demokrácia meglétét, amihez képest az autokrácia léte és kezdete részletkérdés, vagy mély székepszissel fogadja be az idevágó koncepciókat, és ha alapkutatásokat nem folytat, akkor politikai benyomásaira (impresszió) hagyatkozik.

De nem csak empirikus elemzések, hanem *elméleti alap- vagy háttérkutató-sok* is hiányoznak. Nem sok értelme és magyarázó ereje van a fogalmi zsong-lőrkdésbe hajló rezsimitpológiáknak, ha úgy beszélünk magabiztosan autokráciáról, és azon belül „versengő” vagy „választási” autokráciáról, hogy a magyar politikatudomány nem tett le az asztalra komolyabb tanulmányt vagy monográfiát az autokrácia és az autoritarizmus fogalmáról, elméleteiről, kategorizálásáról, valamint az idevágó terminológiai hálóról. Érzékeltetendő a dolog súlyát: képzeljük el, hogy a Politikatudományi Szemlében húszoldalas tanulmány jelenik meg az autokrácia fogalmáról és értelmezéseiről, ami alapján minimálisan differenciált képet kaphatnánk az ógörög strategös autokrator, a bizánci császár és az orosz cár által képviselt autokrator, valamint – ha annak tartjuk – az Orbán-féle „autokrata”, vagy mondjuk az ógörög despótes, az indiai despoták, valamint az Idi Amin és Mobutu despotasága közötti különbségekről... Hiányoznak az empirikus elemzésekből táplálkozó *empirikus elméletek* vagy *esettanulmányok* empirikus autokráciáról (autokráciának tartott rezsimekről), és külön-külön „versengő” vagy „választási” autokráciáról. Kovarek Dániel okkal-joggal hiányol összehasonlító esettanulmányokat, de akkor lás-

suk, hogy az elmúlt 14 évben (2011-től) vagy 7 évben (2018-tól) hány összehasonlító elemzés készült Magyarországon a külföldön *comparative autocracy studies/research* címen futó műfajban, amibe nem sorolom bele a pár mondatos szakirodalmi utalásokkal operáló eszmefuttatásokat. Mert mi sem egyszerűbb néhány szakirodalmi hivatkozással egy kategóriába sorolni az Orbán-rezsimet a Putyin-rezsimmel, az Erdogan-rezsimmel, az iráni teokráciával, az észak-koreai totális kommunista diktatúrával stb., ha konkrét elemzésekkel nem igazolják a besorolást. Ugyanígy hiányoznak önálló tanulmányok külön-külön a választási demokráciákról, a defektes demokráciákról, a demokráciák minőségéről és a minőségi demokráciákról, valamint a rossz minőségű és kétes státuszú demokráciákról – ha már politikatudósok igyekeznek gazdag fogalomkészletet alkalmazni rezsimtipológiák megalkotására.

Kérdéses számomra, hogy a szakirodalomban gyakran hivatkozott *Freedom House* mennyiben kezelhető *tudományos* autoritásként. Politikai és tudományos közvéleményt befolyásoló szerepe tagadhatatlan és ennyiben még vizsgálat tárgyává is lehet tenni az intézet tevékenységét, de aránytévesztés az anyagait politikatudósok tudományos elemzéseivel *egyenrangúsítani*, hiszen az olyan, mintha a Freedom House Magyarországgal foglalkozó jelentése kvázi tudományos és ezért a tudományos közönség számára szakmailag is vitatható elemzés lenne. Vegyük példának Matthijs Bogaards (2018) – Kovarek Dániel által idézett – tanulmányát, amelyben a szerző egyetértőleg idézi a Freedom House-t, miszerint az un. *actio popularis* megszüntetése az alaptörvény megalkotásakor a közvetlen demokráciának a „*demokratikus defekt*” és a „*kizáró demokrácia*” fogalmával értelmezhető korlátozása volt. Bogaards még idézi is Sólyom Lászlót, aki szerint az *actio popularis* „némi túlzással” a közvetlen demokrácia csatornája volt. A végeredmény az, hogy a Freedom House és Bogaards a magyar politikai rendszert – más okok mellett – „defektív demokráciának” értelmezi, és ezért is írja Kovarek Dániel, hogy „szakirodalmi konszenzus” van arról, hogy Magyarország a defektív demokráciák közé sorolható. Csak-hogy azt Sólyom László is hangsúlyozta, hogy az *actio popularis* a magyar jognak a világon *egyedülálló* megoldása, ha úgy tetszik, egy közjogi *hungaricum*, ezért szerintem rendkívül kétséges a megszüntetését a demokratikus „defektek” közé sorolni és ez által *rezsimtipológiai tényezővé* tenni. Ha sehol máshol nincs és nem is volt *actio popularis*, akkor – ezek szerint – a Globális Észak minden állama demokratikus deficitben szenved emiatt, de kérdés, hogy a Freedom House és az őt követő tudósok kivétel nélkül minden nyugati demokráciában rögzítik-e a demokrácia ezen kézenfekvő hiányosságát. És egyáltalában: lehet-e, s ha igen, mennyiben a közvetlen demokrácia intézményeinek – különösen a népszavazásnak – megléte teoretikus *demokráciakritérium* egy képviseleti demokráciában? A történet végül úgy kerek, hogy ami a Bogaards-tanulmányból kimaradt, az *actio popularis* az ellenzéki pártok harcolták ki

1989-ben arra a *kivételes* esetre, *ha a kommunisták megnyernék az első szabad választást* (Halmai–Tordai, 1999), és megszüntetését az alkotmánybíróság elnöke, Paczolay Péter is szorgalmazta, tehát eltörlése korántsem jogállami demokráciát romboló döntés volt, még akkor sem, ha nem értünk vele egyet.

A politikatudósok tudományos elemzéseivel való egyenrangúsítás másik esete az, amikor „tudományos konszenzus” illusztrálására olyan *politikai nevezéktannal* állnak elő, amibe bárki bármiféle *politikai* koncepciója belefér,¹ ha kétségbe vonja az Orbán-rezsim demokratikus voltát és alternatív *elnevezéssel* áll elő, mint például Ungváry Rudolf (Ungváry, 2014). Ungváry *fasizmusnak* írja le az Orbán-rezsimet, de műve műfajilag eredendően *nem tudományos* munka, és ráadásul a szerzőnek bevallottan *pártpolitikai* célja és szándéka volt a megírással: politikailag és lelkileg dinamizálni az ellenzékét.² Ungváry a hatalomgyakorlás módját és a mögötte rejlő ideológiát elemezve igyekszik bizonyítani, hogy az Orbán-rendszer mutált fasisztoid rezsim. Sokat elárul a *tudományos színvonalról* a nyolc ismerv, ami alapján Ungváry fasizmusként értelmezi az Orbán-rezsimet: 1) vezérelv, 2) erőkultusz, 3) hűségelv, 4) szervezett káosz, 5) állami intézmények megszállása, 6) permanens kirekesztés, állandó ellenségképzés, 7) sérelmi és nemzeti retorika a kommunikáció középpontjában, a múlt kisajátításával és meghamisításával, 8) az életforma egyirányúsítása. Nos, a sztálinista rendszerek minden további nélkül megfeleltethetők ezen kritériumoknak, és Ungváry nyomán értelmezhetők fasizmusként is, illetve az Orbán-rendszer mutált sztálinoid rezsimként...

De óvatosságra int Schlett István kritikája is Magyar Bálint maffiaállam-konceptiójáról (Schlett, 2015: 195.). Magyar írása Schlettet nem győzte meg arról, hogy „valóban egy *tudománytörténeti* jelenségről, egy új *tudományos* paradigma kidolgozásáról, de legalább is az abba az irányba tett első lépésről volna szó”: „E szöveget nem vagyok képes *tudományos* szöveggként értelmezni. Bizonyára szerepet játszik a *tudományos standardokhoz* képest henye fogalomhasználat, a *bizonyítások esetlegessége*, anekdotikus elemek felbukkanása, magának a kulcsfogalom megszületésének története, a metaforák burjánzása, egyszerűen: a *publicisztika* stílusjegyeinek dominanciája”.³

Általánosságban elmondható, hogy az Orbán-rezsimmel és a mai magyar politikai valósággal foglalkozó szakirodalomban könnyű az átjárás a rendszerkritikus politikai publicisztikák és megnyilatkozások, valamint a szaktudományosnak szánt tanulmányok között, és néha úgy tűnik, hogy a *politikai* publicisztikák és megnyilatkozások olyan „*tudományosítása*” történik, ami miatt a bizonyítások Schlett István által felvetett esetlegessége árnyékot vet a szakmai színvonalra. Ha a politikai, de nem féltetlenül pártpolitikai motiváltság *programatikus*, akkor a – mondjuk így – *kritikai politológia*, esetünkben itt a rendszerkritikus politikatudomány a szakmai hitelét kockáztatja. A „*nyílt társadalom*” ideológiai pozíciójából megfogalmazott koncepcióknak például eleve

ballasztja az, hogy a „nyílt társadalomnak” még tudós hívei számára is bevalótlan létezik az „*ellenség*”-e (Ignatieff–Roch, 2018), a nyílt társadalom ellenségei (open society’s enemies),⁴ ami azt jelenti, hogy eleve egy általuk *ellenségnek definiált* jelenséget vizsgálnak, esetünkben az Orbán-rezsimet. Vizsgálatuk tárgyát *ellenséggé* teszik, ahhoz *ellenségesen* viszonyulnak, ezért nem zárható ki az sem, hogy arról *ellenséges* (tudományos?) narratívát gyártanak, azt *ellenséges* (tudományos?) keretezésbe helyezik – ami a tudományos elemzéstől elvárható *tárgyilagosságot* alapjaiban kérdőjelezi meg.

Azért is érvelek a „*harmadikutas politológia*” mellett, mert ha az Orbán-rezsimet versengő és/vagy választási autokráciaként definiálják magyar politológusok, abszolút érthetetlen, hogy miért nem végeznek összehasonlítást a modern kor más magyar autokratikus rendszereivel. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy minden nem demokrácia autokrácia, akkor a dualizmuskori politikai rendszer,⁵ a tanácsdiktatúra, a Horthy-rendszer, a nyilas rezsim, a Rákosi-rendszer, a Kádár-rendszer egyaránt autokrácia és – a kérész életű nyilast leszámítva – mindegyik választási autokrácia volt. Ráadásul a dualizmuskori és a két világháború közötti rendszerek versengő autokráciák voltak, de 1989-ben az ellenzéki győzelmeket eredményező időközi választások miatt Kádár választási autokráciája is átnőtt versengő autokráciává.

Készült összehasonlító elemzés az Orbán-rezsim, a Horthy-korszak és a dualizmus korának autokratikus választásairól?

Ám ha az Orbán-rezsim inkább a „defektív” demokráciák közé sorolható, amint azt Kovarek Dániel is felveti, akkor összehasonlítási alapnak megkerülhetetlen az 1945 és 1949 közötti koalíciós korszak. Ebben a néhány évben a kommunisták szabotázsza miatt vidéken nem tartottak önkormányzati választást (defekt?); a vezető kormánypárt, az FKgP főtítkárárt, Kovács Bélát a szovjetekkel elraboltatták; a törvényes miniszterelnököt (Nagy Ferenc) fenyegetéssel és zsarolással emigrációba kényszerítették; a nemzetgyűlés elnöke (Varga Béla) disszidálni kényszerült a letartóztatás előtt; a választási törvény durván diszkriminatív módosítása (lex Sulyok) miatt a Sulyok Dezső-féle Szabadság Párt jobbnak látta feloszlani magát még az 1947-es választás előtt; a politikai és választási gyűléseket erőszakos akciókkal zavarták meg; a kikényszerített, előrehozott (1947-es) választást megpróbálták elcsalni; a Pfeiffer-féle ellenzéki Függetlenségi Pártot egy fasisztázó rágalomhadjárat eredményeképpen feloszlatták és megfosztották mandátumától; a demokratikus politikai elit tagjai (Peyer Károly, Kovács Imre, Sulyok Dezső, Pfeiffer Zoltán stb.) folyamatosan menekültek el az országból, sokan másokat bebörtönöztek. Ezt a korszakot ennek ellenére hagyományosan demokráciaként, de semmiképpen sem autokráciaként szokás számontartani, viszont konkrét *rezsimtipológiai besorolása* hiányzik: defektes, rossz minőségű, kétes státuszú, vagy – a jogállamiság rendszeres és súlyos megsértése miatt – illiberális demokrácia, netán hibrid rendszer volt?

Ideológiakritikai mellékszál egy tényalapú komparatistikához: még az autokráciakritikus tudományos közösségen belül is erősen él egy egyszerre demokratikus és republikánus *mítosz*, amely szerint Orbán Viktor felszámolta a *harmadik* köztársaságot, ezért – egy rendszerváltás után – szükség lesz a *negyedik* köztársaság megalapítására. A számozás szerint tehát az 1946–1949 közötti *második* köztársaság a *demokrácia és a jogállamiság brutális lábbal tiprása* ellenére úgy része egy demokratikus-republikánus hagyománynak, hogy az Orbán-rezsimmel szemben támasztott kritériumok alapján igazából egy olyan *zárt autokráciába átnövő versengő autokrácia* képét mutatja, amelynek anomáliái az Orbán-rezsiménél sokkalta durvábbak voltak. A „második” köztársaság a közjogi-intézményi *forma* (köztársaság kikiáltása, parlamentarizmus) és a politikai *tartalom* dichotóm ellentéte ellenére élvez történelmi legitimitást még szakmai körökben is, ezért képzeljük el azt, hogy Orbán Viktor az 1989. október 23-tól datált „harmadik” köztársaság alkotmányos berendezkedésének keretei (forma) között nagyjából ugyanolyan autokratikus politikai gyakorlatot honosított volna meg, mint anno a kommunisták... Várnunk kell a kegyelmi pillanatra, amikor a nemzetközi szakirodalomban megjelenik egy külföldi szerző, aki felfedezi, s ezzel mintául szolgál magyar kollégáinak, hogy az Orbán-rezsim értelmezéséhez szükséges összehasonlító demokrácia- és autokráciakutatást magyar anyagon közel 150 évre visszamenőleg és hat rezsim vizsgálatával is lehet és érdemes is végezni? A kérdés nem alaptalan...

Az orbáni populista autokráciáról egy tavaly megjelent tanulmányban (Benedek–Bozóki, 2024) a megelőző 22 év magyarországi populizmusáról egy finn kollégának, Emilia Palonennek egy 15 évvel és egy 6 évvel korábbi tanulmánya (Palonen, 2009 és 2018) a meghatározó hivatkozás,⁶ ami talán annak tudható be, hogy *nincs átfogó, a politikai és pártrendszer egészére kiterjedő populizmus-kutatás* Magyarországon, ami rányomja bélyegét az *alkalmazott politikatörténetre* is.

A szerzők Palonenre hivatkozva írják, hogy 2002-ben Orbán miatt csapott át a pártverseny a „nemzeti oldal” és a „nemzetietlen oldal” híveinek összecsapásával, holott nem: a „nemzeti oldal” mint – főleg jobboldali – politikai identitás már közvetlenül a rendszerváltás után kialakult. Ezért is volt ideológiai konfliktus a kormánypárti MDF-en belüli „nemzeti liberális” irányzat és az ellenzéki liberálisok (SZDSZ, Fidesz) között, amit generált az utóbbiak körében elterjedt politikai meggyőződés: a „nemzeti” liberálisok őket „nemzetietlennek” tartják. De a „nemzeti oldal” mint identitás a rendszerváltás alatt és a 90-es évek első felében áthidalta a baloldal-jobboldal törésvonalat azzal, hogy akkor volt még egy népi-nemzeti baloldal (Pozsgay Imre, Szűrös Mátyás stb.), amely 1990 után képes volt tárgyalóasztalhoz is ülni a „népnemzeti” jobboldallal. A Gyurcsány és Orbán között folyó 2010 előtti, *Palonen által definiált „versengő populizmussal”* az a gond, hogy noha a „competing populism”

régóta bevett téma a nemzetközi szakirodalomban, a magyar kutatókat annak ellenére nem érintette meg, hogy *szemünk előtt* folyik a populista verseny a rendszerváltás óta. A „Döntsön a nép!” jelszavával marketingelt „négyigenes” népszavazással a Kádár-rendszer liberális ellenzéke rúgta be a populizmus ajtaját, a lakiteleki MDF „népiségéből” nőtt ki Csurka István és a MIÉP jobboldali „népnemzeti” populizmusa. Párhuzamosan bejelentkezett Torgyán József és az FKGP jobboldali populizmusa, illetve Horn Gyula és az MSZP „kisember” központú és Kádár-nosztalgias baloldali populizmusa, mindkét oldalon az éppen hatalmon lévők „népnyúzó” politikáját kárhóztatva. Mivel Palonen *nem írt róla, nem tudhatjuk meg*, hogy mi lett a „versengő populizmus” kimenetele és folytatása 2010 után, holott az is a *szemünk előtt* zajlik 15 éve: felsorakozott a Jobbik (cigánybűnözés, politikusbűnözés), újra próbálkozott az MSZP (éhségmenet!), a maga módján újrafőzte Gyurcsány Ferenc és a DK, csatlakozott a Momentum („felcsúti per”), ideáltipikus tökélyre vitte Jakab Péter (Nép Pártján párt), és Magyar Péter éppen egy parlamenten kívüli karizmatikus populista mozgalommal kísérli meg megdönteni az Orbán-rezsimet. Orbán Viktor tehát nem egyszerűen populista hatalomtechnikákat alkalmaz egy nem- vagy antipopulista politikai közegben, hanem egy többszereplős, ellenzéki pártokat is magában foglaló populista versenyben termeli újjá politikai hatalmát – szerintem a populizmusról a rendszerváltástól folyamatosan szerzett tapasztalatait is kamatoztatva. Ez az Orbán és az ellenzék között, illetve az ellenzéken belül folyó populista verseny 15 éve zajlik, de magáról a versenyről és – leszámítva Orbánt és a Fideszt – külön-külön a szereplők populizmusáról nem készültek beható elemzések Magyarországon. Mindeközben végbement egy nagyon érdekes fordulat: az Orbán és a Fidesz populizmusával foglalkozó szakirodalomban kihangsúlyozzák ugyan Orbán és a Fidesz *elit- és establishment-ellenes* populizmusát, de az elemzők látószögén kívül maradt az, hogy a NER révén egy *radikális elitoáltás* ment végbe (lásd Mészáros Lőrinc és az „oligarchák” felemelkedése), ami egy egészen új típusú *elitellenes populizmust* váltott ki az ellenzéki aktorokból. Azért is lenne szükség átfogó és empirikus populizmuselemzésekre, mert a 2002-es választási vereség után Orbán Viktor az „egy a tábor, egy a zászló” jelszava alatt két parlamentből kiesett párt, a jobboldali populista FKGP és a MIÉP jobboldali populizmusra nyitott és ahhoz szokott szavazótáborát integrálta politikailag, ami másrészt a vezérdemokrácia-kutatások számára is fontos. Torgyán József és Csurka István populista vezérek voltak, ezért vezér nélkül maradt szavazóik integrálása szinte megkövetelte, hogy – mondjuk így – politikai vezér iránti szükségleteiket kielégítsék. Nemcsak elméleti, hanem magyar anyagon végzett *összehasonlító empirikus vezérkutatásokra* is szükség van, már csak azért is, mert a politikailag egy jobboldali populista vezér táborában szocializálódott Magyar Péter populista vezérként szervezi a szemünk előtt egységes táborra az ellenzék nagy részét...

De nemcsak az ellenzéki populizmus, hanem – kevés kivételtől, például Csizmadia Ervintől eltekintve – maga az *ellenzék és ellenzékiiség* is lényegében *terra incognita* a magyar politikatudományban (Csizmadia, 1990, 1995, 2018, 2019, 2024). A rendszerkritikus elemzők inkább csak viktimizálják a 2010 utáni ellenzéket abban az értelemben, hogy szinte csak a rendszer áldozataként mutatják be. Pedig a Fidesznek az Orbán-rezsim újratermelésében kulcsfontosságú választási győzelmei, a győzelmek mértéke, ami egyáltalán nem mindegy, sok tényezőn, köztük az *E-faktoron*, az ellenzéken, az ellenzéki pártokon is múlik. Az ellenzék teljesítménye pedig magától az ellenzéktől is függ: tagoltságától, polarizáltságától, konfliktus-, konszenzus- és kooperációs készségétől, stratégiai és taktikai gondolkodásától, politikai kommunikációjától, a szavazóknak szánt politikai kínálatától és a kínálat iránti kereslettől, politikai kultúrájától és intellektuális színvonalától stb. Ezekről sokkal többet tudhatunk meg médiafogyasztóként, akár társadalomkutatók nyilvános szerepléséből, mint a magyar szakirodalomból. Pedig készülhetnének elemzések a következő témákban: a nácinak vagy szélsőjobboldalinak tartott Jobbik befogadása a jogállami demokraták táborába, és ennek akár kontraproduktív hatása a szavazókra; az ellenzék végzetes fragmentálódása és a sok ellenzéki párt közötti folyamatos harc; az Orbán-rezsimmel szembeni ellenzéki stratégiák a választási bojkottól az ellenálláson át a blokádig bezárólag. Az autokráciaelméletek magyarázó ereje mindenekelőtt a választási eredmények magyarázatán múlik, hiszen – eszerint – a rezsim létérdeke, hogy ne történjen kormányváltás, és a rezsim tesz is érte, hogy az ne menjen végbe, ugyanakkor nincsenek forgalomban autokráciaelméleteket alátámasztó *empirikus választási elemzések*, amelyekből az *is* kiderülhetne, hogy az ellenzék mennyiben felelős saját sorsa iránt. Három évvel az utolsó választás óta *nincs szakirodalmi tudásunk* arról, hogy Márki-Zay Péter és az egyesült ellenzék miért szerepelt le a választásokon, miközben – valljuk be – *tudjuk*, de mintha *nem akarnánk tudomást venni róla*, hogy az ellenzéki kampány ezer sebből vérzett, és Márki-Zay hibát hibára halmozott.⁷ Ellenzéki önkritikákból, az ellenzéki sajtó kritikus anyagaiból, interjúkból, vitaműsorokból, podcastekből, közösségi médiás posztokból stb. azonban nagyrészt kirakható lenne a puzzle. Nagy kérdés az, hogy ha Karácsony Gergely nem lép vissza Márki-Zay Péter javára, akkor az egyesült ellenzéknek más jelölttel és más kampánnyal mekkora esélyei lettek volna egy sokkal jobb eredményre, minimálisan arra, hogy a Fidesz kétharmados győzelmét megakadályozza.

Módszertani buktatót látok abban, ha felsorakoztatnak minden olyan tényezőt, ami az autokrácia fogalma alá rendelhető, és úgy beszélnek róluk, mint amik miatt „az” ellenzék *eleve vereségre volt, van vagy lenne ítélve*, ezért *törvényszerű* a Fidesz győzelme, de még a kétharmados többsége is. Ám ha nem vagyunk végletes *fatalisták* és *deterministák*, nem gondolhatjuk, hogy az elmúlt

három választás csak úgy végződhetett, ahogy végződött, hiszen az ellenzék számára már győzelemmel felérő vereség lett volna az is, ha megakadályozza a Fidesz–KDNP kétharmados többségét: az ellenzék mindig a *maximumot* hozta ki magából, és akkor nincs mit elemezni, csak a rendszert és működtetőit, vagy nagyon is van keresnivalója az ellenzéki térfélen a mégoly rendszerkritikus politológusoknak? A kérdés megválaszolása nem könnyű, mert az autokrácia olykor dogmává merevedő tézisének veszélyeztetni az ellenzék tárgyilagos elemzése, ezért *összehasonlító ellenzékelemzésre* is szükség van, akár a kiegyezéstől napjainkig...

A csak és kizárólag az Orbánra, a Fideszre, a NER-re koncentráló magyarázatok azzal fenyegetnek, hogy az elmúlt tizenöt évvel foglalkozó magyar politológia valamiféle „orbanológiává” vagy „fideszológiává” sekélyesedik...

Véleményem szerint a magyar politikatudomány óriási lemaradásban van a magyar pártrendszer és a pártok kutatásában is. Nem készültek *beható politológiai* tanulmányok egykor volt parlamenti pártok soráról: a KDNP 1998-ig, az FKgP és MIÉP 2002-ig volt releváns párt. Esetükben tehát 23-27 évnyi (!) tudományos érdektelenségről beszélhetünk. Külön ki kell emelnem az MDF-et és az SZDSZ-t. A két nagy rendszerváltó párt egyszerre esett ki a parlamentből 2010-ben, és került történelmi süllyesztőbe rendkívül rövid idő alatt, ennek ellenére úgy telt el 15 év (!) a bukásuk óta, hogy sorsuk nem keltette fel *igazán* a szakma érdeklődését. Néhány anyagtól eltekintve a 2009-től felemelkedő új pártokat, illetve a pártrendszer miattuk történő radikális átalakulását sem övezi *kellő* érdeklődés. Jelen állás szerint bukás és megszűnés fenyegeti az MSZP-t, a Jobbikot, az LMP-t, de az elmondottak fényében egyáltalán nem lenne meglepő, ha hosszú ideig őket sem tennék elemzés tárgyává.

Kovarek Dániel azt írja, hogy a „kamupártoknak” vagy „kamujelölteknek” gazdag politikatudományi irodalma van, elsősorban az orosz és az ukrainai pártrendszert elemző tanulmányokban, amikre azonban a hazai tudományos közlemények szerzői alig támaszkodnak, ezért nem csak a magyar politikatudomány küszködik a jelenség adekvát leírásával, de a hazai empirikus tapasztalatok sem tudnak szervesülni a nemzetközi összehasonlító irodalomban. Szerinte több és mélyebb tudásunk lenne a kamupártokról is, ha alaposabban ismernénk a fejlődő országok politikai rendszerét, elitjét és szavazóit, és bátrabban forgatnánk és hivatkoznánk a vonatkozó tanulmányokat. Ezt én azzal egészíteném ki, hogy a magyar esetről, a magyar kamupártokról sem készültek politológiai mélyelemzések, és Kovarek Dániel talán ezért is nem hivatkozik mérvadó magyar szakirodalomra. Maga a fogalom az Orbán-rezsimre van kihegyezve, a fogalommal operáló anyagokat sokszor áthatja a *politikai szubjektívizmus*, mintha politikai érzések és megérzések (impresszió) alapján döntenék el, hogy mely pártot sorolják be a kamupártok közé, és ebben a témában is erős a *politikai sajtónak*, a *politikai publicisztikáknak* való kitettség. Már az is

óriási szakmai előrelépés lenne, ha feldolgoznák a fogalomnak az egyébként nagyon megosztott politikai nyilvánosságban történő használatát.

Egy amúgy színvonalas tanulmányban (Unger, 2018) a szerző Szili Katalin „Közösség a Társadalmi Igazságosságért Néppárt”, illetve Lévai Katalin „Lendülettel Magyarországért” nevű pártjával példázza a kamupártok jelenségét, de kizárólag és kritikátlanul a sajtóra, és annak is egy szűk szeletére (Magyar Narancs, HVG) hagyatkozva. Szili esetében egyszerűen azért, mert egy *ellenzéki politikai hetilap újságírója* a kamupártokról szóló cikksorozat egyik részét⁸ Szili pártjának szentelte – minden bizonyítás nélkül. Csakhogy az akkor *kormányközeli* Heti Válaszban, amely a *kormánytól független* Political Capital és Transparency International jelentéseire reagált, más megvilágításban és részletgazdagabban jelent meg a téma és benne Szili Katalin pártja.⁹ Ezek után lássuk a *kormánytól független* Átlátszó.hu nem *politikai bemondáson* alapuló, hanem tárgyilagos, mert *tudományos módszerrel* (!) végzett elemzését, amelynek már címe is motiválhatná a magyar kamupártok kutatására vállalkozó politikatudósokat: „A számok nem azt mutatják, hogy a Fidesz mozgatná a kamupártokat, még ha profitál is belőlük”.¹⁰ Tegyük hozzá, az ún. kamupártok Magyarországon semmilyen releváns szerepet nem játszottak, a választások nem rajtuk múltak, és semmit nem tudunk a kamupártok kevéske szavazóinak pártpreferenciáiról: biztos, hogy „az” ellenzékre szavaztak volna a kamupárt híján? És mivel nincs olyan, hogy „az” ellenzék, lehet, hogy egy kamupárti szavazó 2022-ben nem az egyesült ellenzékre, hanem a szintén ellenzéki Mi hazánkra vagy Szanyi Tibor ISZOMM nevű pártjára szavazott volna, vagy sehogy, mert nem kizárt, hogy éppen egy „kamunak” minősített párt váltotta ki belőle a szavazási hajlandóságot...

Bizonyára hasznosítható a Kelet-Európa és a fejlődő országok kamupártjairól szóló szakirodalom, de összehasonlító elemzésekhez *előbb* a magyar eseteket kellene teljeskörűen, politikai előítéletektől mentesen, tárgyilagosan feldolgozni. Ehhez elengedhetetlen annak vizsgálata is, hogy maguk az ellenzéki pártok és politikusok az ellenzéken belül kiket és miért tartanak nyíltan vagy burkoltan áellenzékinek, árulónak, kollaboránsnak, a Fidesz ügynökének stb., mert ez a bő évtizedes kommunikáció a rendszerkritikus tudományos gondolkodást is determinálja és torzíthatja. A szálak szétbogozásához szükséges a kis-, a törpe- és a mikropártok világának kutatása is. Szili és Lévai példája azt mutatja, hogy a pártalapítás és a választásokon indulás politikai motivációival is óvatosnak kell lenni. A dolgok jelen állása szerint, e sorok írásakor, a 2026-os választáson önállóan indul a már kispárti Jobbik, a Momentum és az MSZP, ami a kamupártokkal foglalkozó rendszerkritikus anyagok logikája szerint *törvényszerűen* rontja a hatalomváltásra esélyes ellenzék (jelen esetben a Tisza) esélyeit, és a kormánypártok malmára hajtja a vizet. Ha ezt az elemi igazságot az *önös érdekeit racionálisan követő* három párt nem látja be

és nem lép vissza, akkor a kamupárt árnyéka vetődik majd rájuk? Végül ebben a témában is érvelnék a „harmadikutas” elemzési stratégia mellett. A magyar kis-, törpe- és mikropártok 1990 és 2010 közötti világának feltárása is rendkívül tanulságos lehet. Így például a rendszerváltáskor még az MSZP-vel *rivalizáló* szociáldemokrata párt (MSZDP) az egykoron a pártállami elithez tartozó Kapolyi László vezetése alatt az MSZP *szatellit* pártjává vált: 1998-ban már csak 5689 szavazatot (0,13%) kapott, és 2002-ben a párt már nem is indult a választáson, jelöltjei az MSZP listáin szerepeltek, illetve volt négy MSZP-vel közös egyéni jelöltje. A párt választási szereplése 2006-ban kimerült abban, hogy Kapolyi helyet kapott az MSZP listáján, bekerült a parlamentbe, ahol az MSZP frakciójának tagja lett. Másrészt az egykor szintén a pártállami elithez tartozó Szűrös Mátyás 2002-ben kilépett az MSZP-ből, létrehozta az Új Baloldal nevű pártot, amely 3 198 szavazatot (0,06 %) kapott, és a második forduló előtt a szavazókat a jobboldali (!) jelöltek támogatására szólította fel. Ugyanezen a választáson a parlamenten kívüli, elvileg jobboldali-kereszténynemzeti KDNP elnöke, Bartók Tivadar egy – utóbb nyilvánosan bevallott – titkos egyeztetés után az MSZP (!) támogatását kérte híveitől... Ha tehát tényleg reális képet akarunk a „kamupártokról”, akkor – akár csak magyar történelmi tapasztalatok és idevágó szakmai anyagok feldolgozásával – egy differenciált fogalmi apparátust kell alkalmaznunk a következők definiálásával és tárgyilagos használatával: állellenzék, lojális ellenzék, szatellit pártok („útítárs” pártok), álpártok, kamupártok stb.

A szakirodalom használatakor a hivatkozások „valóságteremtő” erejére oda kell figyelni. Kovarek Dániel azt írja, hogy Krekó Péter és Enyedi Zsolt egy 2018-as külföldi tanulmányukban megemlítik, hogy a Fidesz „egyre sikeresebbé vált parlamenti ellenzékének kontrollálásában”, amely így egyre jobban hasonlít „Putyin állellenzékére” (sham opposition). Csakhogy Krekó és Enyedi ezt az igen súlyos megállapítást nem bizonyítja, nem fejt ki, de még csak idevágó szakirodalomra sem hivatkozik, és Kovarek Dániel sem érzi ennek súlyát, mert bár hozzáfűzi, hogy „ezt a címkét a szerzők ugyanakkor a tényleges (sic!) ellenzéki pártokra értik”, nem vetődik fel, hogy *hogyan lehet egy tudományosnak szánt (?) vagy annak kezelt műben „tényleges” ellenzékét „ál” ellenzéknek nevezni*, ezek szerint minden alap vagy ok nélkül. Hat évvel később is csak azt hiányolja, hogy a szerzők sem reflektáltak a kamupártok nemzetközi irodalmára, de azt már nem, hogy a szerzők az állellenzék (létező?) nemzetközi irodalmára sem reflektáltak. Hat évvel később ezért feltehetjük a kérdést: ha a magyar ellenzék 2018-ban „egyre jobban” hasonlított az orosz állellenzékre, akkor mi történt 2018 után? Orbán azért győzhetett 2022-ben, mert már egy orosz típusú állellenzékkel (sham opposition) folytatott álversenyt (sham competition) egy álválasztáson (sham election)? Nagyon könnyű tehát kategorikus kijelentéseket tenni az aktuális valóságról úgy, hogy a téma kutatói

nem szolgálnak igazolt tudományos tudással arról, hogy különböző kormányok különböző rendszerekben hogyan kontrollálják a parlamenti ellenzéket. De mit is kell értenünk „kontroll” alatt? A valamiképpen definiált kontroll révén hogyan lesz egy „tényleges” vagy „igazi” ellenzékből „ál” ellenzék? És ez egészen pontosan hogyan valósul(t) meg az Orbán-rezsim alatt és a putyini Oroszországban?

Az elméleti általánosításokat megalapozó empirikus politikai elemzések kritikus kérdése a politikai aktorok valóságos, tehát *nem az elemző által nekik tulajdonított* cselekvési motívumainak feltárása, amiből esetünkben egyenesen következik a megosztott és polarizált ellenzék egymással is ütköző stratégiáinak megértése. Mi sem könnyebb egy ellenzéki pártot *első ránézésre* „ál” vagy „nem igazi” ellenzéknek nevezni, ha nem vállalkozunk arra, hogy a politikai önértékeiket is követő és alternatív víziókkal rendelkező pártok viselkedését az adott politikai körülmények és erőviszonyok között a weberi „Verstehen” értelmében megértsük. 2014-es választási veresége után az ún. demokratikus ellenzék radikalizálódott, és az ellenzéki politizálás lehetséges stratégiáit egyre inkább az Orbán-rezsim elleni egyfajta „*cordon sanitaire*” mentén gondolta végig. Az LMP viszont akkor még a különutas politika mellett döntött, és az alkotmánybírók megválasztása érdekében kész volt kooperálni a kétharmados többségét elvesztő Fidesszel, amit Hadházy Ákos, az LMP akkori társelnöke *elvi* alapon igazolt azzal, hogy a *jogállamiság* szempontjából jobb (!), ha az ellenzék bizalmát is élvező alkotmánybírókat választanak meg, mint ha kisebb létszámú, de csak a Fidesz–KDNP által választott alkotmánybíróság működne. Hadd fogalmazzak ironikusan: ezt a 2010 előtti régi szép időkben, főleg a 90-es években, *konstruktív ellenzékiiségnek* nevezték. Most azonban az LMP lépése rendkívüli indulatokat váltott ki az ellenzék egyes köreiből, és a DK úgy vádolta őket „kollaborációval”, ahogy a megszállókkal együttműködőket szokás „kollaboránsnak” nevezni. (Megjegyzem, a Fidesz is erősen támadta az MDF-et Gyurcsány Ferenc kisebbségi kormányának támogatása miatt.) A kollaboráció s vele a kollaboráns párt fogalma azonban megnyitja a kaput ahhoz, hogy nemcsak az akkori LMP-t, de Hadházy Ákost is az „ál ellenzék” stb. értelmezési keretébe helyezzük. A döntés a politikatudós kezében van, és a politikai csábítás nagy lehet, hiszen Szél Bernadett még a Fidesz éves tusnádfürdői rendezvényén is részt vett, ahol Soros Györgyöt és az ő migrációs politikáját a Fidesszel összhangban kritizálta, amit más ellenzéki körökben árulásnak tekintettek. Mi történt hát az LMP-vel? Autokratikus kontroll áldozatává váltak? Árulók lettek és az autokrácia kiszolgálói? Mit mondana erről Hadházy Ákos és Szél Bernadett, ha a politika tudósai egy elemzés során megkérdéznék őket? Az orosz terepen kutakodás biztos nem lenne haszontalan a dolgok megértéséhez, én azonban az érdeklődő kollégákat arra ösztönözném, hogy első lépésként vizsgálják meg az ellenzéki MIÉP-nek az első Orbán-kormányhoz és

pártjaihoz való – még soha meg nem írt – pozitív és konstruktív viszonyulását, a két fél közötti politikai kooperációt, és azt, hogy a szintén ellenzéki SZDSZ és MSZP miért fordult az alkotmánybírósághoz, hogy döntsön arról, mely párt milyen alapon számít ellenzékinek...

*

A szerintem is szükséges összehasonlító esettanulmányokra tekintettel azzal zárom összegzés gyanánt a hozzászólásomat, hogy Nyugaton, a globális Északon is találhatók olyan jellegű vagy típusú mintázatok, amelyek keresésére Kovarek Dániel keletre, a globális Délre orientál minket.

Márki-Zay Péter ellenzéki miniszterelnök-jelölt kampányát 2022-ben végigkísérte a kormánypárti szavazók rendszeres gyalázása (a Fidesz szavazói hülyék, idióták, trágyával etetett gombok), amiben inkább keresnénk fejlődő országok, semmint a fejlett nyugati demokráciák politikai kultúráinak mintáit, ámde Hillary Clinton a 2016-os választási kampányában nagy rakás szerencsétlenségnek (basket of deplorables) nevezte Trump szavazóit. A számunkra fontos tanulság az, hogy bár stábja rábeszélte Clintont a bocsánatkérésre, visszaemlékezésében Trumpnak adott olyan „politikai ajándéknak” értékelte a történeteket, amely *hozzájárult vereségéhez*, viszont nálunk nem hogy Márki-Zay, de egyetlen politológus sem foglalkozott a történetekkel.

Ha a globális Dél „fejlődő” országaiban sok-sok esetet találhatunk aktuális magyar jelenségek megértéséhez, akkor ez igaz a globális Észak *politikailag fejletlenebb* időszakaira és társadalmaira is, például a globális Észak déli peremvidékeire, Olaszországra és Görögországra. A második világháború utáni demokratikus Olaszországban a predomináns jellegű pártrendszer és vele az első Olasz Köztársaság azért bukott el a kilencvenes évek elején, mert a domináns Kereszténydemokrata Pártot, a kormányzatot, az igazságszolgáltatást és az egész államot átszötte a politikai korrupció, a politikai patronázs, a politikai klientelizmus, a maffiakapcsolatok. Demokratikus akartképzést torzító politikai gépezetek működtek, erősen sérült a választási rendszer integritása, bevett volt a szavazatvásárlás (Shefter, 1977; Chubb, 1982; Warner, 2001; Golden, 2008). A bőséges irodalomból beszédes címe miatt külön kiemelek egy egészen friss, 2024-ben megjelentett anyagot az olasz helyi választásokon jelenleg is tapasztalható választási korrupció dinamikájáról: *Eladó választások?* (De Feo et al., 2024). Adjuk magát tehát a tudományos kihívás olasz–magyar összehasonlító elemzések és esettanulmányok készítésére... Ennek viszont – ismétlem – csak úgy van értelme, ha a „harmadik út” jegyében előbb a magyar politikai és választási rendszerben folytatunk módszeres empirikus kutatásokat minimum a rendszerváltásig visszamenőleg, hogy kellő anyag álljon rendelkezésre összehasonlító elemzésekre.

JEGYZETEK

- ¹ Kovarek Dániel popkulturális hivatkozása (Bankrupt: Trópusi Budapest) nyomán hadd hasonlítsam a politikai nevezéktant ahhoz a vitához, hogy a Slade nevű rock and roll cirkusz *Whatever Happened to Slade* című 1977-es lemezét főleg a *Lightning Never Strikes Twice* és az *It Ain't Love But It Ain't Bad* miatt a hard rock, a heavy rock vagy a heavy metal kategóriájába soroljuk-e be. Jim Lea szerint heavy metal album volt, de azt Szekeres Tamás tagadja...
- ² Ungváry Rudolf: Ha felismernénk, hogy a rendszer egy fasiszta mutáció, elindulhatna az ellenzék lelki átállása. Beszélgetés Ungváry Rudolfal. *Klubrádió*, 2023. december 18. <https://www.klubradio.hu/adasok/ungvary-rudolf-ha-felismernenk-hogy-a-rendszer-egy-fasiszta-mutacio-elindulhatna-az-ellenzek-lelki-atallasa-140750>. Ehhez lásd még Madlovics Bálint írását, aki Ungváry könyvét – olvasatomban – inkább „politikai eszközként, a kommunikációs csatározásokban forgatható fegyverként” fogja fel. Madlovics Bálint: A „fasisztoid mutáció” sikere? *Élet és irodalom*, 2017. február 3.
- ³ Kiemelések tőlem – L. T.
- ⁴ Michael Ignatieff itt expressis verbis ellenségnek nevezi Michael Oakeshott konzervatív filozófust.
- ⁵ Elgondolkodtató, hogy a kurrens magyar autokráciaelméletek értelmezési keretén belül nyugodtan lehetne írni tanulmányt a Kiegyezésről a korszak kutatóit bizonyára megdöbbentő címmel: Autokráciából autokráciába.
- ⁶ A külföldi szerzőkre való szinte már tekintélyelvű hivatkozások kirívó példája az, amikor egészen triviális tényeket tekintélyes külföldi tudóssal nyomtatékosítanak: a Fidesz 2010-ben „megszerezte a parlamenti mandátumok majdnem 68 százalékát (67,88 %), amely szám szerint 262 képviselői helyet jelentett az akkor 386 fős parlamentben (Scheppele, 2022)”. A szerző itt Kim Lane Scheppele amerikai alkotmányjogásznak „How Viktor Orbán Wins” című, a *Journal of Democracy*-ban megjelent politikai esszéjére támaszkodik (Mészáros 2023, 228).
- ⁷ Márki-Zay Péter a saját választókerületében sem tudott mandátumot nyerni, amiben komoly szerepe volt, hogy az előválasztási versenyben a DK jelöltje rendkívül durván támadta őt, és a DK és Márki-Zay végül lefideszügyneközte egymást...
- ⁸ Fülöp Zsófia: Kamupártok 6. rész – Közösség a Társadalmi Igazságosságért Néppárt, *Magyar Narancs*, 2014. április 2.
- ⁹ Bódis András: Vigyázat, biznispártok! *Heti Válasz*, 2014. február 13.
- ¹⁰ Kis György Márk: A számok nem azt mutatják, hogy a Fidesz mozgatná a kamupártokat, még ha profitál is belőlük. *Átlátzó.hu*, 2018. március 20., frissítve: 2018. május 4. <https://atlatsz.hu/kozpenz/2018/03/20/a-szamok-nem-azt-mutatjak-hogy-a-fidesz-mozgatna-a-kamupartokat-meg-ha-profital-is-beloluk/>

IRODALOM

- Benedek István–Bozóki András (2024): Két kritikus fordulópont. A populista választási autokrácia előzményei és megszilárdulása Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 33, No. 3, 54–86. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2024.3.54>
- Bogaards, Matthijs (2018): De-democratization in Hungary: diffusely defective democracy. *Democratization*, Vol. 25, No. 8, 1481–99. <https://doi.org/10.1080/13510347.2018.1485015>
- Chubb, Judith (1982): *Patronage, power, and poverty in southern Italy: A tale of two cities*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Csizmadia Ervin (1990): Milyen ellenzék legyen Magyarországon? A Beszélő ellenzékvitája, I–II. *Kritika*, március–április.
- Csizmadia Ervin (1995): *A magyar demokratikus ellenzék. I–II–III*. T-Twins Kiadó.
- Csizmadia Ervin (2018): *Kik és hogyan készülődtek hatalomra? Az ellenzékiesség típusai és metamorfózisa az 1990 utáni Magyarországon*. Méltányosság Politikaelemző Központ.
- Csizmadia Ervin (2019): Ellenzékiesség, aktorok és a demokrácia nyitott kimenetele. Az 1990 utáni Magyarország példája. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 28, No. 4, 89–116. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2019.4.89>
- Csizmadia Ervin et al. (2024): *Kormányzásra várva. A magyar ellenzék nemzetközi és történeti összehasonlításban*. Gondolat Kiadó.
- De Feo, Giuseppe–Giacomo De Luca–Mario Gara–Marianna Siino (2024): *Elections for sale? Evidence from cash transactions around elections in Italy*. Working Paper in Economics 2024-03, University of Liverpool Management School.
- Golden, M.–Picci, L. (2008): Pork-Barrel in Postwar Italy: 1953-1992. *American Journal of Political Science*. Vol. 52, No. 2, 268–289. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00312.x>
- Halmi Gábor–Tordai Csaba (1999): „Alkotmánytisztelő pozitívista vagyok”. Holló Andrással, az Alkotmánybíróság helyettes elnökével Halmi Gábor és Tordai Csaba beszélget. *Fundamentum*, Vol. 3, No 2, 53–59.
- Ignatieff, Michael–Stefan Roch (eds.) (2018): *Rethinking Open Society*. CEU Press.
- Mészáros Gábor (2023): Legalitás autokráciában Az autokratikus legalizmus esete az alkotmányossággal. In: *Globális igazságosság, emberi jogok, jogász etika. Szabó Gábor-émlékkötet*. Pécs. 222–235.
- Palonen, Emilia (2009): Political Polarisation and Populism in Contemporary Hungary. *Parliamentary Affairs*, Vol. 62, No. 2, 318–334. <https://doi.org/10.1093/pa/gsn048>
- Palonen, Emilia (2018): Performing the nation: The Janus-faced populist foundations of illiberalism in Hungary. *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 26, No. 3, 308–321. <https://doi.org/10.1080/14782804.2018.1498776>
- Shefter, Martin (1977): Party and Patronage: Germany, England, and Italy. *Politics and Society*, Vol. 7., No. 4, 403–451. <https://doi.org/10.1177/003232927700700402>
- Schlett István (2015): Rendszerleírás vagy ellenségképalkotás? Egy értelmezési keret értelmezése. *Buksz*, Vol. 24, No. 3-4, Ősz-tél, 192–197.

- Unger, Anna (2018): A választás mint rendszerkarakterisztikus intézmény. *Fundamentum*, Vol. 22, No 2-3, 5–16.
- Ungváry Rudolf (2014): A láthatatlan valóság – a fasisztoid mutáció a mai Magyarországon. Pesti Kalligram Kft.
- Warner, C. M. (2001): Mass parties and clientelism in France and Italy. In: S. Piattoni (ed.): *Clientelism, Interests, and Democratic Representation: The European Experience in Historical and Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139175340>.
007

RECENZIO

Dobos Gábor:

Az ellenzékiség relevanciája

(Molnár Csaba: A súlytalanság súlya című könyvéről)

AZ ELLENZÉKISÉG RELEVANCIÁJA

Dobos Gábor

(HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont / Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

A recenzió beérkezett: 2025. május 8., véglegesítve: 2025. május 15.

(Molnár Csaba: A súlytalanság súlya. Az ellenzék törvényalkotásra gyakorolt hatása a magyar radikális jobboldal példáján keresztül. Budapest, Gondolat Kiadó, 2024)

„A súlytalanság súlya” két értelemben is találó címválasztás Molnár Csaba 2024 végén megjelent monográfiájához, amely a Jobbik törvényalkotásra gyakorolt hatásával foglalkozik a 2010 és 2018 közötti kormányzati ciklusokban. Az első értelmezés szerint – amely feltehetően közelebb áll a szerző szándékához, és amellyel az alábbiakban bővebben is foglalkozom – a fő kérdés az, hogy egy olyan rendszerben, amelyben egy politikai erőnek kétharmados felhatalmázása van, miként tud egy viszonylag kicsi, viszonylag elszigetelt politikai aktor beleszólni a törvényalkotás alakulásába, azaz van-e súlya egy súlytalan (vagyis kis súlyú) szereplőnek? A második értelmezés a könyv megjelenésének időzítéséből adódik. Amikor Molnár Csaba elkezdte írni a kéziratát, talán valamikor 2018 környékén (akkor még a doktori disszertációja részeként), a Jobbik egy viszonylag széles (az akkori közvéleménykutatási adatok alapján¹ nagyjából 15 százalékos) társadalmi támogatottságú politikai erő volt. A kézirat lezárásakor (2024 szeptembere) azonban már semmiképpen nem tekinthettük jelentős ellenzéki szereplőnek a pártot, amely körül-belül 1-2 százalékos támogatottsággal rendelkezett. A kötet címét így önmagára reflektálva is értelmezhetjük, azaz felmerül a kérdés: van-e egyáltalán súlya egy olyan elemző munkának, amely egy súlytalanná vált politikai szervezettel foglalkozik?

Ez a recenzió természetesen nem született volna meg, ha az erre adott válasz „nem” lenne. A Jobbik ugyan kiszorult, vagy kiszorulóban van a politikai palettáról, azonban Molnár Csaba munkája egy olyan kérdéssel foglalkozik, amely az elemzés konkrét alanyán túlmutatóan is képes tanulságokkal szolgálni az olvasók számára.² A kötet tehát a Jobbikról szól, de a Jobbik példáján keresztül sokkal inkább az ellenzéki erők mozgásteréről egy predomináns pártrendszerben. Az írás fókuszában a közpolitikaformálás képességének vizsgálata áll egy

olyan szereplő példáján keresztül, amelyik nem, vagy csak csekély mértékben rendelkezik intézményes közpolitikaformáló erővel.

Visszatérve a cím első értelmezésére: a szerző az általa vizsgált „gyengék vs. hatalmasok” helyzetet klasszikus analógiákkal (Dávid Góliát ellen, Lehel hősies kürtlendítése, a legkisebb fiú népmesei sikerei) ragadja meg, kiemelve, hogy egy súlytalanak számító szereplő sem eszköztelen a küzdelmek során, esetünkben a politika és a kormányzás területén. A politikatudományi kutatásokban a látszólag gyengék rendszerint az ellenzéki pártok, amelyek nem rendelkeznek kormányzó (pláne alkotmányozó) többséggel a parlamentben. Ellenzéki pártokkal és azok mozgásterével számos nemzetközi és hazai kutatás foglalkozott már, Molnár Csaba munkája azonban abban mindenképpen újdonságot jelent, hogy két szempontból is határhelyzetet választ az elemzése tárgyául. Egyrészt az általa vizsgált politikai rendszerben a kormányzó párt-szövetség hosszú időn keresztül egyértelműen domináns pozícióban van, kevés kivételtől eltekintve nincs rákényszerítve arra, hogy politikai alkukat kössön az ellenzéki pártokkal.³ Egy ilyen politikai helyzetben meglehetősen korlátozott az ellenzéki erők mozgásterét, azt várhatjuk, hogy a parlamenti munkában a lehető legkisebb mértékben lesznek képesek érvényesíteni az akarataikat. Ha egy ilyen kontextusban azt látjuk, hogy az ellenzék valamilyen módon mégis befolyásolni tudja a törvényalkotás folyamatát, akkor az elemzés más jellegű, az ellenzéknek nagyobb teret hagyó politikai helyzetekre is érvényes állításokat fogalmazhat meg. A második korlát az adott ellenzéki párt jellegéből adódik. A 2010-es években a Jobbik mint radikális jobboldali⁴ párt a többi párttól egyértelműen nagyobb (ideológiai) távolságban volt, bizonyos értelemben izolált szereplője volt a pártpolitikának. Emlékezhetünk az időszak azon, baloldali körökben zajló közéleti vitáira, amelyek arról szóltak, hogy a Fidesz leváltása érdekében össze lehet-e vagy kell-e fogni a Jobbikkal. Ahogyan a szerző fogalmaz, egy „nehezebb körülmények között tevékenykedő” ellenzéki szereplő működésének megértésével közelebb kerülhetünk az ellenzék befolyásgyakorlásának általánosabb megismeréséhez is. A vizsgálat kontextusát (és az elemzés újszerűségét) tehát ez a két korlátozó tényező adja: olyan politikai rendszerben vizsgáljuk az ellenzék törvényalkotást befolyásoló képességét, amelyben a kormányzó oldal domináns, az ellenzék marginális pozícióban van a parlamentben, valamint a vizsgálat tárgya egy olyan ellenzéki szereplő, amely a politikai térképen és az ellenzéken belül is izolált pozícióban van.

Molnár Csaba magabiztosan vezeti végig az olvasót a gondolatmenetén a vizsgált kérdés elméleti hátterének bemutatása során, mindvégig követhető, hogy az egyes felvetett szempontoknak mi a szerepe a probléma feltárásban. A választott elméleti keret az ellenzék fogalmát kiterjeszti a parlamenten kívüli és társadalmi ellenzékiiségre is, amire mindenképpen szükség van ahhoz, hogy a Jobbik szerepét érdemben vizsgálni tudjuk. Ha ugyanis az ellenzékét a klaszszikus, parlamenten belüli szereplőként értelmeznénk, akkor a Jobbik törvény-

alkotást befolyásoló képességét és lehetőségeit csak korlátozottan tudnánk feltárni.

Meggyőző, ahogyan a szerző ez alapján felrajzolja az ellenzéki nyomásgyakorlás dinamikáját, amelyben fontos szerep hárul a társadalmi, illetve nem pártalapú, parlamenten kívüli ellenzékre is. Az absztraktabb gondolkodást kedvelők számára igazi csemege a pártok, továbbá koalíciók létrejöttét bemutató gondolatmenet, amelynek fő tanulsága, hogy az ellenzéki pozíció csak a többi párthoz viszonyítva értelmezhető. Az írás fontos megállapítása, hogy kormány és ellenzéke között olyan dinamikus kapcsolat áll fenn, amelyben a felek nem passzív elszenvedői egymás cselekedeteinek, ennek megfelelően pedig az ellenzék hatásgyakorlási kísérleteire a kormányzó erők reagálnak, sőt proaktívan igyekeznek fellépni. Úgy gondolom, hogy ez a monográfia egyik kulcsmondata, amelyből világossá válik, hogy az elemzés nem csupán az ellenzékéről, de legalább annyira a kormányoldalról is szól és képes arról érvényes állításokat tenni. A súlytalan szereplő vizsgálata tehát a fajsúlyos szereplőre nézve is releváns. Egy másik fontos megállapítás az adott politikai kontextusra (predomináns pártrendszer) reflektál: a szerző, szakirodalomból levezetett álláspontja szerint a politikai hatalom koncentrációja nem változtatja meg a szereplők működésének logikáját, csupán a rendelkezésre álló erőforrások körét. Tehát attól, hogy a Fidesz–KDNP alkotmányozó többséggel bír, az ellenzéknek nem szűnik meg azon törekvése, hogy befolyásolja a napirend vagy a közpolitikai folyamatok alakulását, legfeljebb nehezebb pályán kell tennie ezt.⁵

Figyelemreméltó az a szerzői szándék, amely módszeresen igyekszik rendet teremteni abban a fogalmi káoszban, amely a Jobbikhoz hasonló pártok megnevezéseit jellemzi. Molnár Csaba meggyőzően érvel amellett, hogy populista attitűdre vagy a két világháború közötti diktatúrákra utaló (neopopulista, elitellenes, fasiszta, náci stb.), illetve ideológiai elemeket tartalmazó (libertárius, ultranacionalista, bevándorlásellenes stb.) jelzők helyett a tudományos diskurzusban miért érdemes a jobboldaliságot kiemelő megnevezések közül választani. Az egyes kategóriák értelmezését segíti az is, hogy a szöveg nemzetközi példákkal gazdagon illusztrált. A szerző szerint a „radikális jobboldali” jelző megfelelően írja le a Jobbik pozícióját, magába foglalja a nacionalizmust és a nemzeti szuverenitásra való törekvést, de azt is, hogy a párt a céljait alapvetően a demokratikus játékszabályokat betartva kívánja elérni.

A könyv negyedik fejezetén keresztül válik a szerző által széleskörűen feldolgozott szakirodalom kézzelfogható, empirikusan vizsgálható állításokká, itt derül ki az olvasó számára, hogy a gyakorlatban milyen utak állnak az ellenzék rendelkezésére a törvényalkotás befolyásolására. Az ellenzék értelemszerűen hathat közvetlenül a törvényhozásra (például törvényjavaslatok benyújtásával) vagy közvetve, a parlamentáris kormányzás főszereplője, a végrehajtó hatalom befolyásolásán keresztül is.⁶ Mivel azonban az adott politikai környezetben a Jobbiknak kevés esélye volt bármelyik csatornán keresztül

közvetlen hatást kiváltani, ezért a befolyásolás alternatív módjait szükséges azonosítani. A szerző ezen a ponton Riker heresztetika fogalmához nyúl, és arra a megállapításra jut, hogy ilyen helyzetben az ellenzék elsősorban a napirendformálás eszközével tud élni. A szakirodalomból levezetett hipotézisei is főleg a közpolitikai napirendre (valamint bizonyos intézményi kondíciókra) fókuszálnak. Ezek alapján a hatásgyakorlás mértéke függ attól, hogy mennyire sikeres egy párt ügybirtoklási képessége, az ügyek hogyan rezonálnak a társadalommal, a párt társadalmi támogatottsága hogyan alakul, birtokol-e olyan intézményi pozíciókat (esetünkben konkrétan parlamenti bizottsági elnöki tisztségeket), amelyek az adott ügy szempontjából relevánsak, továbbá rendelkezik-e ellenőrzéssel valamilyen vétőpont felett.

A hipotéziseket operacionalizáló módszertani fejezet rámutat a monográfia egyik újabb erényére: amíg a radikális jobboldali pártokkal foglalkozó vizsgálatok jelentős része emblematikus ügyek kiválasztásával és bemutatásával esettanulmányokon keresztül igyekszik abszolválni az adott szereplő jellemzésének feladatát, e kötetben egy olyan, jól végig gondolt és szépen felépített vegyes módszertannal találkozhat az olvasó, amely alapján átfogó képet kaphatunk a Jobbik tevékenységéről az elemzett időszakban. A vizsgálathoz használt kvantitatív és kvalitatív módszerek szépen kiegészítik egymást, míg az előbbi egy „felülnézeti” képet ad a törvényalkotás befolyásolásának folyamatáról, számos új információval gazdagítva a Jobbik és általában az ellenzéki pártok működésével kapcsolatos ismereteinket, utóbbi élőbbé teszi ezt a képet a Jobbik legfontosabb témáinak (közbiztonság, migráció, devizahitelek) esettanulmányyszerű feldolgozásával, kézzelfoghatóan illusztrálva, hogy miként képes egy sajátos helyzetben lévő ellenzéki párt befolyásolni a törvényalkotás napirendjét.

A Jobbik számára fontos ügyek azonosítására a kutatás a közpolitikai napirend elemzésének területközpontú megközelítését alkalmazza, azaz a napirendben a különböző közpolitikai területek felbukkanását és súlyát vizsgálja. Igyekszik lefedni minden olyan intézményi csatornát, amely a közpolitikai napirendformálás szempontjából releváns lehet: közpolitikai tartalom szempontjából elemzi a Jobbik 2010-es és 2014-es választási programjait, a párt képviselői által 2010 és 2018 között benyújtott törvényjavaslatokat, valamint a Jobbik politikusainak parlamenti felszólalásait.⁷ Továbbá, mivel a kutatás dinamikus kapcsolatot feltételez az ellenzéki és a kormányerők között, az elemzés a felszólalások esetében arra is kiterjed, hogy a Jobbik által a parlamentben napirendre tűzött témák miként jelennek meg (egy hónap csúszással) a kormányoldal napirendjén.

A szerző az adatforrásokat nagy körültekintéssel használja, felismerve azok esetleges hibáit vagy limitációit is. Kifejezetten impresszív az elemzésbe bevont adatok köre, az azokkal való „zsonglőrködés”, az adatok felhasználásának és prezentálásának olyan módja, amely által az eredmények értelmezhetőek és

összehasonlíthatóak lesznek. A kötet erősen támaszkodik a Comparative Agendas Project (CAP) adatbázisaira a törvényjavaslatok és elfogadott törvények közpolitikai tartalmát, valamint a parlamenti felszólalásokat illetően (amely adatbázisok kialakításában a szerző is tevékenyen részt vett), de használja az Eurobarométer, a European Social Survey és a Chapel Hill Expert Survey adatait is – sőt, egy adott ponton még az ígéretkutatás ügyközpontú megközelítése is felbukkan. Molnár Csaba pártprogramokat, törvényjavaslatokat, a pártok egymáshoz viszonyított távolságát elemzi, a közvélemény, valamint a Jobbik támogatottságának alakulását vizsgálja, mindezt úgy, hogy ez elemzés nem válik széttartóvá.

A kötet kutatási eredményei azt mutatják, hogy az adott politikai kontextus mellett a törvényhozás közvetlen alakítása csak korlátozottan érvényesülhet, a Jobbik által jegyzett javaslatok csak elenyésző számban váltak elfogadott törvényekké. A másik út, a végrehajtó hatalmon keresztüli hatásgyakorlás az adatok alapján több lehetőséget rejt magában. A közpolitikai napirend alakítása az ellenzék legerősebb eszköze, a vizsgált időszakban a Jobbik a napirend formálásával, a témák kitartó napirenden tartásával képes volt valódi hatást gyakorolni a törvényalkotásra. A párt által, parlamenti felszólalásokkal közpolitikai napirendre tűzött ügyek hatással voltak mind a kormányzó pártok jövőbeli felszólalásainak napirendjére, mind az elfogadott törvények tematikájára. A napirendformálás tehát nem csupán a napirendet magát, de a tényleges törvényalkotási folyamatot is képes befolyásolni. A kormánypártok és az ellenzék közötti dinamikus kapcsolat tehát valóban létezik, a kormányzó erők nem passzív szereplői a folyamatnak, aktívan reagálnak az ellenzék közpolitikai napirendformáló akcióira. Ez megnyilvánulhat az ellenzéki ügyek átvételében, de amint azt a büntetőpolitika vagy a migráció kérdését vizsgáló esettanulmányok megmutatták, akár konfrontációban olyan ügyek esetében is, amelyekben alapvetően konszenzus van a felek között. Az ellenzék erejének (társadalmi támogatottságának) vizsgálata rámutat arra, hogy nem annyira a múltbeli vagy az aktuális erőviszonyok, sokkal inkább a potenciális növekedés veszélye számít a kormánypártok számára akkor, amikor azok reagálnak az ellenzéki hatásgyakorlási szándéokra.

Összességében a kutatás rávilágít arra, hogy még egy erőforrások tekintetében aszimmetrikus helyzetben lévő, elszigetelt ellenzéki párt is képes jelentős hatással bírni a törvényalkotásra. Ennek útja egy, a magyarhoz hasonló politikai helyzetben nem annyira a törvényhozás direkt alakítása, hanem a kormányzó erőkön keresztüli befolyásolás. A befolyásolás legfontosabb eszköze a napirendformálás: egy ellenzéki párt az ügyeket kitartóan közpolitikai napirendre tűzve és napirenden tartva még a domináns helyzetben lévő kormányzó erőkkel szemben is sikereket érhet el.

A kötet tanulsága tehát, hogy a súlytalan ellenzék nem feltétlenül súlytalan: ha a törvényalkotás folyamatát nem korlátozott, a törvényhozásra leszü-

kített értelemben vizsgáljuk, hanem kiterjesztjük a parlamenti munkán kívüli stratégiákra is, tényleges mozgásteret azonosíthatunk az ellenzéki politikában is. Habár a monográfiában vizsgált politikai kontextus változni látszik, a Jobbik pedig eltűnően van a politikai palettáról, a kötet egyáltalán nem idejemúlt. A szisztematikus kutatás megállapításai egyértelműen általánosíthatóak, velük közelebb kerül az olvasó nem csak az ellenzéki pártok, de a kormányzó erők viselkedésének jobb megértéséhez is. Amennyiben a szerző semmilyen sikeres hatásgyakorlási mechanizmust nem tudott volna azonosítani a speciális magyar eset kapcsán, talán mondhatnánk, hogy ez egy terméketlen vállalkozás volt. Azzal azonban, hogy egy ilyen, speciálisan „vesztes” helyzetben is világosan kirajzolódnak az ellenzéki befolyásolás útjai, a szerző sikeresen mutat rá arra, hogy Dávid sem egyértelműen súlytalan, amikor Góliáttal áll szemben. Végeredményben pedig, válaszolva az írás elején feltett kérdésre, az is egyértelművé válik, hogy Molnár Csaba monográfiája egyáltalán nem súlytalan munka.

JEGYZETEK

- ¹ Lásd: Vox Populi, <https://kozvelemenyo.org/>.
- ² Arról nem is beszélve, hogy a monográfia akár egy korszak lezárásaként, összegző munkaként is értelmezhető.
- ³ Kivételt jelent ezalól például 2016 novemberében az alkotmánybírók megválasztása, abban az időszakban, amikor a Fidesz–KDNP nem rendelkezett kétharmados többséggel az Országgyűlésben.
- ⁴ A szerző a „radikális jobboldali” jelzőt használja a Jobbik leírására, elhatárolva más, a Jobbikhoz hasonló pártokkal foglalkozó tipológiák szóhasználatától.
- ⁵ Az elméleti fejezetek kapcsán érdemes talán még kiemelni az ellenzékiiség határaival foglalkozó részt, amelynek fő megállapítása, hogy az ellenzékiiség meghatározó vonása, hogy az adott szereplők „viselkedésük alapján ellenzékiek”, azaz az ellenzékiiség jobb megértéséhez valamilyen cselekvésközpontú megközelítést kell alkalmazni, ezzel ugyanis kezelni tudjuk a kormány–ellenzéki kapcsolat olyan jelenségeit is, mint a belső ellenzék vagy a külső kormánytámogató.
- ⁶ A fejezet röviden foglalkozik azzal is, hogy az ellenzék megpróbálhat más intézményeken (például gazdasági csoportokon) keresztül is hatni a törvényalkotásra, de ezek elemzése egészen más irányba vinné el a kötetet.
- ⁷ Habár a monográfia hangsúlyozottan a közpolitikai és nem a médianapirend alakításával foglalkozik, a Jobbik legfontosabb ügyeit elemző esettanulmányokban a szerző röviden reflektál a médianapirend alakulására is.

ABSTRACTS

András Körösenyi

IDENTITY POLITICS: CONSTRAINT OR STRATEGIC TOOL?

Our study examines the relationship between democratic competition and identity politics from the perspective of political strategies and the construction of political reality. Our starting points are social identity theory and models of democratic competition. By analyzing the effects of identity politics and polarization, we introduce a new model that describes the dynamics of party identity-based competition. We demonstrate that while identity politics can constrain competition, the manipulation of interpretive dimensions also enables the flexible shaping of democratic discourse. Our findings contribute to a normative and strategic understanding of democratic competition.

Keywords: political identity, political leadership, democratic theory, electoral competition.

Attila Antal

TRENDS IN THE POLITICAL DETERMINATION OF LAW IN AUTHORITARIAN REGIMES

Dual state, Populist Constitutionalism, Unitary Executive Theory

In this paper, I attempt to theorize how different paradigms can be used to describe the authoritarian political regimes unfolding over law and legal systems. A political science analytical framework is essential for understanding the impact of autocracies on law. For, after the precedents of the 20th century, there is a renewed tendency today to seriously violate the autonomy of legal systems, which is customary and taken for granted in liberal democracies. To describe this situation, I am relying on the concept of “autocratic legalism”, which suggests that contemporary authoritarian turns in political regimes do not merely abolish the legal systems of liberal democracies but replace them with new types of law and new concept of law. I also analyse the historical and theoretical paradigms of the hegemony of the political regimes over law: the dual state, populist constitutionalism and the unitary executive theory. Finally, I will point out that approaches that ignore the autonomy of the legal system and regard the legal norm as a mere instrument pose significant risks for both democracy

and society: the “weaponization” of law on the one hand, and the disappearance of the moral content of law on the other.

Keywords: Legal and political system, autocracy, dual state, populist constitutionalism, Unitary Executive Theory

Nyiri Szabolcs

CONTINGENCY AS A PERMANENT CONDITION?

The possibility of a structural understanding of time in contemporary political theory and in the case of political action

Contemporary political theory talks about contingency in three ways. First, it defines it as an influence from outside into politics; secondly, as an occurrence – internal – through action; and thirdly, as a relation between these two approaches. At the same time, the question of time, an increasingly popular topic in the social sciences, is either excluded from the field of study or treated as an instrument. In my paper I attempt to reinterpret the role of time in contemporary contingency discourse, drawing on the impact of technological development, and to emphasize its structural character, thus opening up new dimensions of investigation for future regime and ideology studies.

Keywords: contingency, technology, time, chronos and kairos

Baranyai Artúr

IN THE SHADOW OF THEORIES? TRENDS AND APPROACHES IN
CONTEMPORARY IDEOLOGY STUDIES

Ideology studies, a field burdened by theoretical and disciplinary divergences, has produced a fruitful body of literature over the past decades. However, despite attempts to reconcile these differing perspectives, cleavages persist regarding their underlying assumptions. To address this, the paper conducts a narrative literature review to systematize the major approaches of ideological analysis, but aims to go beyond their mere reception. By outlining an analytical framework for addressing meta-theoretical debates, it attempts to map the various conceptions of ideology studies, demonstrating their current findings and practical applications through illustrative examples. The paper’s objective is to present ideological analysis as a theoretical and methodological framework adaptable to diverse research paradigms, offering the potential to grasp

contemporary political phenomena in novel perspectives. It argues that attentive engagement with the concept of ideology and problem-oriented selection of analytical tools contributes to refining the scholarly approach to ideologies. This, in turn, supports the advancement of the field.

Keywords: political ideology, ideology studies, narrative literature review, meta-theoretical disputes, epistemology

Löffler Tibor

THE POSSIBILITY OF A "THIRD WAY" HUNGARIAN POLITICAL SCIENCE IN
THE AGE OF POLITICAL IMPRESSIONISM

Dániel Kovarek suggests a paradigm shift for Hungarian political scientists („go East"): if we want to better understand the current Hungarian political conditions and the Orbán regime, we must turn to the East (global South) instead of the West (global North) in order to find cases for useful comparisons. This standpoint is valid, but there is a kind of "third way" in modern Hungarian political history to make analytical comparisons. There are many cases left to study in the period between the 1989/90 regime change and the Orbán regime (2010), and in the extremely different eras and non-democratic regimes of Hungarian history after 1867. (Competing, electoral and closed autocracies, different types of autocratic or authoritarian elections, sham parties, etc.) On west or east or Hungarian way, serious problems still exist in Hungarian political science: lack of empirical basic research, lack of sufficient professional debate, relying on studies by underinformed foreign authors, great dependence on the content and opinions of the political media. And finally, political impressionism: authors sometimes seem to surrender to their impressions, feelings, or even political leanings, including the selection of cited literature.

Keywords: comparative analysis, conceptual interpretation, basic research, methodological fatalism and determinism, scientific level, political bias, political impressionism.

SZÁZADVÉG

MEGJELENT

A SZÁZADVÉG FOLYÓIRAT LEGÚJABB SZÁMA
20 ÉVE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

A TARTALOMBÓL:

9. oldal

Balla József:

A határforgalom-ellenőrzés
Magyarországon Schengen
előtt és után

27. oldal

Gallai Sándor – Janik Szabolcs:

Migráció Magyarországon az
EU-csatlakozás óta eltelt időszakban

57. oldal

Orbán Ferenc – Stefkovics Ádám:

Európai uniós attitűdök Magyarországon
az EU-tagság húsz éve alatt

87. oldal

Hegedűs Tamás:

Húsz éve az Európai Unióban

MŰHELY

119. oldal

José Luis Orella:

A kommunizmus múltja
Spanyolországban

139. oldal

Megadja Gábor:

Oakeshott kontra liberalizmus

RECENZÍÓ

165. oldal

S. Király Béla:

Sarkozy – a válságon lovagló
taktikus

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

2025/2

CONTENTS

IDENTITY POLITICS, AUTOCRATIC LEGALISM, POLITICAL TIME

- *András Körösenyi*: Identity politics: constraint or strategic tool? 7
- *Attila Antal*: Trends in the Political Determination of Law
in Authoritarian Regimes. Dual state, Populist Constitutionalism,
Unitary Executive Theory 38
- *Szabolcs Nyíri*: Contingency as a permanent condition?
The possibility of a structural understanding of time in contemporary political
theory and in the case of political action. 57

LOOK OUT

- *Artúr Baranyai*: In the shadow of theories?
Trends and approaches in contemporary ideology studies 79

DISCUSSION

- *Tibor Löffler*: The Possibility of a “Third Way” Hungarian Political Science
in the Age of Political Impressionism 101

BOOK REVIEW

- *Gábor Dobos*: The relevance of opposition
(*Molnár Csaba: A súlytalanság súlya*) 119

ABSTRACTS 125

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.

2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.

3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.hu* címre elküldeni.

4. A kéziratnak tartalmaznia kell:

- a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
- b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
- c. kulcsszavakat, valamint
- d. a szerző titulusát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.

5. Szöveg közbeni kiemelésként *dőlt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.

6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknévét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).

7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljük (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

A Politikatudományi Szemle 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett DOI megjelölést kap. Kérjük szerzőinket, hogy az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót, így: [https://doi.org/...](https://doi.org/)**

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a) könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b) tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press. 29–79.

c) folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16, No. 2. April, 203–222. pp. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.